מדרש הרפואה

סֻדר ע״י
משה פרלמן

חלק שלישי

הוצאת „דביר״, תל־אביב
תרצ״ד

מדרש הרפואה

כולל

כל תורת הרפואה ושמירת הבריאות
בתלמוד בבלי וירושלמי, מכילתא, ספרא,
ספרי ותוספתא, מדרשים וזוהר וכו׳.

סדר ע״י

משה פרלמן

בתרי״ל „הגדול״ ממינסק ז״ל

*

עם באור קצר מאת המאסף (כולל ברבו גם פירש״י)
והערות מאת ד״ר י״ל קצנלסון ז״ל וד״ר א״מ גרשוני.

*

חלק שלישי

*

הוצאת „דביר", תל-אביב
תרצ״ד

Printed in Palestine

נדפס בארץ־ישראל

דפוס „הארץ", תל־אביב

זכרון תודה

אחרי שזכיתי ב״ה לצאת החלק השלישי מספרי לאור יאברך על המוגמר אשלם את חובי לזכור לטוב את רעיתי הכבודה מ׳ שרה הינדא תי׳ בת הר׳ ר׳ דוב בער ברוידא ז״ל מצפת — נפטר בירושלים י״ט שבט התרע״ו —, שמדותיה הנעלות וחבתה הגדולה לתורה עמדו לי, שאוכל להקדיש את כחי ועתי לעבודתי הרוחנית. ישלם לה ה׳ שכרה. ויהי רצון שנזכה יחד לעלות בקרוב אל ארצנו הקדושה ולבלות יחד שנותינו על הר ציון וירושלים כי״ר.

משה פרלמן

טעלשי, ה׳ כסלו תרצ״ד

התכן:

פרק ראשון

בנין הגוף

א. הזרע וקליטתו

א אמר ר׳ שמלאי: לשעבר אדם נברא מן האדמה, חוה נבראה מאדם, מכאן ואילך „בצלמנו כדמותנו״[1] – לא איש בלא אשה, ולא אשה בלא איש, ולא שניהם בלא שכינה. (ב״ר ח׳; לק״ט שם).

ב אמרו: האיש מזריע לובן והאשה מזרעת אודם, ומתערבין זה עם זה, ומהם הולד נוצר. (תנח׳ ב׳ כ״י ע׳ 158).

ג תניא: שלשה שותפין יש באדם: הקב״ה ואביו ואמו. אביו מזריע הלובן, שממנו הלובנים: המוח והעצמות והגידים והצפרנים ומוח שבראשו ולובן שבעין. אמו מזרעת אודם, שממנו הדמים, העור והבשר ושערות ושחור שבעין, והקב״ה נותן בו רוח ונשמה, קלסתר פנים וראית העינים ושמיעת האזנים ודבור פה ונשיאות ידים והלוך רגלים ודעה ובינה והשכל. (נדה לא; קה״ר ה׳, ז׳; ירוש׳ כלאים ח׳, ד׳; שאדר״א יתרו).

[1] בראש׳ א׳, כו.

א) בצלמנו וכו׳ — יש מפרש, שהמקרא ההוא מקומו אחר „ויברא ה׳ את האדם״, ואעפ״י שכתוב קודם, אין מוקדם ומאוחר בתורה, והוא לדורות בא לומר: שיצירת האדם בעתיד תהיה כטבע הכל, ע״י איש ואשה ושכינה עמהם, וע״כ נאמר בלשון רבים, כאומר לשותפיו: אני ואתם נעשה יחד. עי״ש במדרש שנדחקו המפרשים בפירושו, ועי׳ בלק״ט פי׳ רס״ג מעין זה. ב) לובן— אחד מארבעת יסודי הגוף, כמפורש בת״א פ״א א׳. אודם — שם כללי לכל יתר שלשת היסודות, שהם במראה הצבעים: אדום, שחור וירוק. להלן באות ד׳ יבואר עוד. ג) והקב״ה וכו׳ — כלומר, מקור רוח החיים בכלל ושל כחות נפש האדם בפרט, סוד כמוס הוא מכל ורק יוצרם יודע יצירתם והם חלקו בחיים.

ד ר״י אמר: וורידין של שליא דאשה מלייאן מן זרעא דבר נש, דאית ביה היסודות כולן. (מדה״נ פח:).

ה אמרו: חוט השדרה משוך מן המוח ובא לאמה ומשם בא הזרע. (סר׳ גב״ה פ״ח).

ו כשנולד האדם הוא יוצא מן הגידים ומן העצמות ומכל האברים ונכנס והולך בחוליות השדרה עד בואו לשדרה ומן השדרה לזכר ומן הזכר לרחם, והוא נוצר שם ארבעים יום ועושה תשעה חדשים ויוצא. (סר׳ תמורה ג׳).

ז בעי ר׳ ירמיה: אבר מוליד אבר, או מבלבל זרעיה? הדר אמר: פשיטא דמבלבל זרעיה, דאם כן סומא וקיטע יולד קיטע? אלא פשיטא דמבלבל זרעיה. (חולין סט.).

ח דרש ר׳ חנינא בר פפא: מאי דכתיב: „ארחי ורבעי זרית וגו׳״[1]? מלמד שלא נוצר אדם מן כל הטיפה, אלא מן הברור שבה.

תנא דבי ר׳ ישמעאל: משל לאדם, שזורה בבית הגרנות, נוטל את האוכל ומניח את הפסולת, (נדה לא.).

ט דבר אחר: „ארחי ורבעי זרית״—ר׳ יוחנן ור׳ שמעון בן לקיש. ר׳ יוחנן אמר: אין הקב״ה צר את האדם אלא מטיפה של לבנות; זרית — כאדם שזורה ונותן תבן בפני עצמו, קש בפני עצמו, עד שמעמיד הדגן על בוריו. ר׳ שמעון בן לקיש אמר:

[1] תהל׳ קל״ט, ג.

ד) וורידין — גידי הדם. שליא — שלחופית שהולד מונח בה (מוטטערלייבע). היסודות כולן — חולק על האומרים לעיל שרק יסוד הלובן בזרע האיש; לדעתו כל החומר של הולד הנוצר נמצא בזרע האיש, והאשה רק כשדה המסוגלת להצמית ולגדל מה שזורעים בה. דעה זו נראית גם בהמאמרים להלן, וכן מפורש בזהר (ח״ב רסז): „אמר ר״ת: דכל שייפי (אברים) דגופא איהו זרע דאיש ומחילא (ומכח) וזרעא דהאי אגליף (נחקק) ואתצייר גו נוקבא דיוקנא (צלם, דמות) דאדם״. עי״ש, גם מלשון הברייתא (כלה א) „כל המוציא שכבת זרע לבטלה כאילו הורג את הנפש וכו׳ ואל תקרי „שוחטי הילדים״ אלא „סוחטי הילדים״, נראה שדעתם ג״כ, כי בזרע האיש נמצא תואר אדם שלם, ועי״כ המוציאו וסוחטו לבטלה כאילו הורג נפש חיה. מחלוקת זו בזרע האיש והאשה נמצאת גם בספרי תכמ׳ הרופאים הקדמונים. עפ״י הבחינות, שעשו בזה חכמי הרופאים של זמננו, מכריעים כדעה האחרונה. ה) לאמה — לאבר הזכרות. ו) כשנולד — כשנוצר. לרחם — האשה. נוצר — נתרקם, כמפורש להלן ברקמת העובר. ז) קיטע — חיגר. ח) ארחי ורבעי — לשון תשמיש, כמו „דרך גבר בעלמה״ (משלי ל׳, יט) וכן „לרבעה״ (ויקרא כ׳, טז). זרית—מל׳ ברחת ובמזרה (ישע׳ ל׳, כד). לא מכל הטיפה— לא מכל הזרע אשר יפליט הזכר, כי כידוע רבים היצורים בו. הברור — הבריא והמסוגל לחיים ביותר. ט) לבנות — לבנה, זכה, והוא תואר גם לכח ועז, כמ״ש (סנה׳ ע.) בן מזורז ומלובן. ר״ש בן לקיש — מוסיף על ר״י שאפילו הטפה הזכה גם היא תורה, ורק הבריא והטוב אשר בה הוא יקלט, והשאר יפול ויוצא לחוץ, ולדעת ר״ש גם המותר יביא תועלת לחזק ולשפר את

אף אינו מאבד את הטיפה אלא זורה מטיפה למוח ומטיפה לעצמות ומטיפה לגידים, וביותר אם הוא זכר. (ויק״ר יד).

י ר׳ יהושע אמר: איתתא לא מתעברא עד דתושיד מיא, ובאינון מיין אטיל דכורא תלגא, ההוא זרע, דאיהו מחובר כחדא יתיר מההוא דאיתתא, כגוונא דתלגא לקביל מיא, דבתר דאטיל ליה קב״ה גו מיא, בריר ונפיק ליה ועבד בקדמיתא טבורא, דאיהו נקודא חדא לגו ברירא דתלגא. (פרת״ג שה״ש).

יא אמר ר׳ חייא בר אבא: אם של אשה מלא דם עומד, וממנו יוצא למקור נדתה, וברצונו של הקב״ה הולכת טיפה של לבנות ונופלת לתוכו, מיד הולד נוצר. משל לחלב שנתון בקערה, אם נותן לתוכו מסו, — נקפא ועומד, ואם לאו — הולך רופף.

ואמר ר׳ חייא בר אבא: אין האשה קולטת אלא אחר נדתה ובסמוך, וביותר אם היה זכר. (ויק״ר יד).

יב אמר ר׳ יצחק: דבי ר׳ אמי אמרו: אין אשה מתעברת אלא סמוך לוסתה. רבי יוחנן אמר: סמוך לטבילתה. (נדה לא; ילק״ש תהל׳ נא).

יג אמר ר׳ אלעזר: לעולם אין האשה מתעברת מביאה ראשונה. והא כתיב: „ותהרין שתי בנות לוט מאביהן״[1]? אמר ר׳ תנחומא: שלטו בעצמן והוציאו ערותן ונתעברו כמביאה שניה. (ב״ר נא; יבמ׳ לד).

יד אמרו: אין אשה מתעברת מביאה ראשונה, מפני שאין דלתות מתפתחות עד ביאה שניה. (מדה״ג שכמ׳ בראש׳ טו).

טו שאלו את בן זומא: בתולה שעיברה מהו וגו׳? אמר להו: חיישינן שמא

[1] ברא׳ י״ט, לו.

הנקלט, כמ״ש ממנו למוח וכו׳. זכר — דורש ליצירתו יתר כח ועז ואינו מאבד מן הטפה. י) דתושיד — שתשפוך ותזרוק מים, כנוי לזרע הנוזל שלה, והוא דם כדלקמן. תלגא — שלג, כנוי לזרע האיש, כי הוא יותר קרוש ועבה, כמש״ל „דומה ללובן ביצה המקשרת״. טבורא — הטבור הוא הראשון ליצירת העובר, כמש״ל (אות ל״ו) „מהיכן הולד נוצר? א״ש אומר: מטבורו״, ושם יבואר, עי״ש. יא) אם — געבערמוטטער. יוצא — כל זמן שאינה מעוברת הדם הזה מתעגל ויוצא לחוץ בזמני הווסתות והוא דם נדתה. מסו — מיץ קיבות הכבשים, אשר בו מקפיאים את החלב לגבינה. אחר נדתה — האם נקיה מכל דם מזוהם וע״כ מוכשרת העת לקליטת הזרע, ומכ״ש שנחוצה הנקיות לעיבור הזכר. לדעת דבי ר׳ אמי, סמוך לוסתה דמיה מרובים, וכמ״ש „כל אשה שדמיה מרובים בניה מרובים״, ור׳ יוחנן כטעמו של ר׳ חייא, עי״ש בגמ׳. יג) מביאה ראשונה — עדין אין נפתחים אבריה לעיבור, כמפורש להלן. שלטו — מל׳ „זונה שלטת״ (יחזק׳ ט״ו, ל), פי׳ פרצו והזנו בעצמן, באצבעותיהן, וע״י זה מיעכו את בתוליהן והיו כבעולות. ערותן — בתוליהן. טו) בתולה — שנשאת ובתוליה היו קיימין ונמצאת מעוברת, אבל היא טוענת שלא נבעלה קודם. מהו — אם אפשר מקרה כזה בלא בעילת

באמבטי עיברה. והאמר שמואל: כל שכבת זרע שאינו יורה כחץ אינה מזרעת? מעיקרא נמי יורה כחץ הוה. (חג׳ יד, טו).

טז אמר ר׳ יוחנן: גמירי, שאין האשה מתעברת מעומד. (סנהד׳ לז.).

יז אמר מר: אין אשה מתעברת וחוזרת ומתעברת. (נדה כז.).

יח אמרו: האשה אינה מתעברת משני בני אדם כאחת. ופליגי על דרבנן דאגדתא, דרבנן דאגדתא אומרים: „ויצא איש הבינים ממערכות פלשתים״ [1] — ממאה ערלות פלשתים, שהערו בה. אמר ר׳ מתנייה: ולא פליגין, עד שלא נסרח הזרע — האשה מעוברת משני בני אדם כאחת, משנסרח הזרע — אין האשה מעוברת משני בני אדם כאחת. (ירוש׳ יבמ׳ ד׳ ב׳, עי״ש).

יט תני: שכבת זרע עד שלשה ימים [נקלטת], מיכן והילך היא נסרחת. (ירוש׳ שבת ט׳ ג׳, עי״ש).

אמר רב הונא: שכבת זרע קשורה ודומה ללובן ביצה שאינה מוזרת. (נדה לה).

כא בבא בן בוטא אמר: כך מקובלני משמאי הזקן: לובן ביצה סולד מן האור ושכבת זרע דוחה מן האור. בדקו ומצאו כדבריו. (גיט׳ נז.).

ב. צורת הולד ומינו

כב אמרו: כל היולדות מחצה זכרים ומחצה נקבות. (בכור׳ כ״:).

כג אמר ר׳ יצחק, אמר ר׳ אמי: אשה מזרעת תחילה — יולדת זכר, איש מזריע תחילה—יולדת נקבה, שנאמר: „אשה כי תזריע וילדה זכר״ [2]. (נדה לא.).

כד אם הזריעו שניהם בבת אחת—יולדת תאומים, זכר ונקבה או שתי נקבות או שני זכרים, בזמן שהזרע מתחלק לשנים. (נדה כה:; לק״ט תזריע).

[1] שמ״א י״ז, כג. [2] ויקרא כב, ב.

איש? ולענין היתר לכהן גדול נשאלה שאלה זו. באמבטי — שרחץ בה איש ופלט זרע במים ואח״כ רחצה היא ונכנס הזרע ברחמה ונתעברה. שכבת זרע — הראויה להזריע, כמפורש לעיל. שאינה מזרעת — שלא נתקלקלה ואז החלבון שלה נוזל קשור ודבוק. עי׳ לקמן פרק ו׳ אות ל״א. מעיקרא — בצאת הזרע מן האיש, אם היה בכח כזורק חץ, ראוי הזרע ההוא להזריע אעפ״י שנכנס לרחם האשה בלא זריקה כלל. עי׳ בסה״ד אות סירא דעת היש־אומרים, שבן סירא נולד באמבטי ע״י מקרה כזה. טז) גמירי — קבלה מרבותיהם. יז) וחוזרת — פי׳ אינה מתעברת עיבור חרש נוסף על הראשון. יח) ויצא — דרשו „ויצא״ לעולם, שנולד ממערכת פלשתים. שלא נסרח—שלא נקלט, או שלא עברו עליו שלשה ימים וראוי עוד להזריע, כדלקמן. כא) סולד— מתכווץ מפני האור, ושכבת זרע אינה נכווצת, רק נבלעת בבגד והיא פשוטה כמו שהיתה. דוחה—י״ג דוהה, ופי׳ מראה נשתנה לכהה מפני האור, משא״כ חלבון ביצה. עי״ש מעשה שהיה בנוכל אחד שהעליל על אשתו וע״י בדיקה זו נתבררה כשרותה.

כה אמר רבא: תאומים — טיפה אחת היא ונחלקה לשתים. (יבמ׳ צח.; נדה כז.).

כו תניא: „ויהיו בני אולם אנשים גבורי חיל וגו׳ ומרבים בנים ובני בנים״ [1] — וכי בידו של אדם להרבות בנים ובני בנים? אלא מתוך שהם משהין עצמם בבטן, כדי שיזריעו נשותיהן תחילה, שיהיו בניהם זכרים, מעלה עליהם הכתוב כאילו הם מרבים בנים ובני בנים, והיינו דאמר רב קטינא: יכולני לעשות כל בני זכרים.

אמר רבא: הרוצה לעשות כל בניו זכרים, יבעול וישנה. (נדה לא).

כז אמר ר׳ יוסי: חמש בעילות בעלתי ושניתי ונטעתי חמשה ארזים בישראל, ומאן אינון? ר׳ ישמעאל ב״ר יוסי, ור׳ אלעזר ב״ר יוסי, ור׳ חלפתא ב״ר יוסי, ור׳ אבטילוס ב״ר יוסי, ור׳ מנחם ב״ר יוסי. (שבת קיח:; ב״ר פה).

כח אמרו: יש אויר שמצמיח ומוליד ומפריא חלשים ונקבות יותר, ויש אויר שמוליד ומגדל גבורים וזכרים יותר. (רז״ה יג, ויד).

כט אמר ר׳ יוחנן: שלש עיירות היו בדרום והיו מוציאות כפלים כיוצאי מצרים, [ואחת מהן] כפר דיכרין. למה נקרא שמה „כפר דיכרין״? דכל איתתא דהות תמן הות ילדה בנין דכרין, וכל איתתא דהות בעיא למילד נקבה, הוה נפקא לבר מן קרתא והות ילדה נקבה, וכל איתתא אחריתא, דהות בעיא למילד בר דכר, הוה אתיא תמן והות ילדה זכר. (איכ״ר ב; עי׳ גיטין נז.).

ל תנינן: דכר מסיטרא דימינא קא אתי, ונוקבא מסיטרא דשמאלא. (זהר ח״א, ל.).

אמר ר׳ חייא בר אבא: לעולם הנקבה מן האיש והזכר מן האשה, משל: לשני ציירין, זה צר דמותו של זה וזה צר דמותו של זה. (ויק״ר יד).

לא ר׳ יוחנן הוה אזיל ויתיב אשערי דטבילה, אמר: כי סלקין בנות ישראל מטבילת מצוה, מסתכלין בי ונהוי להו בני שפירי כוותי, גמירי אורייתא כוותי. (ברכ׳ כ.; ב״מ פד.).

לב מעשה, ששאל מלך ערביים את ר׳ עקיבא: אני כושי ואשתי כושית וילדה בן לבן, אהרגנה שזינתה תחתי? אמר לו: צורות ביתך שחורות או לבנות? אמר

[1] דה״א ח׳, מ.

כו) בבטן—של האשה. כח) אויר—עי׳ ח״א ע׳ 95 אות תקפ״ד „יש מעיינות וכו׳״, וכן להלן „כפר דיכרין״ ואות ל״ד, ואולי כוונה אחת לכולם לומר שהמים גורמים. ל) מסיטרא וגו׳—מצד ימין נולד זכר, פי׳ אם זרע האיש מקדים ובא מביצה הימנית שלו, נולד זכר, כי עיקר הזרע בביצה הימנית כמש״ל (פ״ו בפצוע דכא) „ובלבד של ימין״; פ״א: מצד ימין של נקבה, כי שם אשכול הביצים שלה יותר גדול ואם זרע האיש נקלט בימינה — נולד זכר, ואם בשמאלה — נולדת נקבה. לא) ר׳ יוחנן—היה מצוין ביפיו, כמ״ש (ב״מ פד.): „האי מאן דבעי מיחזי שופריה דר׳ יוחנן וכו׳״; וכנאמן לדעתו (למעלה אות י״ב) „שאין אשה מתעברת אלא סמוך לטבילתה״, עשה מעשה בעצמו לזכות את הרבים. לב) כושי — עורו שחור. צורות — תמונות תלויות על קירות הבית.

ליה: לבנות. אמר ליה: כשהיית מתעסק עמה נתנה עיניה בצורות הלבנות וילדה כיוצא בהן. (במד״ר ט׳.; ע׳ ב״ר עג).

לג חשיבי דרומאי הוו נקטי בליונא דגושפנקא ומשמשי ערסייהו, מכאן ואילך מייתו בני ישראל ואסרי בכרעי דפורייהו ומשמשי. (גיט׳ נח.).

לד אמרו: יש מעיינות שמגדלים גבורים ויש חלשים; יש מגדלים נאים ויש מכוערים. (במד״ר כ וילק״ש שם).

ג. רקמת הולד וסדר יצירתו

לה תניא: מהיכן הולד נוצר? מראשו. אבא שאול אומר: מטבורו ומשלח שרשיו אילך ואילך. (יומא פה.; סוטה מה:).

לו ר׳ יהושע אמר: יצירה דבר־נש עבד בקדמיתא טבורא, דאיהו נקודא חדא לגו ברירו דההוא זרע, ומתמן אתפשטו ארבע חוטין לארבע סטרין דעלמא: מזרח ומערב, צפון ודרום. מההוא חוטא, דאתמשך לסטרא דמזרח, אתעביד מניה גופא, שארי במזרח וסיים במערב. מההוא חוטא, דאתמשך לסטרא דדרום, דאיהו ברירו, דכל זרע ותוקפיה, אתעביד מניה דרוע ימינא, ומההוא חוטא, דאתמשך לסטרא דצפון, אתעביד ואתברי מניה דרוע שמאלי. (מדה״נ שה״ש).

לז כתיב: „אין צור כאלהינו"[1] — אמר ר׳ יהודא בר מנסיא: אין צייר כאלהינו. בשר ודם, כשהוא צר צורה, הוא מתחיל בראש, או באחד מאבריה, עד שנומרה, אבל הקב״ה צר את האדם כולו כאחד. (ילק״ש שם; שו״ט יח, וג׳).

[1] שמ״א ב׳, ב.

לג) בליונא—י״ג כליוני, ופי׳ צורות בולטות, אשר במלואי הטבעות, היו מעמידים נגד עיניהם, כדי שילדו כדמותן. מכאן ואילך — אחר שכבשו ארץ ישראל והיו להם שבויים מבני ישראל יפים מאד, כמ״ש „שהיו מבזין את הזהב ביפין", היו מביאים ואוסרים מהם ברגלי מטותיהם להסתכל בהם בשעת תשמיש. לה) מעיינות — ע׳ למעלה אות כ״ח יש אויר. לה) מהיכן — מאיזה אבר תתחיל יצירת העובר? מראשו — שהוא המלך על כל האברים, מובא בח״א פ״א אות ל״ו. עי״ש בגמ׳ אסמכתא מן הכתוב. מטבורו — שהוא באמצע הגוף (ח״א פ״א אות ע״ר): „וכל מידי דמיתצר מאמצעיתיה מיתצר", ועוד כי מן הטבור עיקר חיותו של הולד, כמש״ל „ואינו חי אלא מטבורו", ע״כ הדעת נותנת שממנו תתחיל היצירה ואח״כ מתפשטת והולכת כשרשי אילן, וכמפורש להלן. בשאלה זו: „מהיכן הולד נוצר?" רבו הדעות גם בין חכמי הרופאים הקדמונים, יש אומרים מראשו וי״א מטבורו, ואחרים אומרים מלבו, שהוא מקור כל החיים, ויש אומרים שהכבד הוא הראשון, שהוא מקור הדמים. למי מהם הצדק? עדיין לא הוחלט עד היום. לו) בקדמיתא וכו׳ — בראשונה תקרם בתוך הזרע כעין נקודה קטנה והוא הטבור, כדעת אבא שאול למעלה. סטרין — צדדים, נגד ארבע רוחות העולם. ע׳ ח״א פ״ז אות ל״ו ובבאור שם. שארי — מתחיל. זרוע — זרוע הימין, שהוא יד הכח. לז) כאחד — כלומר, בטפת הזרע נמצא כל החומר והצורה של הולד כולו, רק שאינם ניכרים מיד לעין, וכן להלן

לח תני: בתחילת יצירתו גדל בשרו ועצמו ועורו וגידו ועורקו וקרומו וכל שהוא ממנו, הכל בבת־אחת, ולא זה בפני עצמו, וזה בפני עצמו, כי־אם הכל ביחד. (רז״ה טו).

לט בית שמאי ובית הלל אומרים: יצירת הולד מתחיל בעור ובשר וגומר בגידים ועצמות, שכן איוב אומר: „עור ובשר תלבישני ובעצמות וגידים תשוככני״[1].
(ב״ר יד; ויק״ר יד).

מ כתיב: „בחלב תתיכני״[2] — זה תחילת שכבת זרע; „וכגבינה תקפיאני״[2] — זה תחילת יצירה; „ובעצמות וגידים תשוככני״[1] — זה סוף יצירה. (מדה״ג שכט׳ בראׁ׳ יט)׳

מא ר׳ חנינא אומר: אין יצירת העובר אלא כפירות, מה פירות הללו קליפה שלהם נגמרת תחילה ואחר־כך נגמר האוכל בתוכה, כך העובר—העור נוצר תחילה ואחר־כך נוצר בשר וגידים ועצמות. (מד׳ אגדה תזריע).

מב אמר ר׳ אבהו: טובה גדולה עושה הקב״ה עם האשה, שלא התחיל בצורת הולד בגידים ועצמות, שאלו התחיל כן, היה מבקיע כריסה ויוצא. (ויק״ר יד).

מג אמרו: יצירת הולד באשה ארבעים יום. (בכור׳ כא:).

מד אמר רב חסדא: עד ארבעים יום מיא בעלמא הוא. (יבמ׳ סט:).

מה תנן: ר׳ ישמעאל אומר: הזכר נגמר לארבעים ואחד [יום], והנקבה לשמונים ואחד, וחכמים אומרים: אחד בריית הזכר ואחד בריית הנקבה, זה וזה ארבעים ואחד. (נדה ל.).

מו תניא: אמרו ליה לר׳ ישמעאל: מעשה בקליאופטרא מלכת אלכסנדרוס שנתחייבו שפחותיה הריגה למלכות ובדקן ומצאן זה וזה לארבעים ואחד? אמר להן: אני מביא לכם ראייה מן התורה ואתם מביאין לי ראייה מן השוטים. מה ראייה מן התורה? אמר קרא: „ואם נקבה תלד״[3] — הוסיף לה הכתוב לידה אחרת. ומאי ראייה מן השוטים? אימר נקבה קדים ואיעבר ארבעין יומין קמי זכר. ורבנן?—סמא דנפצא אשקנהו. ור׳ ישמעאל?—איכא גופא דלא מקבל סמא.

אמר להם ר׳ ישמעאל: מעשה בקלפטרא מלכת יונית, שנתחייבו שפחותיה

[1] איוב י׳, יא. [2] שם י׳. [3] ויקרא י״ב, ה.

לט) מתחיל — לגדל, כמפורש לפרטיהם באותיות הבאות. מב) טובה — כלומר, זה הוא לטובת האם וקיומה. מג) יצירת — רקמתו הראשונה. מד) מיא — נוזל בלא כל תבנית וצורה. מו) ובדקן — יתרון תחילה לביאה ואחר ארבעים יום, כשהרגו אותן, קרעו את שתיהן ונמצא אחד זכר ואחת נקבה ומדת אבריהם היתה שוה. מן התורה — מספירת היולדת ימי טומאתה וטהרתה, לזכר ארבעים יום ולנקבה שמונים, ורמז לזה גם במקרא מל׳ „ואם נקבה תלד״ שהוא מיותר, לומר שימי יצירת נקבה כימי ספירתה. עי״ש בגמ׳. מן השוטים — המדמים שיש לסמוך על בדיקתם ובאמת אינו כן, כמפורש להלן. קדים—זו שילדה נקבה, כבר היתה מעוברת ארבעים יום טרם יתרוה לבדיקה. סמא דנפצא—סם המנפץ ומכלה כל זרע השקוה לפני בריקה. דלא מקבל—

הריגה למלכות ובדקן ומצאן זכר לארבעים ואחד ונקבה לשמונים ואחד? אמרו לו: אין מביאין ראייה מן השוטים. מאי טעמא? הך דנקבה אייתרה ארבעין יומין והדר איעבר. ור׳ ישמעאל? — לשומר מסרינהו. ורבנן? — אין אפיטרופוס לעריות, אימא שומר גופיה בא עליה. ודילמא אי קרעוהו להך דנקבה בארבעין וחד הוה משתכח כזכר? אמר אביי: בסימניהן שוים. (שם ל:).

מז ההוא שפירא, דאתאי לקמיה דמר שמואל, אמר: הא בר ארבעין וחד יומא וחשיב מיומא דאזלא לטבילה עד ההוא יומא ולא הוה אלא ארבעין יומין, ואמר להו: האי בנדה בעל. כפתיה ואודי. (שם כה:).

מח אמרו: עד ארבעים יום הולד נוצר, מארבעים ועד ששים הולד ניכר בין זכר בין נקבה, מששים ועד תשעים בית הולד נסתם. (מר׳ אגדה תזריע).

מט תני: איזהו שפיר מרוקם? אבא שאול אומר: תחלת ברייתו דומה לרשון, רואין שתי עיניו כשתי טיפים של זבוב. תני ר׳ חייא: מרוחקין זה מזה. שני נקבי חוטמו כשתי טיפים של זבוב. תני ר׳ חייא: ומקורבין זה לזה. שתי אזניו כשתי טיפים של זבוב, פיו מתוח כחוט השערה. שתי זרועותיו כשתי חוטין של זהורית. אמר ר׳ עמרם עלה: כשל שתי. שתי ירכותיו כשתי חוטין של זהורית. אמר ר׳ עמרם עלה: כשל ערב, וגוייתו כעדשה, ואם היתה נקבה נדונה כשעורה סדוקה לארכה, ושאר אבריו מצומצמין בו כגולם, ותתוך ידים ורגלים אין בו.

פעולת הסם, כי כח הגוף מתגבר עליו והזרע ישאר קיים. אמרו לו וכו׳ — כנראה היתה בתשובתם לר״י גם תוכחת מגולה על אשר פגע בכבוד חכמים לקרא אותם (באות מו) בשם „שוטים״, ע״כ השיבו לו בלשונו: „אין מביאין ראיה מן השוטים״ כאומר: אם אנחנו הבאנו מהם ראיה לדברינו, היו כשוטים בעיניך, ועתה אם נזדמנה אחת מבדיקותיהם, שהיא נראית לכאורה כרעתך, נהפכו לך לחכמים נאמנים, וכן לא יעשה. אייתרה — י״ג „איתרח״, פי׳ נתאחרה, לא נתעברה רק אחר ארבעים יום ומביאת איש אחר, לא מזה שיתרוה לבדיקה. בסימניהן — סימני השפיר, כמש״ל (מובא באות מט) „איזהו שפיר מרוקם״ וכו׳, היו של שניהם שוים. ע׳ רש״י שם שפי׳ סימניהן: אבריה ושערה וצפרניה היו כשעור של זכר ליום מ״א, לרעתי תלמיד טועה כתב זאת, כלום יש לשפיר של ארבעים ואחד יום אברים ושערות וצפרנים? הרי אמרו שם בשפיר „חיתוך ידים ורגלים אין לו״, וכן אמרו (ביבמ׳ פ:) בעובר בן שמונה חדשים „סימנים מוכיחים עליו שערו וצפרניו שלא גמרו״, ואיך יעלה על הדעת בבן ארבעים יום סימני אברים ומכ״ש שערות וצפרנים. ע״כ ברור הוא שאיזה מעתיק טועה כתב זאת. ע׳ אות מח. שוים — ע״ל אות נ. מז) שפירא — הוא הולד בתחילת ברייתו (עמבריא בלע״ז). ל׳ שפיר י״מ כמו אשפר, חתיכת בשר; וי״א שהוא מל׳ שפופרת של ביצה, מפני שהולד דומה לה בתחילתו. מרוקם — מצוייר בצורת אדם. לרשון — מין חגב. סלעם תרגום רישנא, וכן בתולין (סה.) סלעם — זה רשון ע״ש, וראשו ארוך. מתוח—משוך. זהורית —מין צמר ארום, פי׳ מקום הידים נראים כשני חוטים אדומים, וכן של הרגלים. שתי — חוטי אריגה המונחים לאורך, והם דקים מן המונחים לרוחב והוא הערב. וגוייתו — אבר הזכרות (רש״י), והרמב״ם פי׳ גויתו: גופו. בירוש׳ הגיר׳ „טיבור כטיפה של זבוב, גוייתו כטיפה של זבוב״. נראה ששני הפירושים תלוים בשתי הגיר׳ הללו. נדונה—

אין בודקין אותו במים, מפני שהמים עזים וטורדין ועוכרין אותו, אלא בודקין אותו בשמן, שהשמן רך ומתון ומצחצחו, ואין רואין אותו אלא בחמה.

במה בודקין אותו לידע אם זכר הוא או נקבה היא? אבא שאול בר נש, ואמרי לה אבא שאול בר רמש, אומר: מביא קיסם שראשו חלק, ומנענע באותו מקום, אם מסכסך בידוע שזכר הוא, ואם לאו—בידוע שנקבה היא. אמר רבה בר אבוה: לא שנו אלא מלמטה למעלה, אבל מן הצדדין אימא כותלי בית הרחם נינהו.

(נדה כה. שם:; ירוש׳ נדה ג׳, ג; תוס׳ שם ד; ויק״ר יד; לק״ט שם).

נ אמר ליה שמואל לרב יהודה: שיננא! לא תעביד עובדא עד שישעיר. (נדה כ״ה)

נא תניא: תחילתברייתו של אדם בכזית, וכיון שאין בו כזית דבר ברי הוא שלא קרשו אבריו, וכל עובר יש בו רביעית דם. (ספרי זוטא; ירוש׳ נזיר ב׳, ג; תוס׳ כלים ב״ק א׳, ג.).

נב אמר ליה אנטונינוס לרבי: נשמה מאימתי ניתנה באדם, משעת פקידה או משעת יצירה? אמר ליה: משעת יצירה. אמר ליה: אפשר חתיכה של בשר עומדת שלשה ימים בלא מלח ואינה מסרחת? אלא משעת פקידה. אמר רבי: דבר זה למדני אנטונינוס ומקרא מסייעו שנאמר: „ופקודתך שמרה רוחי״[1].

[1] איוב י׳, יב.

הבקע, הסדק של הנקבות, וחיתוך וכו׳—חלוקת אברים לא נראית בו, כמ״ש „מצומצמין בו כגולם״. אין בודקין—לדעת אם זכר או נקבה, וכדלקמן. עזים—קשים משמן וממעכים. קיסם—חתיכת עץ דק וחלקה. מסכסך—מתעכב בנענועו. כותלי— שפת הרחם. נ) עד שישעיר—פירש״י „עד שיראה לו שערות בראשו״, והוא מופרך מעיקרו, שהרי עובר, שיש לו שערות בראשו, כבר גדל ונחתכו אבריו, כמבואר לעיל באות מו; ועוד, אפילו אם נניח שיש שערות בראשו אעפ״י שהוא עודנו שפיר ואינו ניכר באבריו בין זכר לנקבה, מה תועלת בסימן השערות, האם בהן יכיר מינו? ואם הסימן הוא שאם יש שערות בראש אז ניכרים אברי הזכרות והנקבות, שוב סימן השערות למה? יראה באבריו ויבחין, ע״כ נראה לי ש„עד שישעיר״ פירושו כמו בחולין (מר.), בענין מקום שחיטת הושט למטה לגופו, אמרו: „עד מקום שישעיר״ ופירשו שם הרי״ף והרמב״ם (הל׳ שחיטה א׳, ה) עד דקאי פרצי פרצי דדמיא לכרס, פי׳ עד מקום שמתחיל בצואר להעשות קמטים וכוצים, וכן גם הכא בעובר, עד שישעיר פי׳ עד שיתחיל גופו להתפתח לקמטין ואז יהיו אברי הזכרות והנקבות יותר ניכרים, אעפ״י שעוד לא נתחכו אבריו. עי״ש, ומפני שרש״י בחולין פי׳ „עד מקום שישעיר״ — שיש שם שיער, לא כהרי״ף והרמב״ם, טעה איזה תלמיד והעתיק פירושו גם לעובר ולא הבחין. עי׳ ברמב״ם הל׳ איס״ב (פ״י, ג) שכתב בעובר „עד שישעיר״ ולא פירשו, מזה מוכח שסמך על פירושו בהל׳ שחיטה, כי שניהם אחד—והוא ברור. עי״ש. נא) ברייתו — בצורת אדם. בכזית — והוא כחצי ביצה של תרנגולת. עובר — שנגמר כולו יש בו רביעית הלוג דם והוא כשיעור ביצה וחצי, כי הלוג כמדת שש ביצים. עי׳ ח״א פ״ב במרת הדם באדם. נב) נשמה — נשמת חיים. פקידה—ראשית קליטתו, כמ״ש „טפה זו מת תהא עליה״, והיא פקידה. יצירה — שנעשה עובר. שלשה ימים — וכ״ש חדשים כדלקמן. יצר הרע — רצון עצמו.

ואמר ליה אנטונינוס לרבי: מאימתי יצר־הרע שולט באדם, משעת יצירה, או משעת יציאה? אמר ליה: משעת יצירה. אמר ליה: אם כן בועט במעי אמו ויוצא; אלא משעת יציאה. אמר רבי: דבר זה למדני אנטונינוס ומקרא מסייעו, שנאמר: „לפתח חטאת רובץ"[1]. (סנה׳ צא:).

כג ר״מ אמר: בירחא קדמאה איהו אין, בירחא תנינא — עביד ליה יש מאין, בירחא תליתאי — מוסיף ביה, בירחא רביעאה — גמיל עמיה חסד, דעאיל ליה פרנסה מטבורא דאמיה, בירחא חמישאה — יהיב ביה תוקפא דגבורה, בירחא שתיתאה — יהיב ביה כח ושפירו דאנפו, בירחא שביעאה ותמינאה — יהיב ביה רוחא, בירחא תשיעאה — נולד. (תיק׳ ז״ח ה׳).

ד. מקום הולד בבטן

כד „מי יתנני כירחי קדם וגו׳ כימי אלוה ישמרני"[2] — מלמד שהולד משתמר במעי אמו. (תנח׳ תזריע).

כה התינוק נתון במעי אמו בתוך שלשה כיסים; אחד — בטן אמו, השני — השליה, השלישי — עור דק. (מד׳ אגדה שם).

כו תניא: שליה תחילתה דומה לחוט של ערב וסופה דומה כתורמוס וחלולה כחצוצרת, ואין שליה פחותה מטפח.

ר׳ שמעון בן־גמליאל אומר: שליה דומה לקורקבן של תרנגולין שהדקין יוצאין ממנה, (נדה כו.).

כז „בשומי ענן לבושו וערפל חתולתו וגו׳"[3] — „ענן לבושו" — זה השפיר (ואין שפיר לא באדם בלבד), „וערפל חתולתו" — זו השליה, „ואשבר עליו חוקי"[4] — אלה שלשה חדשים הראשונים, „ואשים בריח ודלתים"[4] — אלה שלשה חדשים האמצעים, „ואמר עד פה תבוא ולא תוסיף"[5] — אלה שלשה חדשים האחרונים. (ויק״ר יד; ירוש׳ נדה ג, ג.).

[1] ברא׳ ד׳, ז. [2] איוב כ״ט, ב. [3] שם ל״ח, ט. [4] שם שם, י. [5] שם שם, יא.

כג) אין—כמש״ל עד ארבעים יום מיא בעלמא, עי״ש. תנינא — בחדש השני תגמר רקמתו, כמש״ל יצירת הולד ארבעים יום. מוסיף—בגידולו, כמש״ל „הכרת העובר לשלשה חדשים". פרנסה—מזונו. ושפירו—יופי מראהו וקלסתר פניו ככל אדם. רוחא—רוח חיים (לעבענסגייסט, מוטה). כה) שליה— שלפוחית שהולד מונח בה והיא יוצאת עמו בשעת לידתו. כו) ערב — חוט של האריגה המונח לרחבה והוא עבה מן המונח לארכה. כתורמוס — מין קטנית (פייגעגבאהנע, לופינע). לקורקבן— בירוש׳ הגיר׳ „דומה לדקין של תרנגולין וראשה תפות כקורקבן". כז) השפיר — נראה שהוא עור דק האמור באות כה, כי שפיר האמור בכל מקום הוא כנוי להולד בתחילת רקמתו, מל׳ אשפר חתיכת בשר. עי״ל אות מט. בריח — כמש״ל אות מח בית הולד נסתם.

נח דרש רב חנינא בר פפא: מאי דכתיב: „עושה גדולות עד אין חקר וגו׳"[1]? — אדם נותן חפציו לכף מאזנים כל זמן שמכביד יורד למטה, ואילו הקב״ה [צר העובר במעי אשה] וכל זמן שמכביד הולד עולה למעלה. (נדה לא.).

נט תניא: שלשה חדשים הראשונים ולד דר במדור התחתון, אמצעיים — ולד דר במדור האמצעי, אחרונים — ולד דר במדור העליון, ואמר ר׳ אלעזר: מאי קרא? „אשר עשיתי בסתר רקמתי בתחתיות"[2] — „דרתי" לא נאמר, אלא „רקמתי". (שם).

ס אמרו: תינוק זה כל זמן שהוא במעי אמו אינו חי אלא מטבורו. (שהש״ר ז).

סא דרש ר׳ שמלאי: למה הולד דומה במעי אמו? לפנקס שמקופל ומונח, ידיו על שתי צדעיו, שתי אציליו על שתי ארכבותיו ושתי עקביו על שתי עגבותיו, וראשו מונח לו בין ברכיו ופיו סתום וטבורו פתוח, ואוכל ממה שאמו אוכלת ושותה ממה שאמו שותה, ואינו מוציא רעי, שמא יהרוג את אמו וכו׳. (נדה ל:).

[1] איוב ט׳, י. [2] תהלים קל״ט, טו.

נט) בתחתיות — נרקם, אבל אח״כ משתנית דירתו למדור העליון. ס) מטבורו — מקבל מזונו כמו ע״י צנור. סא) לפנקס — עי׳ כלים כד, ז, שלש פנקסיות הן ואחד מהם האפיפור, והוא מעין תבה קטנה שמונחים בה נייר וקולמוס ושאר כלי הכתיבה במערכת זע״ז, וכן מקופל הולד בשליתו. אציליו — שכמיו (אקסלען). ארכובותיו — ברכיו. עקביו — קצות רגליו. עגבותיו — בשר תחתיו.

פרק שני

הנהגת המעוברת וסימניה

א. סימני העיבור

א „הרבה ארבה עצבונך והרונך"[1] – אמר רב יצחק בר אבדימי: „הרונך" — זה צער העיבור. (עירוב' ק:).

ב תניא: בזמן שהאשה מתעברת פניה מכוערות ומוריקות כל שלשה חדשים הראשונים, ראשה כבד עליה, אבריה כבדים עליה ודמיה מסולקים. (אדר״נ ח; נדה ט.)·

ג אמרו: יש אשה עוברה שאינה יכולה לישב מפני עוברה. (ילק״ש המכירי לא, כה)

ד אמר ר׳ מאיר: כל תשעה חדשים שאין האשה רואה דם, בדין הוא שתהא רואה, מה הקב״ה עושה? מסלקו למעלה לדדיה ועושהו חלב, כדי שיצא הולד ויהיה לו מזון לאכול, וביותר אם היה זכר. (ויק״ר יד).

ה לכמה הכרת העובר? סומכוס אומר, משום ר׳ מאיר: שלשה חדשים. אמר רב הונא, בשם ר׳ יוסי: לא סוף שלשה שלמים, אלא אפילו רובו של ראשון ורובו של אחרון ואמצעי שלם. ר׳ אסי אמר: תשעים יום שלמים. (נדה ח:; ב״ר ה; ירוש׳ נדה ד; יבמ׳ ד׳, יא.).

ו אמר ר׳ נחמן: רוב היולדת לתשעה, עוברה ניכר לשליש ימיה. (יבמ׳ לז.).

ז כתיב: „ותלד זלפה"[2] —בכולן כתיב: „ותהר" וכאן „ותלד"? אלא בחורה היתה ולא היתה ניכרת בעיבורה. (ב״ר עא).

[1] בר׳א׳ ג׳, טז. [2] שם ל׳, י.

ב) ודמיה — דמי וסתות נדתה. עי׳ להלן. ג) עוברה... עוברה — הראשון מעוברת, והשני עובר שלה. ולדה שבמעים. ד) בדין וכו׳ — כלומר, העיבור לא שמסלק את הדם ומחסרו, רק משנהו לתכלית אחרת ועי״כ אינו יוצא בוסתות. ה) הכרת — התיצונ׳ת בנפיחת הבטן, עי׳ להלן אות ח. ז) בחורה — צעירה ו„אונה בשרירי בטנה", ע״כ לא נדחק מפני עיבורה.

ח [ספק מעוברת] אמר רב ספרא: אין בודקין את הנשואות, שלא יתגנו על בעליהן. וניבדקה בהילוכה? אמר רמי בר חמי: אשה מחפה עצמה וגו׳. (יבמ׳ מב. עי״ש)

ט תני: שבעה דברים מכוסים מבני אדם, [ואחד מהם] אין אדם יודע מה בעיבורה של אשה. (ב״ר סה).

ב. על מזון המעוברת

י תניא: דאכלה חרדלא — הוו לה בני זלזלני, דאכלה תחלי — הוו לה בני דולפני, דאכלה מוניני — הוו לה בני מוציצי עינא, דאכלה גרגושתא — הוו לה בני מכוערי, דשתיא שיכרא — הוו לה בני אוכמי, דאכלה בישרא ושתיא חמרא — הוו לה בני בריי, דאכלה ביעי — הוו לה בני עינני, דאכלה כוורי — הוו לה בני חינני, דאכלה כרפסא — הוו לה בני זיוותני, דאכלה כוסברתא — הוו לה בני בישרני, דאכלה אתרוגא — הוו לה בני ריחני.

ברתיה דשבור מלכא, אכלה בה אמא אתרוגא והוו מסקי לה לקמיה אביה בריש ריחני. (כתו׳ ס:, סא.).

יא אמר ר׳ שמעון: הקשואים והאבטיחים והחציר והבצלים קשים לעוברות. ומתקנין מיני רקוחין למעוברות. (תנ׳ שמות יד ושמ״ר ב׳ יג; ספרי בהעלותך וילק״ש שם).

יב אמרו עליו על ר׳ ישמעאל בן קמחית, שהיה חופן ארבעת קבין במלא חפניו ואומר: כל הנשים זרדו (בערסן), וזרד אימא עלה לגג, וכדרבה בר יונתן, דאמר רבה

ח) אין בודקין — בריקת פנים בירחמה ע״י רופא בקי. בהילוכה — על חול, או עפר תחות, ואם מעוברת היא פסיעותיה מכבירות ומעמיקות יותר משאר נשים (רש״י). ול״נ בהילוכה, פשוט, בפישוט רגליה, כי פסיעות המעוברות אינן דומות לפסיעות שאינן מעוברות, כי משא העובר בין רגליה, אבל לפירש״י מי מדד עומק פסיעותיה בטרם הרתה לדעת אם מעמיקות עתה יותר או לא, ואם לעומת שאר נשים האם משקל כל הגופים שוה? מחפה.— מכסה, פי׳ אם רצונה לכסות עיבורה, יכולה לעשות הילוכה כאילו אינה מעוברת. ט) מה בעיבורה — אם זכר או נקבה, מכוסה הוא מכל, כי אין כל אות וסימן לזה עד צאתו לאויר העולם. י) דאכלה — בימי עיבורה, או רגילה תמיד לאכול מן המינים ההם. זלזלני — רעבתנים. תחלי — תמרים שלא נתבשלו, וי״מ מל׳ שתליים, והוא מין ירק (קר̈ססע). דולפני — עיניהם זולפות מים תמיד. מוניני — דגים קטנים. מוציצי — עיניהם פורחות ונעות תמיד (רש״י); וי״מ עיניהם קטנות, מל׳ מוצץ וסותט; וי״ג „מטיפי עיני״ והוא מעין דולפני דלעיל. גרגושתא — מין עפר הנאכל. בריי — בריאים. עינני — עיניהם גדולות. חינני — בעלי חן. כרפסא — פטרסיליון, והוא מין ירק. זיותני — יפים בעלי הדר. כוסברתא — קאריאנידר. בישרני — בעלי בשר. ריחני — ריח טוב נודף מגופם וכמעשה בברתיה דשבור מלכא לקמן, שהיתה מעלה את בתה לפני אביה במקום ראשי בשמים. יב) קמחית — שם אמו ובניה היו נקראים על שמה, כי בהנהגתה המצויינת גרמה שהיה בניה מצויינים בגדלם ובכחם, כדלקמן וכמפורש שם עוד בגמ׳. חופן וכו׳ — מלוא שתי חפניו היו ארבעה קבין והם כמדת תשעים ושש ביצים. זרדו בערסן — כל הנשים המעוברות דרכן לאכול זריר וערסן, הם מיני חטים ושעורים כתושים (גריטצען) להברות את עצמן ואת

בר יונתן, אמר ר' חיאל: ערסן יפה לחולה, אמר אביי: ובעיין בישולא כעין בישרא דתורא. (יומא מז.; נדר' מא:).

יג תנן: המפלת מלא נגונים וגו'. אמר אביי: כמה יין חי שתת אמו של זה שנמות עוברה בתוך מעיה! (נדה כד:).

יד סרים חמה ממאי הוה? — דאפיה אימיה בטיהרא ושתיא שיכרא מרקא. (יבמ' פ.).

טו זיתום המצרי — תני רב יוסף: דקמיט — מרפי להו, ודרפי — מקמיט ליה, ולאשה עוברה סכנתא. (פסח' מב:).

טז עוברה שהריחה מאכילין אותה עד שתשוב נפשה.

תניא: עוברה שהריחה בשר קדש, או בשר חזיר, תוחבין לה כוש ברוטב ומניחין לה על פיה, אם נתישבה דעתה מוטב, ואם לאו מאכילין אותה רוטב עצמו, אם נתישבה דעתה מוטב, ואם לאו מאכילין אותה שומן עצמו, שאין לך דבר שעומד בפני פקוח נפש.

ההיא עוברה דארחא, אתו לקמיה דרבי, אמר להו: זילו לחושו לה דיומא דכיפורי הוא, לחושו לה ואילחישא, קרי עליה: „בטרם אצרך בבטן ידעתיך"[1] נפק מינה ר' יוחנן.

ההיא עוברה דארחא, אתו לקמיה דר' חנינא, אמר להו: לחושו לה ולא אילחישא, קרי עליה: „זורו רשעים מרחם"[2], נפק מינה שבתאי אצר פירי. (יומא פב)

יז יש אומרים (על אלישע בן אבויה), שכשהיתה אמו מעוברת בו עברה על

[1] ירמי' א', ה. [2] תהל' נ"ח, ד.

עובריהן ואותן של אמי עלה לגג — גבר על כלן וע"כ גדלו וגברו גם פרי בטנה. פ"א, זרדו מל' זרדא שריון (שבת סב.), כלומר, כל הנשים מחזיקות ומגינות על בריאותן בערסן ולפי זה יפה גופל הלשון „זורדו בערסן", מעין מליצה כזו מצינן בנדר' (מא:) „מטלי כחיזרא לדיקלא (מובא בח"ב פר' ג', ע"ש). ע' בעה"ש ע' זרד וח"א פ"ח ג'. לחולה—ומעוברת כחולה. בישרא דתורא — כבשר השור שצריך בישול הרבה. יג) נגונים — חתיכות בשר קטנות, שנמות עוברה מחמת חוזק היין החי והרע. יד) בטיהרא — בצהרים, כחם היום, אפתה לחם ונתחממה מאד ובצמאה שתתה עוד שכר חזק ומכל זה ביחד נעשה עוברה סרים. ע' להלן פ"ו ה' בסרים. טו) זיתום — מין שכר הנעשה במצרים וסגולתו לשלשל, או לעצר את הבני־מעים. סכנתא — פן ירבה לרפות או לעצר ויבולע לה ולעוברה. ע' ח"ב פ"ז, ו'. טז) שהריחה — איזה מאכל והתאותה לו, ואם לא תטעם ממנו עלולה להפיל את עוברה, כמפורש להלן אות ל', על כן מאכילים אותה אפילו ביום הכפורים וכל דבר איסור עד שתשוב נפשה. ע' ח"ב פ"ז ז' בבולמוס. כוש — חתיכת עץ, שלא לאסור את הכלים. לחושו לה — המון העם האמינו שהעובר הוא המתאוה אל הזר והאסור על כן השתמשו נגד זה בלחש ואמונת האם פעמים פעלה עליה לסחיר תאותה. אצר — עוצר תבואות ואינו מוכרם עד שיעלה המקח והיא מדה רעה. ע' ב"ב צ:. יז) אלישע — הוא הנקרא אחר כך „אחר", שהציץ ונפגע.

בתי עכו"ם והריחה ונתנו לה מאותו המין ואכלה והיה מפעפע בכריסה כריסה של חכינה. (רות רבה ה').

יח תניא: העוברות שאר תעניות לא מתענות, ולא שיענגו את עצמן בתפנוקין אלא שאוכלות ושותות כדי קיום הולד. (תוס' תענ' ב').

ג. על חיי האישות בזמן ההריון

יט תני רב ביבי קמיה דרב נחמן: שלש נשים משמשות במוך, [ואחת מהן] מעוברת שמא תעשה עוברה סנדל, דברי ר' מאיר, וחכמים אומרים: משמשת כדרכה והולכת ומן השמים ירחמו שנאמר; „שומר פתאים ה'" [1]. (יבמ' יב: וש"נ).

כ אמרו: עד תשעים יום בית הולד נסתם ויום תשעים אסור לשמש ואם שימש שופך דמים, (טר' אגדה תזריע).

כא תנא: המשמש מטתו ליום תשעים, כאילו שופך דמים, מנא ידע? אלא אמר אביי: משמש והולך ו„שומר פתאים ה'" [1].

תניא: שלשה חדשים הראשונים – תשמיש קשה לאשה וקשה לולד, אמצעים– קשה לאשה ויפה לולד, אחרונים – יפה לאשה ויפה לולד, שמתוך כך נמצא הולד זריז ומלובן, (נדה לא).

כב אמר ר' יוחנן משום ר' שמעון בן יוחי: „ומה בר בטני" [2], – אמרה לו: כל הנשים של בית אביך כיון שמתעברות שוב אינן רואות פני המלך ואני דחקתי ונכנסתי כדי שיהא לי בן מזורז ומלובן וכו'. (סנהד' ע:).

כג ר' נתן אומר: מנין שאין פרי בטנה של אשה מתברך אלא מפרי בטנו של איש? שנאמר: „וברך פרי בטנך" [3], – פרי בטנה לא נאמר אלא פרי בטנך (ברכ' נא:, ילק"ש שם).

כד אמר ר' אלעזר: למה הולד דומה במעי אמו? לאגוז מונח בספל של מים, אדם נותן אצבעו עליו שוקע לכאן ולכאן. (נדה לא).

[1] תהלים קט"ז, ו. [2] משלי ל"א, ב. [3] דברים ז', יג.

בריסה — כארס של נחש, כלומר, גם זה גרם שהיה סורו רע מבטן. יח) שאר תעניות — חוץ מת"ב ויום הכפורים. יט) במוך — סריקי צמר, או פשתן, דק על דק. נותנת בתוך רחמה לפני תשמיש, כדי שלא תתעבר בולד אחר ויזיקו זה את זה. עיי"ש רש"י ותוס'. סנדל — ולד שאין לו צורה והוא נקרא מאָנרקאלב. עי' פ"ג במיני הנופלים. כב) שמתעברות — ומתכערות. מזורז — בכח ויופי כרלקמן, שהולד מתברך מפרי בטנו של איש. כד) שוקע — מתנענע לכאן ולכאן ואינו ניזק מאבר האיש.

ד. סיבות המפלת ושמירתה

כה „ונגפו אשה הרה ויצאו ילדיה״[1] – אמר רב פפא: לא לימא כנגד בית הריון ממש, אלא כל היכא דסליק בה שיחמא לולד, לאפוקי יד ורגל דלא. (ב״ק מט. וש״נ).

כו „ותתחלחל המלכה מאד״[2] – יש אומרים: מעוברת היתה והפילה. (ילק״ש שם).

כז ההיא איתתא דעיילא לההוא ביתא למיפא, נבח בה כלבא, איתעקר ולדה; אמר לה מרי דביתא: לא תידחלי, דשקילי ניביה ושקילין טופריה, אמרה ליה: שקילי טובתיך ושדיא אחיזרי, כבר נד ולד. (שבת סג:, ב״ק פג).

כח אמר ר׳ שמעון בן יוחי: חמשה דברים העושה אותן מתחייב בנפשו ודמו בראשו, [ואחד מהם] הנוטל צפרניו וזורקן לרשות הרבים, מפני שאשה מעוברת עוברת עליהן ומפלת. (נדה יז).

כט „רוח קדים חרישית״[3] אמר רבא: הכי אמר רב: רוח שדיא נשיב אשה מפלת בו. (גיט׳ לא:).

ל עוברה שהריחה מאכילין אותה (דאי לא אכלה אפשר שיתעקר ולדה ותפיל). (יומא פב. עי׳ רי״ף ורא״ה שם).

לא תניא: עשרה נסים נעשו לאבותינו בבית המקדש, [ואחד מהם] לא הפילה אשה מריח בשר הקדש מעולם. (אבות ה׳, ז׳, אבדר״נ לה׳, ה).

לב המפלת מלא גנוגים – אמר אביי: כמה יין חי שתתה אמו של זה שנמוח עוברה בתוך מעיה. (נדה כד: עי״ש).

לג סמא דנפצא (אשקוה, מפלת בו) ואיכא גופא דלא מקבל סמא. (נדה ל. עיי״ש).

לד אשה שהפילה וחזרה והפילה וחזרה והפילה, הוחזקה לנפלים (מבעלה זה). (יבמ׳ סה:).

[1] שמות כ״א, כב. [2] אסתר ד׳, ד. [3] יונה ד׳, ח.

כה) לא תימא — עי״ש דר״א ב״י אמר: שאינו חייב עד שיכנה נגד בית הריון, ומפרש רב פפא לא נגד בית הריון דוקא אמר, אלא בלבד שיכה נגד חלל הגוף וכדמפרש טעמו. דסליק בה שיחמא — שעולה ומגיע החם והכאב גם אל הולד, והיינו נגד כל חלל הגוף, מה שאין כן אם הכה אותה בירה, או ברגלה, אין הכאה כזו עלולה לגרום שתפיל, ואם הפילה מקרה זר הוא ואין לחייבו. כו) ותתחלחל — דרש מל׳ חלחולי מחלחל (ברכ׳ נט.), פי׳ הרעידה והתנענה ונד העובר כלהלן. כז) ניביה — ארבע שיניו הגדולות, שהוא נושך בהן, נטולות ממנו וכן צפרניו, ולפיכך אין לך לפחד מפניו. נד — נעקר ממקומו, כי הרגישה והפילה מפחדה. כח) ומפלת — אפשר שתפיל מחמת מאוס, כי הצפרנים מזוהמות ונפש היפה תקוץ בהן. עיין ח״א פ״ג ה׳ שגזרו משום מעשה שהיה. כט) רוח קדים — חם מאד. ל) שהריחה — מבואר לעיל אות טז. לב) גנונים — חתיכות קטנות. ע׳ לעיל אות יג. לג) דנפצא — סם המנפץ וממית את העובר במעיה. ע׳ פ״א אות מד. לד) הוחזקה — שהוא מחמת סיבה תמידית ותולי

לה רב נחמן ברי יצחק אמר: הנותן מטתו בין צפון לדרום אין אשתו מפלת נפלים, שנאמר: „יצפונך תמלא בטנם"[1]. (ברכ׳ ה:).

לו „לא תהיה משכלה ועקרה בארצך"[2] – זו ארץ ישראל שאוירה טוב ומימיה טובים. (מד׳ אגדה ולק״ט שם).

לז תניא: יוצאה אשה באבן תקומה, משום ר׳ מאיר אמרו: אף במשקל אבן תקומה שמא תפיל. (שבת סו:).

1 תהל׳ י״ז, יד. 2 שמות כ״ג, כו.

פנים, אבל לא ידוע בשל מי, כי פעמים הבעל גורם, שאינו מוריע בנים של קיימא, או מזיקה בתשמישו, ע״כ תצא ותנשא לאחר ואז יבורר הדבר. לז) יוצאה אשה — בשבת, ואין בזה משום טלטול. באבן תקומה — מין אבן (אדלערשטיין) שמעוברות נושאות אותה לסגולה מפני הפלה. במשקל — דבר שמשקלו כמשקל אבן תקומה.

פרק ג

על הלידה והיולדת

א. עתים ללדת

א „עד עת יולדה ילדה"[1] — הדא איתתא כד ילדה בלא ענתה, לא חיי ולדא, כד ילדה בענתה — חיי. (שהש"ר ח).

ב „הרבה ארבה עצבונך והרונך"[2] — ר' אבא בר כהנא בשם ר' שמואל אומר: כל שהוא הרבה ארבה, כל שהוא במאתים ושנים עשר יום — חי.

רב הונא אומר: „וייצר ה' אלהים את האדם"[3], שתי יצירות הן: יצירה לשבעה ויצירה לתשעה, נוצר לשבעה ונולד לשמונה, או לתשעה — חי, נוצר לתשעה ונולד לשמונה אינו חי, וקל וחמר לשבעה. (ב"ר יד; ירוש' יבמ' ד, ב).

ג אמרו: האשה יולדת לחדשים שלמים ויולדת לחדשים מקוטעין. (ירוש' שם).

ד ר' ברכיה בשם שמואל אמר: לעולם אין האשה יולדת אלא למאתים ושבעים ואחד יום, או למאתים ושבעים ושנים, או למאתים ושבעים ושלשה, לתשעה הן ועיבוריהן. (נדה לח; ירוש' שם ד; ב"ר ב).

ה אמר מר זוטרא: אפילו למאן דאמר: יולדת לתשעה אינה יולדת למקוטעין, יולדת לשבעה יולדת למקוטעין. (נדה לח:)

1 מיכה ה׳, ג. 2 בראשית ג׳, טז. 3 שם ב׳, ז׳

ב) הרבה ארבה — אם ימי ההריון היו כמספר „הרבה", שהוא בגימטריא מאתים ושנים עשר, ארבה—יהיה הנולד בן קיימא וירבה ימים, לפי שנמלאו לו שבעה חדשים שלמים וגם שני ימים לקליטתו, כי יש קולטת ביום השלישי. וייצר — יו"ד יתירה דרש, לומר שלא כל הנולדים לשבעה בני קיימא, שהדבר תלוי בתהילת יצירתו, אם בתחילת קליטתו נוצר שיולד לשבעה — חי, ואם לתשעה ונולד קודם — אינו חי. ג) שלמים — מלאים מיום ליום, ויש יולדות למקוטעין, כגון רובו של ראשון ורובו של אחרון, אעפ"י שאינם שלמים נכנסים במספר החדשים. ד) לעולם — כל היולדות לתשעה אינן יולדות רק לתשעה שלמים ואין ביניהן פותתת, או מוספת, רק ימי עיבוריהן, הלא הם ימי קליטתן, אם קלטה ביום ראשון — מוספת יום אחד, ואם בשני — שנים, ואם בשלישי — שלשה.

ו אמר רב נחמן: רוב נשים לתשעה ילדין ומיעוט לשבעה, נשי דידן לשבעה ילדין, (יבמ׳ לז. עי״ש).

ז [נולד לשמונה, אם נגמרו סימניו, בר שבעה הוא ׳ואישתהוי הוא דאישתהי].

עבד רבא תוספאה עובדא באשה שהלך בעלה למדינת הים ואישתהי עד תריסר ירחי שתא ואכשריה [דאמר: מישתהי הוא דאישתהי]. (יבמ׳ פ:, עי״ש).

ח תניא: כל שתשמישו ביום, נולד ביום, וכל שתשמישו בלילה, נולד בלילה, וכל שתשמישו בין ביום ובין בלילה, נולד בין ביום ובין בלילה, כגון אדם וכל דדמי ליה, (בכור׳ ח.).

ב. חבלי הלידה

ט עשר קללות נתקללה חוה, [ואחת מהן] „בעצב תלדי בנים״[1] — זה צער הלידה. (ערוב׳ ק: פסיק״ז שם).

י בן סירא אמר: הילד בבטן אמו, במלאותו, לא ינוח עד שיצא לאויר העולם. (ב״ם יט).

יא אמרו: שלשה חדשים האחרונים ולד דר במדור העליון, וכיון שהגיע זמנו לצאת לאויר העולם, הוא מתגולל ויורד ברגע אחד מן העליון לאמצעי ומן האמצעי לאחרון ומתהפך ויוצא, וזהו חבלי אשה, והיינו דתניא: חבלי נקבה מרובין משל זכר.

מאי שנא חבלי נקבה מרובין משל זכר? זה בא כדרך תשמישו וזה בא כדרך תשמישו, זו הופכת פנים וזה אין הופך פניו.

כתיב „אם בן הוא וגו׳״[2] — אמר ר׳ חנינא: סימן גדול מסר להן, בן פניו למטה, בת פניה למעלה. (נדה לא; סוטה יא:; תנח״ק יד).

[1] בראש׳ ג׳ טז. [2] שמות א׳, טז.

ז) סימניו—שערו וצפרניו; עי׳ להלן בנפלים. ואשתהוי וגו׳ — התמהמה. ח) כל וגו׳ — כל מיני חיות ועופות זמני זיווגם שונים וקבועים כמפורש שם בגמרא למיניהם. ט) נתקללה — נשתנה טבעה לרעה, כי כל החיות יולדות שלא בצער והיא בצער. יא) ומתהפך — ראשו למטה ורגליו למעלה. עי׳ אות כט ביוצא דרך מרגלותיו, והנקבה שנוסף בה גם הפיכתה על פניה כדלקמן, ע״כ מרובין גם חבליה. בא — לתוך הרחם בתחילת יצירתו. תשמישו — הזכר פניו למטה והנקבה פניה למעלה, כן פני העוברים למיניהם בבטן, הזכר פניו למטה והנקבה למעלה. כך פירשו המפרשים, וכבר תמהו רבים על זה, כי במציאות אין כל הבדל נראה בלדתם, ונתחבטו לישב הדברים. אולם באמת לא בלידה ידובר שם, רק ביוצאים לבין בני אדם, האשה בטבעה פניה לנוכח יביטו והאיש פניו לארץ, וכן מפורש בלק״ט (בראש׳ ב׳, כא) וז״ל: „האשה הולכת בדרך ומדברת עם בני אדם ופניה כלפי האיש והאיש פניו כלפי האדמה״. עי״ש בהערות הח׳ ב׳.

יב אמר ר' סימן: מעיה של אשה עשוין קינין קינין, פיקין פיקין, חבילין חבילין, בשעה שהיא יושבת על המשבר אינה משליכתו בבת אחת, שאילו היתה ניתרת בבת אחת היתה מתה, אלא כל חבל ניתרת וכל קינא ניתרת וכל פיקה ניתרת. במשלא אמרי: אישתרי חד חבל, אישתרי תרין חבלין. (ויק"ר יד, תנח' ב' שם).

יג מאימתי פתיחת הקבר? אמר אביי: משעה שתשב על המשבר, רב הונא בריה דר' יהושע אמר: משעה שהדם שותת ויורד, ואמרי לה: משעה שחברותיה נושאות אותה באגפיה, שמשנפתח הקבר אין פנאי להלך. (שבת קכט:, אהלות ז', ד').

יד באפשר לפתיחת הקבר בלא דם – פלוגתא דתנאי. (נדה כא.).

טו אמר אביי: בשעה שכורעת לילד, נועצת עקביה בירכותיה ויולדת. (יבמ' קג.).

טז כתיב: „וראיתן על האבנים וגו'"[1] – אמר ר' חנן: סימן גדול מסר להן, אמר להן: בשעה שכורעת לילד ירכותיה מצטננות כאבנים.

דבר אחר „על האבנים" – אמר ר' יהודה בר סימון: הקב"ה עושה אבריה של אשה קשים כאבנים בשעה שיושבת על המשבר, כדי שיהא בה כח לילד, שאילולא כן מתה. (סוטה יא.; שמ"ר א; תנח' תזריע).

יז ר' לוי אמר: ממאה פעיות שהאשה פועה בשעת לידתה, בשעה שהיא יושבת על המשבר, תשעים ותשע למיתה ואחת לחיים. (ויק"ר כז).

יח „עת ללדת ועת למות"[2] – מכאן אמרו רבותינו: ישבה אשה על המשבר, תשע ותשעים למיתה ואחת לחיים; עת ללדת – שהיא עת למות. (שמ"ר סו).

יט ר' אליעזר אומר: ששה קולן הולך מסוף העולם ועד סופו ואין קולן נשמע, [ואחד מהם] בשעה שהולד יוצא ממעי אמו. (פדר"א לד).

כ אמר ר' עקיבא: „עושה גדולות עד אין חקר"[3] – בשעה שנוצר הולד במעי אמו, „ונפלאות עד אין מספר"[4] – בשעה שנולד הולד. (א"ב דר"ע).

[1] שמות א', טז. [2] קהלת ג', ב. [3] איוב ט', י. [4] שם.

שהעיר בצדק שרבינו השכיל לפרש כוונת המדרש על הליכה בדרך, לא כרש"י בנדה ובסוטה שם, אבל פירושו ברור ונכון, כמ"ש, וכן יוכיח הל' „איש יוצא" „אשה יוצאת", שלא בעוברים ידובר, רק באנשים היוצאים לדרכם. יב) קינין פיקין — חדרים וטבעות מחתיכות בשר בולטות. חבילין — כמו חבלים, פי' קשרים ואריגת גידים. במשלא — שיחת ההמון. יג) הקבר — כינוי לבית הרחם. באגפיה — בזרועותיה. יז) פעיות — צעקות. יט) קולן הולך — פי' אילמלא ניתנה רשות לאוזן לשמוע קול תנועות האברים והגידים והעצבים למיניהם ואפניהם הנעשות בגופות היולדת והולד בשעת הלידה, היה הקשב גדול מאד, כי אין מספר להם, אבל האדם בינתים ואינו מכיר בהם כלום.

ג. שמירת היולדת

כא תניא: שלשה צריכין שימור, [ואחת מהם] חיה. (ברכ׳ נד:).

כב שלשה מתים כשהן מספרין, [ואחת מהם] חיה (עירוב׳ מא:).

כג אמר רב יהודה, אמר שמואל: חיה כל זמן שהקבר פתוח, בין אמרה: צריכה אני, ובין אמרה: לא צריכה אני, מחללין עליה את השבת.

עד מתי פתיחת הקבר? אמר אביי: שלשה ימים. רבא אמר משמיה דרב יהודה: — שבעה, ואמרי לה: שלשים. (שבת קכח: קכט.).

כד שמואל אמר: עושין מדורה [לחיה בשבת], אפילו בתקופת תמוז. (שבת קכט.; ירוש׳ שם י״ח, ג, עי״ש).

כה אמר רבא: חיה אסורה להתענות עד שלשים יום. (שאל׳ דר״א קסז).

כו לכודא — מייתי כמונא כרוייא ונינויא ואגדנא וציתרא ואבדתא (נ״א: ואברתא) בשיכרא.

רב אחא בריה דרבא שחיק להו לכולהו בהדי הדדי ושקיל ליה מלא חמש אצבעתיה ושתיה ליה. רב אשי שחיק כל חד וחד לחודיה ושקיל מלא אצבעיה רבתא ומלא אצבעיה זוטרתי. (ע״ז כט.).

ד. המקשה לילד

כז תנן: כמה היא קישויה? ר׳ מאיר אומר: אפילו ארבעים וחמשים יום. ר׳ יהודה אומר: דיה חדשה, ר׳ יוסי ור׳ שמעון אומרים: אין קישוי יותר משתי שבתות.

„ר׳ מאיר אומר: אפילו ארבעים וחמשים יום׳ — השתא חמשים מקשה ארבעים מיבעי? אמר רב חסדא: לא קשיא, כאן לחולה, כאן לבריאה. (נדה לו:, לז:).

כח מיני המקשה; מת עובר בתוך מעיה, יצא מסורס, המקשה ויצא הולד דרך הדופן. (חול׳ עא; נדה כח., מא.).

כט רב הונא בר תחליפא משמיה דרבא אמר: [יצא דרך מרגלותיו] ולד דאית ביה חיותא — סריך ולא נפיק, דלית ביה חיותא — שריך ונפיק. (נדה כו. עי״ש).

כב) מספרין — מדברים, פי׳ מיתתם עלולה לבוא פתאום ואין מכיר שקרובה היא. כד) מדורה — אבוקת אש לחממה. כו) לכודא — לשטיפת דם ביולדת (בלוטפלוסס). י״מ: מין חולי הבא ליולדת מחמת הצטננות. כמונא וכו׳ — כולם נתבארו בח״ב פ״ו אות ח. כז) כמה — ימים לפני הלידה אפשר שתתחיל קישויה ותזוב דם מחמת הלידה ולענין טומאת זבה נשנית. לחולה — יקרה גם יותר מארבעים יום, ולבריאה רק ארבעים, ואם זבת דם קודם — דם זבה הוא. כח) מסורס—דרך מרגלותיו (היפך מהרגיל והראוי), ונסבך. דרך הדופן—שלא יכול לצאת דרך הרחם, אז חותכים הרופאים פתח בצדה ומוציאים אותו דרך שם. כט) שריך — מחליק ויוצא.

ל האשה שהיא מקשה לילד, מחתכין את הולד במעיה ומוציאין אותו אברים אברים, מפני שחייה קודמין לחייו. יצא רובו, או ראשו, אין נוגעין בו, שאין דוחין נפש מפני נפש. (אהל׳ ז, ו; תוס׳ יבמ׳ ט).

לא אמר רב נחמן אמר שמואל: האשה שישבה על המשבר ומתה, מביאין סכין [אפילו בשבת], ומקרעין את כריסה ומוציאין את הולד מספיקא. (עירוב׳ ז.).

לב קיסר, מלך רומי, מתה אמו בלדתה ונבקעה בטנה ומצאוהו חי, ונקרא „קיסר", שכן בלשון רומי קורין לכרות. (תוס׳ ע״ז י, עפ״י יוספין).

לג אמרו: מעוברת שמונה — הולד מת ברישא. מעוברת תשעה — היא מייתה ברישא, מעוברת שנהרגה, — היא מייתה ברישא. (והזהיר ויקהל).

ה. לידת תאומים

לד אמר רב: אין הולד מתעכב אחר חבירו כלום.

אמר ר׳ אחא בריה דרב עוירא אמר ר׳ יצחק: מעשה ונשתהה ולד אחר חבירו שלשה ושלשים יום. אמר ליה רב יוסף: ארבעה ושלשים אמרת לן.

אמר ר׳ אבין בריה דרב אדא, אמר רב מנחם איש כפר שערים, ואמרי ליה בית שערים: מעשה ונשתהה ולד אחד אחר חבירו שלשה חדשים והרי הם יושבים לפנינו בבית המדרש, ומאן נינהו? יהודה וחזקיה בני ר׳ חייא. והא אמר מר: אין אשה מתעברת וחוזרת ומתעברת? אמר אביי: טפה אחת היתה ונתחלקה לשתים, אחד נגמרה צורתו בתחילת שבעה ואחד — בסוף תשעה. (נדה כו: כז.).

לה אמר מר: יהודה וחזקיה — אחי, פוי וטווי — אחוותא. (יבמ׳ סה:).

לו אמרו תאומים — יש שהם בשפיר אחד ויש בשני שפירים; יש נולדים שניהם חיים, ויש יצא הראשון חי והשני מת, הראשון מת והשני חי. (אהל׳ ז׳, ח, ע״ש).

ו. מיני הנפלים למראיהם וסימניהם

לז נפל לאו בר קיימא הוא, והאי הוא דלא כלו לו חדשין. (תיק׳ זה״ת ח׳, ב).

לח תניא: איזהו בן שמונה? כל שלא כלו לו חדשיו. רבי אומר: סימנין מוכיחין עליו, שערו וצפרניו שלא נמרו. (יבמ׳ פ:).

לט ר׳ יהושע דסיכנין בשם ר׳ לוי אמר: „ונתת לאמתך זרע אנשים"[1], שלא יהיו פניהם דומין לא לקוף ולא לסרים. (סר׳ שמ״א שם).

[1] שמ״א א׳ יא.

לב) קיסר — וכן קוראים גם עתה „קייזערשניט". לג) שמונה—שמתה. לד) יהודה וכו׳ — עי״ש שאמם ילדה רק שתי פעמים ובכל פעם תאומים, בראשון — שני זכרים, ובשני — שתי נקבות.

מ תניא: המפלת כמין בהמה, חיה ועוף, גופו תיש ופניו אדם, גופו אדם ופניו תיש, נברא בעין אחת, או שתי עיניו כבהמה, בעין אחת ובירך אחר, מן הצד, [און] באמצע.

המפלת גוף אטום עד הארכובה, עד לנקביו, עד מקום טבורו.

המפלת את שנולגלתו אטומה. המפלת כמין אפקתא דדיקלא.

המפלת מי שפניו מוסמסים, פניו טוחות.

המפלת בריה שיש לה שני גבים ושתי שדראות. בריית גוף שאינו חתוך ובריית ראש שאינו חתוך.

המפלת דמות לילית, שיש לה כנפים. אמר ר׳ יוסי: מעשה בסימוני באחת שהפילה דמות לילית.

תניא: מעשה באשה אחת בצידון, שהפילה דמות עורב שלשה פעמים.

המפלת כמין דגים, חגבים, שקצים ורמשים, המפלת חתיכה אדומה, שחורה, ירוקה ולבנה.

המפלת שפיר מלא מים, מלא דם, מלא גנונים. המפלת שפיר שאינו מרוקם. ההוא שפירא, דאתא לקמיה דשמואל, מנח עליה חוט השערה מהאי גיסא וחזיא מהאי גיסא אמר: אם איתא דולד הואי, לא הוה זיג כולי האי.

תנן: המפלת סנדל. איזהו סנדל? כל שהוא דומה לדג „סנדל" של ים. ר׳ שמעון בן גמליאל אומר: כל שהוא דומה ללשון של שור הגדול. ואין סנדל שאין עמו ולד.

תניא: כשהן יוצאין אין יוצאין אלא כרוכין.

ר׳ בא בשם ר׳ יהודה [אמר]: אין סנדל אלא שרצמו חי, ואינו יוצא אלא עם המת. (נדה כא — כו.; תוס׳ וירוש׳ ד).

מא בעי מניה פלימו מרבי: מי שיש לו שני ראשים, באיזה מהן מניח תפילין? אמר ליה: או קום גלי, או קבל עליך שמתא. אדהכי אתא ההוא גברא אמר ליה: איתיליד לי ינוקא דאית ליה תרי רישי, כמה בעינן למיתב לכהן? וכו׳. (מנחות לז. עי״ש).

מ) כמין בהמה — שמקום מושב אחת מעיניו ארוך כשל בהמה והשני עגול כשל אדם, או שניהם כשל בהמה. באמצע — נמצאת עינו האחת. אטום — חסר עד הארכובות, או למעלה עד טבורו. אפקתא — ראש הדקל ענפיו מרובים ולמטה הוא יחיד, כן גופו למטה אחוד ועל כתיפיו פרודות ידיו ורגליו. מוסמסים — מעוכים מעט, וטוחות הם המעוכים כולם. לילית — שם צפור. שפיר — שלחופית שהולד מונח בה. גנונים — כמין חוטים של גונים שונים. כרוכין — אחוזים ואגורים יחד. שרצמו — שתתכו ומעכו. מא) גלי וכו׳ — צא בגלות, או קבל עליך חרם, כי רק ללגלג באת, שהרי לעולם לא יקרה שהנולד בשני ראשים היה בן קיימא. אדהכי — בינתים בא מעשה שהנולד בשני ראשים היה חי והגיע לזמן פדיונו.

מב תניא: אין לנופלים פתיחת הקבר עד שיעגלו ראש כפיקה של שתי, דברי ר׳ מאיר, ר׳ יהודה אומר: כפיקה של ערב. ר׳ אליעזר בר׳ צדוק אומר: משיראו טפיפיות. מאי טפיפיות? אמר רב יהודה, אמר שמואל, משום ר׳ אליעזר בר צדוק: כך היו מפרשין בירושלים, כפרידה שכורעת להטיל מים ונראית פיקה בתוך פיקה. (תוס׳ אהל׳ ח; בכור׳ כב.).

מג אמר רבא: אין קושי לנפלים. (נדה לח:).

מד סימן ולד באשה שפיר ושליה, שאין שליה בלא ולד. (בכור׳ יט:; נדה כה.).

מה אמר רב: ילדה ואחר כך הפילה שליא, אפילו מכאן ועד עשרה ימים, אין חוששין לולד אחר, ואין תולין את השליה אלא בדבר של קיימא.

אמר רבה בר שילא, אמר רב מתנא, אמר שמואל: מעשה ותלו את השליה בולד עד עשרה ימים, ולא אמרו תולין, אלא בשליה הבאה אחר הולד.

אמר רבה בר בר חנה, אמר ר׳ יוחנן: מעשה ותלו את השליה בולד עד אחר שלשה ועשרים יום. אמר לו רב יוסף: עד עשרים וארבעה אמרת לן.

תניא: המפלת מין בהמה חיה ועוף ושליה עמהן, בזמן שהשליה קשורה עמהן – אין חוששין לולד אחר, אין שליה קשורה עמהן – חוששין לולד אחר. (נדה כו:, כז. עי״ש).

מו תנא ר׳ חנן דשמואל: תולין שליה בולד ואין תולין שליה בנופלים, שאינה פורשת ממנו עד שיגמור. (ירוש׳ נדה ג׳, ד).

מב) שיעגלו — שראש הנפל גדל ועבה ככדור של חוטים העשוי לאריגה. שתי — הוא חוט הנתון לאורך האריגה והוא דק מן הנתון לרחב, הנקרא ערב. פיקה בתוך פיקה—עיגולי בשר בולטים וכרוכים. מג) אין קושי — מבואר לעיל אות כז. מד) סימן — אם היה ולד ונמעך, אם לא. שפיר ושליה — או שפיר, או שליה. עי׳ פ״א אותיות מח ונז. מה) ילדה — ולד חי ולא יצאה השליה של ולד אחר שהיה בבטן ונמעך, אלא תלינן אותה בולד הנולד שקרע את השליה ויצא (רמב״ם). והאי חוששין לענין טומאת ימי היולדת נאמר. של קיימא — של הנולד חי, אבל אם הפילה נפל חוששין לולד אחר. אחר הולד — אבל אם יצאה השליה ואח״כ הולד, ודאי ולד אחר היה בשליה ונמעך, כי אין דרכה של שליה לצאת לפני הולד (רמב״ם).

פרק ד

התינוק משנולד

א. ביציאתו לאויר העולם

א התינוק יוצא ממעי אמו מלא רירין ומלא דם, מלא גללין וכל מיני סרחון. (תנח׳ ב; תזריע א; ויק״ר יד).

ב אמרו: יש נולד ועיר יוצא מעורו כנגד פניו. (בכור׳ ז; תוספ׳ נדה ד׳ ד).

ג הטבור באדם חיבור, שררו יוצא עמו והוא תלוי בבטנו ואמו חותכו. (תוספ׳ נדה ד׳ ד; תנח׳ תזריע).

ד דרש ר׳ שמלאי: הולד במעי אמו, פיו סתום וטבורו פתוח, וכיון שיצא לאויר העולם נפתח הסתום ונסתם הפתוח, שאילמלא כן אינו יכול לחיות אפילו שעה אחת. (נדה ל.).

ה אמרו: „שאלמלא כן אינו יכול לחיות״ — הני מילי היכא דלא מעורה, אבל היכא דמעורה, מחיי חיי. (יבמ׳ עא:).

ו קושרין וחותכין את הטבור ורוחצין את הולד בחמין ומולחין ומלפפין אותו וטומנין את השליה, כדי שיחם הולד.

אמר רשב״ג: בנות מלכים טומנין בספלים של שמן, בנות עשירים — בספוגים של צמר, בנות עניים — במוכין. (שבת קכט:; ילק״ש יחז׳ טז; במד״ר ד).

ז אמרו: טבור של שני תינוקות אם אין חותכין סכנה, מאי טעמא? דמנתחי אהדדי. (שבת שם, עי״ש).

ב) עור — הוא הנקרא בפי ההמון „הייבל״ והוא כעין כיפה תלויה על פניו. ד) פתוח — למעי האם שהוא קשור בו. ה) מעורה — קשור כדלעיל. ו) ומולחין — בער׳ ע׳ „לף״ מביא שהמליחה היתה בהדס יבש ושחוק. ומלפפין — כורכין את הולד בחיתולים לישר אבריו (וויקעלן). וטומנין — שתהא שמורה ליום, או יומים, שמא תהיה נצרכת לרפואה כדלקמן. עניים — בירוש׳ הגיר׳ „העניים טומנין בתבן ובחול ואלו ואלו טומנין אותן בארץ״, פי׳ אח״כ מקברין אותה. שיחם — פי׳ לחמם את הולד אם יצטנן, כמש״ל „האי ינוקא דלא מעוי, לייתי סילתא וכו׳״ זו היא גם כוונת הדרש „שלא יצטנן״. עי״ש.

ח ר׳ יהושע אמר: הולד הזה יוצא נמוך כמת ומלוכלך מהלידה, מפעפין את הולד ונותנים אש ונר לגבו לחממו. (מדה״נ שה״ש).

ט כתיב: „ויאמר מלך מצרים למילדות העבריות אשר שם האחת שפרה ושם השנית פועה״[1], שפרה — זו יוכבד, ולמה נקרא שמה „שפרה״? שהיתה משפרת את התינוק, כשהוא יוצא מלא דם; „פועה״ — זו מרים, ולמה נקרא שמה פועה? שהיתה נופעת יין בתינוק; דבר אחר „פועה״, שהיתה מפיעה את התינוק, כשהיו אומרים מת. (סוטה יא:; שמ״ר א).

י אמר אביי, אמרה לי אם: האי ינוקא, דלא ידיע מפקתיה, לשייפיה מישחא ולוקמיא להדי יומא, והיכא דזיג ליקרעיה בשערתא שתי וערב, אבל בכלי מתכות לא, משום דזריף.

ואמר אביי, אמרה לי אם: האי ינוקא, דלא מייץ, מיקר הוא דקר פומיה. מאי תקנתיה? ליתי כסא גומרי ולינקטיה ליה להדי פומיה, דחיים פומיה ומייץ.

ואמר אביי, אמרה לי אם: האי ינוקא דלא מנשתיה, לינפפיה בנפוותא ומנשתיה.

ואמר אביי, אמרה לי אם: האי ינוקא דלא מעוי, לייתו סילתא דאימיה ולשרקיה עילויה ומעוי.

ואמר אביי, אמרה לי אם: האי ינוקא דקטין, לייתו לסילתא דאימיה ולשרקיה עילויה מקוטנא לאולמא, ואי אלם — מאולמא לקוטנא. (שבת קלד.).

יא אמר ר׳ ברכיה, בשם ר׳ דוסא: הולד יוצא ממעי אמו באמה גדומה. (ב״ר יב).

יב אמר שמואל: קטן הנולד במועד מותר לגלחו במועד. (מו״ק יד.).

[1] שמות א׳, טו.

ח) מפעפין — מעוררין אותו עד שיצעק, מל׳ כילדה אפעה. י) מפקתיה — נקב בית־הרעי פעמים נמצא סתום ואינו ניכר מקומו. דזיג — צלול כוכוכית בידוע שהוא נגד הנקב. בשערתה — בראש גרגיר שעורה שהוא חד. דזריף — הברזל מנפח ומכאיב. מייץ — שאינו יכול לינק. גומרי — גחלים בוערות נתונות בכוס יתזיקו נגד פי התינוק ויתם ויינק. מנשתיה — שאינו נושם כראוי, וזה יקרה פעמים, מחמת שלא הסכין עדיין לנשמת אף הבאה בזרם ויתעצר ויתנק, ע״כ רפואתו להניף עליו בנפה ויבוא אליו האויר לאט ובמדה קטנה, ע״י נקבי הנפה, עד שיסכין. עי׳ רש״י ופירושו קשה. גם גיר׳ הער׳ ע׳ שתם „דלא מנשתן״ פי׳ שאינו משתין אינו מובן, כי מה תועלת בנפה עי״ש. דלא מעוי — פי׳ הערוך: שאינו מוציא הבל מחוטמו. ליתו סילתא וכו׳ — יביאו שלית אמו ויחליק וישפשף עליו. דקטין — שהוא דק ביותר. מקוטנא לאולמא — מן הצד הרק של השליה לצד העבה. ואי אלים — אם הוא עבה ביותר יחליק את השליה עליו מצדה העבה לצד הדק שלה. יא) גדומה — גיר׳ הערוך: גרומה ופי׳ כמדת אמה מרווחת. יב) לגלחו — אם נולד בשערות גדולות והן מצערין אותו בכבדן, או בעפרורית שמתכנסת בהן, מותר לגלחו אפילו בחוה״מ. עי׳ ח״א פ״ג אות נז בבאור שם.

יג תניא: בן שמונה, רבי אומר: סימניו מוכיחין עליו, שערו וצפרניו שלא נמרו; הא נמרו, האי בר שבעה הוא ואישתוהיי הוא דאישתהי.

ר׳ שמעון בן גמליאל אומר: כל ששהה שלשים יום באדם אינו נפל. (יבמ׳ פ: וש״נ).

יד כתיב: „מבן חדש ומעלה תפקדם״[1] — אמרו רז״ל: למה צריך למנותם מבן חדש? מפני שאין בן יום בן קיימא, אבל בן חדש ידוע שהוא בן קיימא, לפיכך מבן חדש ומעלה תפקדם. (במד״ר ג).

טו שאל אחד את הלל הזקן: מפני מה ראשיהם של בבליים ארוכים? אמר לו: מפני שאין שם חיות פקחות, כשנולד הילד מגדלות אותו על אברים של עבדים ושל שפחות, לפיכך ראשיהם ארוכים, אבל כאן שיש חיות פקחות, כשנולד הולד מגדלות אותו בעריסה ומשפשפות את ראשו, לפיכך ראשיהם סגלגלין.

(אבדר״נ טו; שבת לא.).

טז אמרו: בעריסה של קטן נותנים עור ועושין זגין לעריסה ומנדנדין את העריסה. ואין דרך התינוק לינתן על גבי עריסה בלילה [אלא] על גבי מטה. (כלים כו, ה; שבת נח; ב״ר נג; ירוש׳ מכות ב׳, ד, עי״ש).

יז באתר דאית יתושין כד ינוקא מתיליד אנן גבלין ליה אדמדמני וטשין מוחיה, דלא יכלוניה יתושי. (ב״ר לה, עי״ש).

ב. יניקה

יח אמר ר׳ מאיר: מעשה נסים הקב״ה עישה עם התינוק הזה, כיצד? עד שלא תלד האשה מושכת דמים, משילדה הדמים מסתלקין לשדים ונעשה חלב והתינוק יונק מהן. (תנח׳ ב׳ תזריע ה).

יט אמר רב הונא בריה דר׳ יהושע: סתם תינוק מסוכן אצל חלב. (יבמ׳ קיד.).

כ התינוק הזה צריך לינק בכל שעה שביום ובלילה. במשמורה שלישית, התינוק יונק משדי אמו. (ירוש׳ ברכ׳ פ; ברכ׳ ג. עי״ש).

כא תניא: הדד הזה הוא מין אחד ומשתנה למינים הרבה, והתינוק מוצא בו כמה

[1] במדבר ג׳, טו.

יג) ששהה — שחי כדלקמן. טו) סגלגלין — עגולים, עי״ש עוד גיר׳ הגמ׳ ורש״י. טז) עור — משום נקיון. זגין — פעמונים לשעשעו ולישנו בזמזום, וכן בנענוע העריסה. בלילה — פן יפול לארץ ואין רואה. מטה — של אמו. יז) יתושין — (מיקען), השרץ ההוא, כידוע, נוקב בעוקצו את העור וגם בעד מעטפה ינקב, ולפי שעצם הגולגלת של התינוק רכה, יש לחוש שמא ינקבו קרום של המוח, ולפיכך במקום שרבו היתושים נהגו לעשות מעין עיסה בלולה מענבים שלא נתבשלו, ששרפם וריחם חזק וטחו בה ראש התינוק שלא יזיקוהו היתושים. י״מ: אדמדמני מין צבע אדום וחזק הנקרא צינאבער.

טעמים, ואפילו יונק הימנו כל היום כולו אינו מזיקו, וכל מה שהאשה אוכלת התינוק אוכל ויונק ממנו. (ספרי בהעל׳, שהש״ר ד).

תנן: עכו״ם מניקה בנה של ישראל ברשותה. מאי ברשותה? אוכלת מתחת ידיה ומניקתו. (תנח׳ שמות ז; ע״ז כו.).

כג כתיב: „האלך וקראתי לך אשה מינקת מן העבריות״[1]—מאי שנא מן העבריות? מלמד שהחזירוהו למשה על המצריות להניק אותו ולא ינק. (סוטה יב:; שמ״ר ב; תנח׳ שם ז.)

כד משום סכנה יונק תינוק מעכו״ם, ואין חוששין משום טומאה, ומבהמה טמאה ואין חוששין משום יונק שקץ. (יבמ׳ קיד.; ירוש׳ ע״ז ב; תוספ׳ שבת).

כה באמת אמרו: חלב מטמא, חלב מטהר. אנטונינוס הניקתו אמו של רבי ולסוף למד תורה ונתגייר. (ע״ז י:; בתוס׳ ד״ה אמר, מובא ממדרש, עי״ש).

כו רומוס ורומילום מתה אמם, נזדמנה להם זאבה והניקתם. (שוח״ט י).

כז תניא: מעשה באחד, שמתה אשתו והניחה בן לינק, ולא היה לו שכר יניקה ליתן, ונעשה לו נס ונפתחו לו דדין, כשני דדי אשה, והניק את בנו וכו׳. (שבת נג. עי״ש).

כח אמר ר׳ אבהו: ולא מתניתין היא? ר׳ שמעון בן אלעזר אומר: חלב הזכר טהור. (ב״ר ל, עי״ש).

כט תניא: אשה שנתנו לה בן להניק, לא תעשה עמו מלאכה. פסקה קימעא אוכלת הרבה ולא תאכל עמו דברים הרעים לחלב. דברים הרעים לחלב מאי נינהו אמר רב כהנא: כגון כשות וחזיז ודגים קטנים ואדמה. אביי אמר: אפילו קרא חבושא. רב פפא אמר: אפילו קורא וכופרא. רב אשי אמר: אפילו כמכא והרסנא, מינייהו פסקי חלבא, מינייהו עכרא חלבא. (כתוב׳ ס:; תוס׳ נדה ב׳ ג).

[1] שמות ב׳, ז.

כב) אוכלת — מאכלים כשרים. כג) ולא ינק — שקצה נפשו בהן. כה) אנטונינוס וכו׳ — עי״ש מעשה שהחליפו ילדיהם. ונתגייר — לומר שהחלב מהרו, ורבי אפשר ינק בחשא׳ משרי אמו. כו) רומוס וכו׳ — אחים גבורים שכבשו מלכות רומי, עי׳ בסר״ה שהאריך בזה. כז) מעשה כו׳ — הדר״ר הירטל מביא בספרו מעשה כזה בשני אנשים מתושבי אמריקא שהיניקו את ילדיהם במות עליהם נשותיהם. כח) מתניתין — במכשירין ו׳ ז׳ בענין הכשר משקין לטמא, וכיון שחשב ר״ש גם חלב הזכר, מכלל שאין זה מן הנמנע שיהיה חלב בדדי האיש. עי״ש במררש. כט) מלאכה — מיגעת וממעטת ועוברת את החלב. כשות — (האפפען) הם משלשלים, עי׳ ח״א ע׳ 90 בשיכרא וכן חזיז, הם עשבים וצמחי תבואה, ודגים קטנים כולם משלשלים, ושלשול בני מעים יותר מהראוי ממעט את הדם, והדם הוא החלב. אדמה — מין עפר הנאבל, עמ׳ ח״א ע׳ 83 והוא מזיק את הגוף ועוכר וממעט את החלב. קרא — (קירבעס). חבושא — (קוויט׳ן). קורא וכופרא — ענפי הדקל כשהם רכים הם נאכלים. י״מ כופרא תמרים שלא נתבשלו. כמכא — כותח, מין מאכל מפירורי פת ונסיוב החלב ומלח, והוא מאכל קשה כמפורש בפסחים (מב). גירי׳ הע׳ שמכא והוא תבשיל בצלים. הרסנא — ציר דגים קטנים בשומן ומלח, וכל אלה מהם ממעטים את החלב ומהם עוכרים אותו.

ל אמר ר׳ שמעון: הקשואין והאבטיחין, השום והבצלים קשים למיניקות. אומרים לאשה: אל תאכלי שום ובצל מפני התינוק. (ספרי בהעלותך).

לא אמר ר׳ יהושע בן לוי: ומוסיפין לה יין, שהיין יפה לחלב ומרבה את החלב. מעשה במרתא בת בייתוס, שפסקו לה חכמים סאתיים יין בכל יום.
(כתוב׳ סה:; איכ״ר א; כתוב׳ ה׳, יא).

לב אמרו על בנה של מרתא בת בייתום: שהיה נוטל בידו אחת שתי יריכות של שור הגדול, שלקוח באלף זוז, והיה מהלך עקב בצד גודל ומעלה אותן לגבי מזבח. (סוכה נב:; ותוס׳ יומא א).

לג תני רב ביבי קמיה דרבן גמליאל: שלש נשים משמשות במוך, [ואחת מהן מניקה, דילמא מיעברה ומיעכר חלבה ותגמול את בנה וימות, דברי ר׳ מאיר. וחכמים אומרים: משמשת כדרכה והולכת ומן השמים ירחמו, משום שנאמר: „שומר פתאים ה׳״[1]. (יבמ׳ יב:, סב:, עי״ש).

לד תניא: מינקת שמת בעלה, הרי זו לא תיארס ולא תנשא עד שיהא לה עשרים וארבעה חדש, דברי ר׳ מאיר. ר׳ יהודה אומר: שמונה עשר חדש. אמר ר׳ שמעון בן גמליאל: לדברי האומר עשרים וארבעה חדש, מותרת להנשא לעשרים ואחד חדש לדברי האומר שמונה עשר חדש, מותרת להנשא לחמשה עשר חדש, לפי שאין החלב נעכר אלא לאחר שלשה חדשים. (כתוב׳ ס:; תוס׳ נדה א).

לה תניא: תינוק המכיר את אמו, אין נותנין אותו למינקת אחרת, מפני הסכנה. עד כמה? אמר רבא, אמר רב ירמיה בר אבא, אמר רב: שלשה חדשים, ושמואל אמר: שלשים יום [גיר׳ ירוש׳: שלשה ימים], ור׳ יצחק אמר ר׳ יוחנן: חמשים יום. בשלמא רב ור׳ יוחנן כל חד וחד כי חורפיה, אלא לשמואל כי האי גוונא מי משכחת לה? שמואל כדעתיה, דאמר שמואל: חכים אנא לחייתא דילדין לי. כי אתא רמי בר יחזקאל אמר: לא תציתינהו להני כללי דכייל יהודה אחי משמיה דשמואל, הכי אמר שמואל: כל זמן שמכירה.

[1] תהלים קט״ז, ו.

לא) שפסקו לה — מניקה היתה וקצבו לה חכמים הוספה למזונותיה שתי סאין יין בכל יום, עי״ש בירוש׳ שלא הסתפקה בזה וכעסה על החכמים, וכנראה ממאמר הבא לא היה היין לבטלה. לב) אמרו כו׳—כהן היה ומצויין בגבורתו. לג) במוך — מבואר לעיל פ״ב אות י״ט. לה) אמו — לאו דוקא אלא מניקתו, כל שמכיר התינוק בה, אין להחליפה באחרת, שמא לא יינק ממנה, או שחלב אחרת יזיק לו, כיון שיש לו געגועים על שדי מניקתו והוא רגיל בחלבה. עד כמה — פי׳ לכמה ימי יניקתו יש לחוש שמכירה. שלושה ימים — זו הגיר׳ נכונה, כי על כן תמהו „מי משכחת לה״? אבל בין שלשים יום לחמשים אין ההבדל גדול. חכים — מכיר וזוכר. שמכירה — שניכר שהוא מכירה, כי לא כל התינוקות שוים.

ההיא ראתאי לקמיה דשמואל, אמר ליה לרב דימי בר יוסף: זיל בדקה, אזל אותבה בדרא דנשי ושקליה לברה וקמהדר ליה עלייהו, כי מטא לגבה הוה קא מסוי לאפה, כבשתינהי לעינה מיניה, אמר לה: נטף עיניך, קום דרי בריך.

סומא מנא ידע? אמר רב אשי: בריחא ובטעמא. (תוס׳ נדה ב׳ ב; כתוב׳ ס., ירוש׳ שם).

ג. עד אימתי יונק?

לו תניא: יונק תינוק והולך עד עשרים וארבעה חדש, מכאן ואילך כיונק שקץ, דברי ר׳ אליעזר, ר׳ יהושע אומר: אפילו ארבע וחמש שנים. פירש לאחר עשרים וארבעה חדש — כיונק שקץ. וכמה? אמר רב יהודה בר חביבי, אמר שמואל: שלשה ימים. רב אמר: מעת לעת. תני: מעת לעת.

[אמר] ר׳ חזקיה רבה: במה דברים אמורים? בזמן שפירש מתוך בוריו, אבל אם פירש מתוך חליו, מחזירין אותו מיד, בשאינו של סכנה, אבל אם היה של סכנה, אפילו לאחר כמה ימים מחזירין אותו. (כתוב׳ ס.; ירוש׳ שם ו).

ד. גידול התינוק

לז תניא: ר׳ יהודה אומר: אין התינוק יודע לקרא אבא ואמא עד שיטעם טעם דגן. (ברכ׳ מ.; ב״ר טו).

לח אמרו: ינוקא לא ידע מידי ולא אשתמודע עד דטעים נהמא, כיון דאכל נהמא אתער למנדע ולאשתמודע. (זהר ח״א קנז:).

לט אמר אביי, אמרה לי אם: רביתיה דינוקא — מיא חמימי ומשחא, גדל פורתא — ביעתא בכותחא, גדל פורתא — תבורי מאני, כי הא דרבה זבין להו מאני נזיזי דפחרא לבניה ומתברי להו. (יומא עח:).

יש ממהר להכיר ויש מאחר ע״כ צריכים בדיקה כדלקמן. ההיא — אשה גרושה מאישה ולא היתה רוצה להניק את בנה. בדקה — אם בנה מכירה. בדרא — בשורה של נשים הושיבה והחזיר את התינוק על כולן. כי מטא — כשהגיע אל העם הביט התינוק בפניה. כבשתינה — השפילה וכסתה עיניה ממנו. נטף גוו׳ — הרימי עיניך ושאי את בנך והניקהו, כי כיון שהכירה אין לה רשות להסתלק ממנו פן יבולע לו. בריחא — בריח גופה של המינקת ובטעם חלבה מכיר בה. לו) פירש — פסק. ובמה — תהיה הפסקתו ולא ישוב עוד. לז) טעם דגן—טעם לחם, כי הוא מועיל גם להתפתחות כוחות הנפש. עי׳ ח״א ע׳ 50 בפת למינהו ובבאור שם. לח) אישתמודע — מכיר, מבין. לט) רביתיה — גידולו. חמימא ומשחא — שירחצו אותו לעתים קרובות במים חמים ואח״כ ימשחו את גופו בשמן כמ״ש „רחץ ולא סך דומה למים ע״ג חבית״. עי׳ ח״א ע׳ 135 אות כ״ט, בכותחא — מין מאכל מבלילת פת. עי׳ ח״א ע׳ 61 בכל האמור שם בכותח וצב. תבורי — שברי כלים יתנו לו לשחק בהם. כלומר ידאגו שלא יחסרו לו שעשועיו, כי בשחקו ישמח לבו ויתפתחו כחותיו. נזיזי — כלים סדוקים, שהם בדמים מועטים, היה קונה ונותן לבנו כדי שיהיה לו במה לשחק.

מ אמרו עליו על ר׳ חנינא, שהיה עומד על רגלו אחת וחולץ מנעלו ונועל מנעלו. אמר ר׳ חנינא: חמין ושמן, שסכתני אמי בילדותי, הן עמדו לי בעת זקנותי. (חול׳ כד:).

מא תני: מדיחה אשה את בנה ביין מפני הזיעה וסכין אלינתין לטפלין. (ירוש׳ מע״ש ב׳, א; ירוש׳ שביעית ז׳, א; ברכ׳ א׳, ב עי״ש).

מב אמרו: דבש יפה לתינוקות ומתקנין קליות ואגוזים לתינוקות. (יומא עה: שמ״ר ג; פסח׳ קט.).

מג תני ר׳ חייא: הרוצה, שילבין את בתו, יאכילנה אפרוחים וישקנה חלב סמוך לפרקה. (כתוב׳ נט:).

מד איזה ילד שעשועים? בן שתים, בן שלש שנים, רב אחא, בשם ר׳ לוי בר יוסי, אמר: בן ארבע, בן חמש שנים. (ויק״ר ב).

מה איזהו קטן שאינו צריך לאמו? כבר ארבע. כבר חמש. (עירוב׳ פב.).

מו „ונטעתם כל עץ מאכל וערלתם ערלתו את פריו וגו׳״[1] — מדבר בתינוק. „שלש שנים יהיו לכם ערלים״ — שאין יכול לא להשיח ולא לדבר, „ובשנה הרביעית יהיה כל פריו קדש״ — שאביו מקדישו לתורה, „ובשנה החמישית תאכלו את פריו״ — משעה שהוא מתחיל לקרות בתורה, „להוסיף לכם תבואתו״ — מכאן שנו רבותינו: בן חמש שנים למקרא, בן עשר למשנה. (ילק״ש שם).

מז אמר רב קטינא: כל המכנים את בנו פחות מבן שש, רץ אחריו ואינו מגיעו. איכא דאמרי: חבריו רצים אחריו ואין מגיעין אותו. ותרווייהו איתנהו — חליש וגמיר. איבעית אימא: הא דכחיש, הא דבריא.

אמר ליה רב לרב שמואל בר שילת: בציר משית לא תקבל, בר שית קביל וספי ליה כתורא. (כתוב׳ נ.).

מח אמר ר׳ פנחס בן יאיר: שבע קומות הן באדם: ילד, נער, רובה, עלם, איש שב וזקן. (מד׳ תרשא ו).

[1] ויקרא י״ט, כג׳ כד.

מ) על רגליו — סימן גבורה הוא. עי׳ ח״א פתיחה אות מ״א. מא) אלינתין — יין ושמן ואפרסמון מעורבים. וסכים בזה את האסטומכא להיטיב את בנ־המעים וגם את כל הגוף לחזקו לטפלין — לתינוקות. מג) שילבין — שתחזק ותגדל ליופי כמש״ל „בן זריז ומלובן״. מד) שעשועים — לאביו כרלקמן. מו) המכנים — ללמדו תורה. רץ אחריו — את״כ להשיבו אל בריאותו, שהוא נחלש מלימודו ואין לתקן. חבריו — שנכנסו עמו יחד אבל הם גדולים ממנו בשנים. רצים — להגיע אל מדת ידיעתו ולא יעלה להם, כי גדולה וטובה גירסא דינקותא. ותרווייהו — ושניהם אמת, בלמודו אמנם יגבר אבל בבריאותו יחלש מאד. דכחיש — שהוא רך וחלוש לא יכניסוהו פחות מבן שש, ואם בריא וחזק — יכניסוהו בן חמש. רב שמואל — מלמד תינוקות היה לא תקבל — איזה שיהיה, פן יבולע לו.

מט „כי יצר לב האדם רע מנעוריו"[1]—תינוק בן חמש בן שש ושבע ושמונה ותשע אינם חוטאים, אלא מבן עשר ואילך אז הוא מגדל יצר הרע. (תנח' בראשית ז).

נ „לתת לפתאים ערמה"[2]—מכמה שנים ואילך צריך לאדם להיות בו ערמה? מבן עשרים שנה ומעלה.

„ולנער דעת ומזמה"[2]—עד כמה שנים אדם נקרא נער? ר' מאיר אומר: עד חמש ועשרים שנה. ר' עקיבא אמר: עד שלשים שנה. אמר ר' ישמעאל: לא כדברי זה ולא כדברי זה, אלא עד עשרים שנה, כמאן דאמר „מבן עשרים שנה ומעלה כל יוצא צבא"[3].

אמרו: „מבן עשרים שנה ומעלה" – שאין שנת עשרים מן המנין. (מד' משלי א; ילק"ש שם, פסיק"ז במד' שם).

[1] בראשית ח', כא. [2] משלי א', ד. [3] במדבר א', ג'

ג) ערמה — בינה ודעת, כי לתקופת שנת העשרים תשלם התפתחות השכל וכן כח הגוף כדלקמן.

פרק ה

התפתחות אברי ההולדה של הנקבה ומחלתם

א. סימניה לזמניה

א איזו היא קטנה? עד שתים עשרה שנה ויום אחד ותביא שתי שערות.
(נדה מה:; יבמ' יב:; שאדר"א בחוק').

ב אמר רבא: קטנה שהגיעה לכלל שנותיה אינה צריכה בדיקה. חזקה הביאה סימנים. (נדה מו).

ג תנן: משלו חכמים באשה: פגה, בוחל וצמל. פגה – עודה תנוקת, בוחל – אלו ימי נעוריה, צמל – שבגרה.

איזהו סימנין? ר' יוסי הגלילי אומר: משיעלה הקמט תחת הדד, ר' עקיבא אומר: משיטו הדדים, בן עזאי אומר: משישחיר הפטומת, ר' יוסי אומר: כדי שיהא נותן ידו על העוקץ והוא שוקע ושוהה לחזור.

„משיעלה הקמט": אמר שמואל: לא שיעלה הקמט ממש, אלא כדי שתחזיר ידיה לאחוריה ונראית כמי שיעלה הקמט תחת הדד. שמואל בדק באמתיה ויהיב לה ארבעה זוזי דמי בושתה. „ידו על העוקץ". מאי עוקץ? אמר שמואל עוקצו של דד.

תניא: אלו הן סימני הבגרות: ר' אליעזר בן ר' צדוק אומר: כשיתקשקשו הדדין. ר' יוחנן בן ברוקה אומר: משיכסיף ראש החוטם. משיכסיף? אזקונה להו? אלא אמר רב אשי: משיפציל ראש החוטם, ר' יוסי אומר: משתקיף העטרה, ר' שמעון אומר:

א) קטנה — שעוד לא נתבשלו בה אברי ההולדה. שערות — עי' ח"א ע' 37 כל פרטי סימני השערות. ג) משלו — השוו תקופות בישול האשה לתקופות בישול הפירות. פגה — מל' „התאנה חנטה פגיה" (שה"ש ב', י"ג). בוחל — הפרי כשהוא בראשית בישולו נקרא בוחל, כמו „התאנים משיבחילו" (מעש' א', ב'). צמל — לשון מליצה ונוטריקון „יצתה מלאה" (גמ'), כלומר נתבשלה כל צרכה כדלקמן. שבגרה — שם נרדף עם בכר, כמו שבכרה. עי' עה"ש. סימנים — מלמעלה, לדעת אם הביאה סימנים למטה; י"מ שהם סימני נערות וי"מ סימני בגרות, עי"ש. הפיטומת — ראש הדד שממנו יוצא העוקץ שהתינוק יונק ממנו. כשיתקשקשו – שיתנענו ויכו על החזה, כלומר גדולים הרבה. משיכסיף — משילבין ראש הדד. משיפציל — שתורו של העוקץ נחלק מעט. משתקיף— שגדל העוקץ ועבה ומוקף עטרה.

משנתמעך הכף, וכן היה ר׳ שמעון (בן יוחי) אומר: שלשה סימנין נתנו חכמים באשה מלמטה וכנגדן מלמעלה: פנה מלמעלה – בידוע, שהביאה שתי שערות, צמל מלמעלה – בידוע, שנתמעך הכף.

מאי כף? אמר רב הונא: מקום תפוח יש למעלה מאותו מקום, כיון שמתגדלת מתמעך והולך. (נדה מז).

ד אמרו: אפשר לתחתון לבא עד שלא בא העליון, אבל אי אפשר לעליון לבא עד שלא בא התחתון, וכיון שבא תחתון שוב אין משגיחין על עליון.

ר׳ שמעון בן גמליאל אומר: בנות כרכים תחתון ממהר לבא, מפני שרגילות במרחצאות, בנות כפרים עליון ממהר לבא, מפני שטוחנות ברחים.

ר׳ שמעון בן אלעזר אומר: בנות עשירים צד ימין ממהר לבא, מפני שנישוף באפקריסותן, בנות עניים צד שמאל ממהר לבא, מפני ששואבות כדי מים עליהן; ואי בעית אימא: מפני שנושאין אחיהן על גססיהן.

תניא: צד שמאל קודם לצד ימין. ר׳ חנינא בן אחי ר׳ יהושע אומר: מעולם לא קדם צד שמאל לצד ימין, חוץ מאחת, שהיתה בשכונתו, שקדם צד שמאל לצד ימין וחזר לאיתנו. (שם מח).

ה אמר שמואל: אין בין נערות לבגרות אלא ששה חדשים בלבד. (שם סה.)

[אמרו: קטנה עד שתים עשרה שנה ויום אחד שהביאה שתי שערות – שומא, אחר בת תשע ויום אחד ואחד שהיא בת עשרים שלא הביאה שתי שערות.

ורמינהו: בת עשרים שנה שלא הביאה שתי שערות – אילונית? הא איתמר עלה: אמר ר׳ שמואל בר יצחק אמר רב: והוא שנולדו לה סימני אילונית.

וכי לא נולדו לה סימני אילונית עד כמה? תני דבי ר׳ חייא: עד רוב שנותיה].

(שם מו. מז:; יבמ׳ צז, עי״ש).

הכף – מלמטה והוא המקום הגבוה על בית הרחם, כמפורש להלן. ד) ברחים – מניעות זרועותיהן ועי״ז זה מתפשטים וגדילים הדדים. אפקריסותן – הוא מין חלוק צר הדבוק אל הבשר מפני הזיעה וכשלובשין אותו נקשר אל הכתף לימין ומשפשף שם. גססיהן – צדיהן. לאיתנו – לבריאותו. כלומר שב וקטן עד שגדל של ימין. ה) בלבד – לא פחות ולא יותר, כמפורש בגמ׳ שם. ו) שומא – ווירצע, שדרכה לגדל שערות, אבל סופן ליפול. תשע – לאו דוקא, אלא כל שלא הגיעה לשנות נערותה. שלא הביאה – סימן הוא שעוד לא נתבשלו בה אברי ההולדה, אעפ״י שהיא בת עשרים. אילונית – עקרה היא ועי״כ לא הביאה שתי שערות, אבל לא משום שלא נתבשלה עוד. שנולדו לה – יתר סימני אילונית, כמפורשים להלן באילונית ועקרה, אבל אם אין בה סימנים אחרים, אפשר שלא נתבשלה, וכשתתבשל תבאנה גם השערות. עד כמה – אפשר לעמוד בספק? עד רוב – עד שלשים ושש שנה ואם אז לא הביאה עדיין שערות ברור הוא שהיא עקרה, אעפ״י שאין בה סימנים אחרים.

ז בי אתו לקמיה דר׳ חייא, אי כחיש – אמר להו: אברויה, ואי בריא – אמר להו: זילו אבחשוה, דהני סימנים זמנין דאתו מחמת בריאותא וזמנין דאתו מחמת כחישותא. (שם).

ח אמר ר׳ ספרא: בנים הרי הם כסימנים. (יבמ׳ יב:).

ב. ראשית בישולה וכחה להתעבר.

ט גדול הבא על הקטנה, לא עשה ולא כלום והבתולין חוזרין.

איזו היא קטנה? פחותה מבת שלש שנים ויום אחד.

בת שלש שנים ויום אחד–אין הבתולין חוזרין.

(כתוב׳ יא:; ירוש׳ שם א׳, ב׳, ותוס׳ שם).

י פחותות מבנות שלש שנים ויום אחד–ר׳ יוסי בשם רבי חייה וכו׳: למה זה דומה? לעושה גומא בבשר וחוזר ומתמלא. תני ר׳ חייה: לעוכר את העין וחוזרת וצוללת. אמר ר׳ יוסי: מתניתא אמרה כן: פחותות מיכן כנותן אצבע בעין, מה עין מדמעת וחוזרת ומדמעת אף הני בתולין מיזל אזלי ואתו. (ירוש׳ שם ונדה מה.).

יא תניא: מעשה ביוסטני, בתו של אסוירוס בן אנטונינוס, שבאת לפני רבי, אמרה לו: רבי. אשה בכמה ניסת? אמר לה: בת שלש שנים ויום אחד.–ובכמה מתעברת? אמר לה: בת שתים עשרה שנה ויום אחד, אמרה לו: אני נשאתי בשש וילדתי בשבע. אוי לשלש שנים שאבדתי בבית אבא.

ומי מיעברה? והתני רב ביבי קמיה דרב נחמן: שלש נשים משמשות במוך [ואחת מהן] קטנה, שמא תתעבר ותמות, ואיזוהי קטנה? מבת אחת עשרה שנה ויום אחד ועד שתים עשרה שנה ויום אחד, פחות מכן, או יתר על כן, משמשת והולכת וכו׳? אי בעית אימא: „אשר בשר חמרים בשרם" [1], ואי בעית אימא: „אשר פיהם דבר שוא וימינם ימין שקר" [2]. (נדה שם).

1 יחזק׳ כ״ג, כ. 2 תהל׳ קמ״ד, ח.

ז) כי אתו – לשאול על מי שהתאחרה להביא סימן השערות. אבריוה – האכילוה מזון טוב כדי להבריא את גופה. דאתו – ביבמות שם הגיר׳ וזמנין „דנתרי", פי׳ פעמים השערות נופלות מחמת בריאותא, או כחישותא יתרה. אבל הגיר׳ לפנינו נראית נכונה, כי שערות של סימני גדלות אינן נופלות, כמפורש בגמ׳ (נדה מ״ו, ויבמ׳ י״ג), ע״ש וע׳ ב״ב (קנה:) בתוס׳ ד״ה הכי גרים. ח) בנים – פי׳ בת י״ב שנה אם ילדה ילד של קיימא. אעפ״י שלא הביאה סימני גדלות, ודאי גדולה היא, כי ולדה הוא סימנה, כמפורש להלן „גבול יש לה וכו׳". ט) הקטנה – פחותה משלש שנים ויום אחד כדלהלן. והבתולין – דם המכה של ביאה הראשונה. יא) במוך – סריקי צמר, או פשתן דק, נותנת ברחמה לפני תשמיש, כדי שלא תתעבר. פחות– מבת י״א שנה אינה צריכה לשמש במוך, כי ודאי לא תתעבר ואיך אמרה שילדה בשבע? בשר חמורים וגו׳ – כלומר תקופות הללו לא נאמרו אלא בבנות ישראל, אבל בנות עכו״ם, אשר כחן ותאותן מרובה, אמנם אפשר שתתעבר ותלד ולא תמות גם פחותה מבת י״א שנה.

יג אמר רבה בר ליואי: גבול יש להם; קודם הזמן הזה—אינה מתעברת כל עיקר, תוך הזמן הזה—היא מתה ועוברה מת, לאחר זמן הזה—היא חיה ועוברה חי. (יבמ׳ יב:).

אמר ר׳ רדיפה ר׳ יונה בשם רב הונא: עיברה עד שלא הביאה שתי שערות וילדה משהביאה שתי שערות, היא חיה ועוברה מת. (ירוש׳ פסח׳ א, ח).

יד אמרו: דורות הראשונים היו יולדין לשמונה. (סנהר׳ סט; עי״ש).

ג. על תאותה ופרקה להנשא

טו „אל תחלל את בתך להזנותה׳ [1]—רבי עקיבא אומר: זה המשהה את בתו בוגרת. (שם עו.).

טז שלשה דברים אמר ר׳ יהושע בן לוי, משום אנשי ירושלים: [ואחד מהם] בתך בגרה — שחרר עבדך ותן לה. (פסח׳ קיג.).

יז תניא: המשיאן סמוך לפרקן עליו הכתוב אומר: „וידעת כי שלום אהלך ופקדת נוך ולא תחטא וגו׳ וידעת כי רב זרעך׳ [2]. (יבמ׳ סב:).

יח אמר רב חסדא: ניסת פחות מבת עשרים— יולדת עד ששים, בת עשרים — יולדת עד ארבעים, בת ארבעים—שוב אינה יולדת. (ב״ב קיט:).

יט „רבתי עם׳ [3]—אמר רבא, אמר ר׳ יוחנן: כיצד היו ישראל פרין ורבין? שהיו משיאין קטנה לגדול וגדולה לקטן, כדי שיהו להם בנים הרבה.

(סנהר׳ קד. ואיכ״ר שם).

כ אמר ר׳ שמעון: יותר ממה שהאיש רוצה לישא אשה רוצה לינשא. (גיט׳ מט)׳

כא אמר רב יצחק בר אבדימי: אשה תובעת בלב ואיש תובע בפה. (עירוב׳ ק:).

כב „מצודים וחרמים לבה ואסורים ידיה׳ [4]—אילמלא שאסורים ידיה, שאינה תובעת בפה, לא היתה מנחת לאדם, שלא תהא תובעת: בא ושמש עמי.

(במד״ר ט, ילק״ש קהלת שם).

כג אמר שמואל: זה יצרו מבחוץ וזו יצרה מבפנים. (כתוב׳ סד:).

[1] ויק׳ י״ט, כט. [2] איוב ה׳, כד. [3] איכה א׳, א׳. [4] קהלת ז׳, כו.

יב) גבול — גבולות קבועים ושונים יש לה בכחה להתעבר וכמפרש. קודם — לפני מלאת לה י״א שנה. תוך הזמן—בכל שנות הי״א והי״ב. לאחר—י״ב שנה ויום אחד אם הביאה שתי שערות. יד) הראשונים — לפני מתן תורה, עי״ש. טו) המשהה — אינו משיאה לאיש ובזה גורם שתזנה. יז) לפרקן — הבת סמוכה לי״ב שנה ויום אחד והבן סמוך לי״ג שנה ויום אחד. יט) קטנה — שהגיעה לפרקה, אם תנשא לגדול ממנה, מתברכת בפרי בטן יותר מכשתנשא לקטן כמוה, כי זרע של הגדול מבושל משל קטן ואינו שוהה להזריע אפילו ברחם של קטנה, וכן גדולה לקטן ג״כ זווגם מתברך בבנים הרבה, שהגדולה ממהרת מן הקטנה לקלוט זרע של הקטן, שלא נתבשל עוד במלואו.

כד ר׳ יהושע אומר: רוצה אשה בקב ותפלות מתשעה קבין ופרישות. (סוטה כ, כא:).

כה אמר שמואל בר רב יצחק: אוהבת אשה בחור מסכן מזקן עשיר. (רות רבה ה׳).

כו תניא „אל תחלל את בתך להזנותה"[1] ר׳ אליעזר אומר: זה המשיא בהו לזקן. (סנהד׳ עו.).

כז אמר רב הונא: הנבעלת לארמי קשה לפרוש. (ב״ר פ.).

כח אמר רב יצחק בר אבדימי: „ואל אישך תשוקתך"[2]–מלמד שהאשה משתוקקת על (אל) בעלה, בשעה שהוא יוצא לדרך. (עירוב׳ ק:).

כט אמר רב נחמן בשם רב נחמן: האבר הזה שבאדם הרעיבתו — השביעתו, השביעתו — הרעיבתו. (ירוש׳ כתוב׳ ה׳ ה׳).

ד. צערה בלילה הראשון ודם בתולין.

ל אמר ר׳ אליעזר: ששה קולן הולך מסוף העולם ועד סופו ואין קולן נשמע, [ואחד מהם] בשעה שהאשה עם בעלה בעילה ראשונה. הקול יוצא מסוף העולם ועד סופו ואין הקול נשמע. (פדר״א לד).

לא תניא: בזמן שהאשה נבעלת, בתחילת בעילתה קשה לה. (אדר״נ א).

לב צער דאית לה. אמר אביי, אמרה לי אם: כמיא חמימי על רישיה דקרחא; רבא אמר, אמרה לי בת רב חסדא: כי ריבדא דבוסילתא; רב פפא אמר, אמרה לי בת אבא סוראה: כי נהמא אקישא בחינכי. (כתוב׳ לט:).

לג „ואל האשה אמר הרבה ארבה עצבונך ונו׳"[3]–אמר ר׳ יצחק בר אבדימי: עשר קללות נתקללה חוה באותה שעה [ואחת מהן] דם בתולין. (עירוב׳ ק:).

לד תנן: נשים בבתוליהן כגפנים. יש גפן שיינה אדום ויש גפן שיינה שחור, יש גפן שיינה מרובה ויש גפן שיינה מועט. ר׳ יהודה אומר: כל גפן יש בה יין, ושאין בה יין, הרי זה דורקטי.

מאי דורקטי? תנא, דור קטוע, שאין להן לא דם נדה ולא דם בתולין. (נדה סד:, כתוב׳ י:).

[1] ויק׳ י״ט, כט. [2] ברא׳ ג׳, טז. [3] שם ג׳, טז.

כד) בקב — מזונות, שהם מעטים. ותפלות — ותשמיש הרבה עמהם. מתשעה קבין מזונות ופרישות אתם. כז) לפרוש — זה מזה, שהתאוה בין בני עמים זרים זה לזה חזקה ביותר. כט) בשם ר״נ — נראה שנכון לגרוס „ר׳ יוחנן", כי הוא בעל המאמר ההוא בסוכה (נ״ב). האבר — של תשמיש, בין באיש ובין באשה, כמפורש בירוש׳ שם. טבע אחד לשניהם, כל המרבה בתשמישו מגרה תאותו ולא ידע שבעה. ל) קולן וכו׳ — מפורש לעיל פ״ג אות י״ט. לב) דקרחא — שאין לו שערות בראשו והחמים מקרחים את עורו. ריבדא — דקירת כלי האומן בהקיזו דם. אקישא — כלחם יבש וקשה גורר את החיך. לג) דם בתולין — אין בכל בהמה וחיה רק באשה. לד) קטוע — שאין לה בנים הרבה. עי׳ רש״י נדה שם.

לה דם בתולים טהור ורואה עד שתחיה המכה.

ר׳ מאיר אומר: דמים משונין הן זה מזה, כיצד? דם נדה אדום, דם בתולין דיהה; דם נדה זהום, דם בתולין אינו זהום; דם נדה בא מן המקור, דם בתולין בא מן הצדדין. אמר ר׳ יצחק בר׳ יוסי, אמר ר׳ יוחנן: זו דברי ר׳ מאיר, אבל חכמים אומרים: כל מראה דמים אחת הן. (נדה סה:; תוס׳ נדה ט׳, ז׳).

לו אמרו: דם בתולין, אם תזה עליהם מים, מתאדמים. (לק״ט בראש׳, כד).

לז ההוא דאתי לקמיה דרבן גמליאל, אמר ליה: רבי, בעלתי ולא מצאתי דם. אמרה ליה: בתולה הייתי; אמר להם: הביאו לי אותו סודר, הביאו לו הסודר שראו במים וכבסו ומצא עליו כמה טיפי דם. (כתוב׳ י.).

לח אמר ר׳ יוסי ברבי אבין: קטן הבא על הגדולה, ביאתו ביאה, אבל אין בו כח לינע בסימנים. ותני כן: מעשה שעיברה ובתוליה קיימין. (ירוש׳ כתוב׳ א, ג).

לט אמר שמואל: יכולני לבעול כמה בעילות בלא דם.

אמרו: הא דשמואל לא שכיח, שאני שמואל דרב גובריה. (חגיגה טו.; נדה סד:).

מ אמר רבה: [בני ארץ ישראל] לא כהללו בבליים, שאין בקיאין בהטייה, אלא רוב בקיאין הן. (כתוב׳ ו: עי״ש).

מא ההוא דאתי לקמיה דרבן גמליאל בר רבי אמר ליה: רבי, בעלתי ולא מצאתי דם, אמרה ליה: רבי, עדיין בתולה אני. אמר להם: הביאו לי שתי שפחות, אחת בתולה ואחת בעולה, הביאו לו והושיבן על פי חבית של יין, בעולה ריחה נודף, בתולה אין ריחה נודף. אף זו הושיבה ולא היה ריחה נודף, אמר ליה: לך זכה במקחך.

ונבדוק מעיקרא בגווה? גמרא הוי שמיע ליה, מעשה לא הוי חזי, וסבר דלמא לא קים ליה בגווה דמילתא שפיר, ולאו אורח ארעא לזלזולי בבנות ישראל.

לה) דיהה — מראהו עכור מעט. זהום — ריחו רע. לז) ושראו במים — לשון זה יובן יפה עם האמור באות הקודמת, כי דם בתולין יתאדמו מן המים, ע״כ שראו במים שיתאדמו. יותר, ואח״כ גם כבסו מעט, שמא נתכסו בש״ז, ובתכמתו הציל את העלובה, כי מצא צדקתה עי׳ במפרשים שלא העירו על הלשון „שראו במים״, והוא מדויק היטב. עי״ש. לח) קטן — פחות מבן ט׳ שנים ויום אחד, כמפורש שם. ביאה — לענין עריות ויבום, אבל אינו מוליד עד שיהית בן י״ג שנה ויום אחד ויביא שתי שערות, כמפורש בפרק ו׳ אות ד׳. עי״ש. בסימנים — בדם בתולין ובפתחו הנעול. שעיברה — אולי נכון לגרוס „שנבעלה״, כי הלא בקטן פחות מבן ט׳, מדבר ואפילו בבן ט׳, הלא אינו מוליד עד שיגדל, ואם המעשה היה בגדול מה „ותני כן״ לענין המדובר? תמה אני על המפרשים שלא העירו ולא פירשו. עי׳ פ״א אות טו. לט) גובריה — כחו ובקיאותו. מא) בתולה אני — עוד לא בעל כלל. ריחה נודף — ריח יין הנודף מן החבית יוצא מפיה כי בא דרך גופה ע״י רחמה הפתוח. שמיע ליה — שעשו

ההוא דאתי לקמיה דרבן גמליאל הזקן. אמר ליה: רבי, בעלתי ולא מצאתי דם, אמרה ליה: רבי, ממשפחת דורקטי אני, שאין להן לא דם נדה ולא דם בתולין, בדק רבן גמליאל בקרובותיה ומצא כדבריה, אמר ליה: לך זכה במקחך.

ההוא דאתי לקמיה דרבי, אמר ליה: רבי. בעלתי ולא מצאתי דם, אמרה ליה: רבי. עדיין בתולה הייתי ושני בצורת הוה, ראה רבי שפניהם שחורין, צוה עליהן והכניסום למרחק והאכילום והשקום והכניסום לחדר, בעל ומצא דם. אמר ליה: לך זכה במקחך. קרא רבי עליהם: „צפד עורם על עצמם יבש היה כעץ"[1].

(כתוב' י:).

מב מעשה באשה אחת שלא נמצאו לה בתולין ובא מעשה לפני רבי, אמר לה: היכן הן? אמרה ליה: רבי, מעלותיו של בית אבא היו גבוהין ונשרו, והאמינה רבי. (ירוש' כתוב' א', א)

מג אמר ר' יוחנן: משפחה אחת היתה בירושלים שהיו פסיעותיהן גסות והיו בתולותיהן נושרות, עשו להן כבלים והטילו שלשלת ביניהן, שלא יהיו פסיעותיהן גסות, ולא היו בתולותיהן נושרות. (שבת סג:).

מד בוגרת אין לה בתולין, ר' יונה בשם רבי קריספא [אמר]: בוגרת כחבית פתוחה היא. (כתוב' לו.; ירוש' שם א' א וג).

מה מוכת עץ אין לה בתולין ופתחה פתוח. מה בין בוגרת, מה בין מוכת עץ? בוגרת — כלו בתוליה במעיה, מוכת עץ — יצאו בתוליה לחוץ, [וכן] הנבעלת באצבע שמיעכה באצבעה. (כתוב' יג. וירוש' שם, יבמ' לד: ירוש' שם ו', ד, עי"ש).

ה. עונת נדתה ווסתה ומקור דמיה

מו „ואל האשה אמר הרבה ארבה עצבונך"[2] — אמר ר' יצחק בר אבדימי: עשר קללות נתקללה חוה באותה שעה ודם נדה [אחת מהן]. (עירוב' ק: וש"נ).

מז אימתי הגיע זמנה לראות? משהגיעו ימי הנעורים, ואלו הן ימי הנעורים, משתביא שתי שערות. (נדה ה:; ירוש' שם).

מח וכמה עונה? אמר ריש לקיש, משום ר' יהודה נשיאה: עונה בינונית — שלשים יום. (נדה ט:).

[1] איכה ד', ח׳ [2] בראשי ג', טז.

כן. דורקטי — מבואר באות לד. מב) מעלותיו — מעלות בית אביה היו גבוהות וע"י שפשקה רגליה בכל פעם בעליתה, אבדו בתוליה כרלקטן, מו) ודם נדה — אין בכל בהמה וחיה רק באשה. מח) עונה — זמנה לראות.

מט וכל שקבעה לה שלשה פעמים הרי זה וסת, שאורח בזמנו בא. אמרו: איכא וסתות דיומי ואיכא וסתות דגופא, איכא דקבעה לה וסת לדילוג, ואיכא דלית לה וסת, ואיכא נשי דמשנייא וסתייהו. (נדה סג. סד:; ירוש׳ א׳, ז; כתוב׳ ב:).

נ תניא: בזמן שהאשה רואה דם נדתה בתחילת וסתה קשה לה. (אדר״נ א׳).

נא ואלו הן הוסתות: מפהקת ומעטשת, חוששת בפי כריסה ובשפולי מעיה ושופעת וכמין צמרמורת אוחזין אותה, וכן כיוצא בהן.

נב „וכן כיוצא בהן" — לאתויי מאי? אמר רבה בר עולא: לאתויי שראשה כבד עליה ואבריה כבדים עליה ורותתה וגוסה. (נדה סג.).

נג [יש] הרואה מאונס. ואיזהו מאונס? כיחה וראתה, קפצה וראתה, הכתה בעלה וראתה, נשאה משא כבד וראתה, זה הוא אונס. (תוס׳ נדה א׳ ב׳).

נד תניא: חרדה מסלקת את הדמים. ביעתותא—מרפיא. (נדה לט. עא.).

נה [יש] נדות מעריסתן. אמר ר׳ יוסי: מעשה בעין־בול והטבילוה קודם לאמה; ואמר רבי: מעשה בבית שערים והטבילוה קודם לאמה. ואמר ר׳ יוסף: מעשה בפומבדיתא והטבילוה קודם לאמה. (נדה לא: לב.).

נו יש דמים טמאים באשה ויש דמים טהורים. (ירוש׳ נדה ב׳, ה, נדה יט.).

נז דם נדה זהום. דם נדה בא מן המקור. (נדה סה:).

נח תנן: משל משלו חכמים באשה: החדר והפרוזדור והעלייה, דם החדר טמא, דם העלייה טהור וכו׳. (שם יז:).

נט חמשה דמים טמאים באשה: האדום והשחור וכקרן כרכום וכמימי האדמה וכמזוג וכו׳. (שם יט.).

מט) שאורח — כנוי לדם הנדה, בלה״כ „אורח כנשים" (בראש׳ י״ח, יא). דגופא — מפורשים לקמן באותיות נ״א ונ״ב. לדילוג — לדלג ולאחר בכל חדש ליום, או לימים. דלית לה— שאין לה כלל קביעת יום וגם אינה מרגשת קודם. דמשנייא — את קביעתה הקודמת לקביעת יום אחר. נא) צמרמורת — כעין קדחת אוחזת אותה. ורותתה — ורועדת. וגוסה — משמעת קול גניחה, מתוך אכילה גסה והחמצת המאכל בבטן. נג) כיחה — שעלה, גנחה. נד) חרדה— דאגת יראה. מסלקת —עוצרת את הדמים. ביעתותא — בהלה ופחד הבאים פתאם מרפים את המסגרות והדמים זבים לפני עונתם. נה) מעריסתן — מקטנותן. והטבילוה — לבת הנולדת כי פרסה נדה וטהרוה לענין טהרת תרומה, עי״ש. קודם לאמה — פי׳, עוד לפני מלאת לה י״ד יום, כי אז זמן טבילת אמה מטומאת לידתה, כדכתיב (תזריע י״ב, ה׳) וטמאה שבועים. מקרה נדה בתקופת ילדות כזו, אך חלי הוא, ופעמים בא ע״י התנחלות מאמה זבה. נז) זהום — ריחו רע. עי״ש (ס׳), שאינה רק טפה הראשונה. נח) החדר — מבואר בח״א פ״א ע׳ 24. נט) חמשה וכו׳ — עי״ש ארוכות בסימני המראות.

ס אמימר ומר זוטרא ורב אשי הוו יתבי קמיה אימנא, ושקלי ליה קרנא קמייתא לאמימר, חזייה, אמר להו: אדום דתנן כי האי. שקלי ליה אחריתי, אמר להו: אשתני. אמר רב אשי: כגון אנא, דלא ידענא בין האי להאי, לא מיבעי לי למחזי דמא. (שם כ.).

סא אמר ר׳ יוחנן: חכמתא דר׳ חנינא גרמא לי, דלא אחזי דמא. מטמינא—מטהר, מטהרנא — מטמא.

אמר ר׳ זירא: טבעא דבבל גרמא לי דלא חזאי דמא, דאמינא: בטבעא לא ידענא, בדמא ידענא? למימרא דבטבעא תליא מילתא, והא רבה הוא דידע בטבעא ולא חזא דמא? כל שכן קאמר: ומה רבה, דידע בטבעא, לא חזא דמא, ואנא אחזי?

ר׳ אלעזר מרה דארעא דישראל הוה. ואמאי קרו ליה מרה דארעא דישראל? דההיא איתתא דאייתא דמא לקמיה דר׳ אלעזר הוה יתיב ר׳ אמי קמיה, ארחיה, אמר: האי דם חימוד הוא, בתר דנפקא איטפל לה ר׳ אמי, אמרה ליה: בעלי היה בדרך וחמדתיו. קרי עליה „סוד ה׳ ליראיו״ [1].

איפרא הורמיז, אמיה דשבור מלכא, שדרה דמא לקמיה דרבא, הוה יתיב רב עובדיה קמיה, ארחיה, אמר לה: האי דם חימוד הוא, אמרה ליה לברה: תא חזי כמה חכימי יהודאי, אמר לה: דילמא כסומא בארובה? הדר שדרה ליה שתין מיני דמא וכולהו אמרינהו, ההוא בתרא דם כנים הוה ולא ידע, אסתייע מילתא ושדר לה סריקותא דמקטלא כלמי, אמרה: יהודאי בתווני דלבא יתבי. (שם כ:).

---

[1] תהל׳ כ״ה, י״ד.

ס) אומנא — מקיז דם. קרנא — כוס של זכוכית שלתוכו מוצץ את הדם (באנקע).
סא) ר׳ זירא — נולד בבבל והיה שם מגדולי חכמיה, אח״כ עלה לא״י, ובראותו את הגדולים אשר בארץ וחכמתם כי רבה מאד בכל דבר, קטן ערכו בעיניו והיה מיראי ההוראה, כאשר אמר טעמו. טבעא דבבל — טבע הארץ שהוא ברע, כי היא בעומק ואוירה ומימיה רעים, גרם שלא הגיע למדרגת חכמי א״י, כמ״ש ר׳ זירא עצמו (ביצה ט״ז. ב״ב קנ״ח): „בבלאי טפשאי״ ו„אוירא דא״י מחכים״, וכן אמרו (סנהדר׳ ק״ט): „בבל סימן רע לתורה״, „אויר מגדל משכח״, ע״כ נתירא מעתה לראות דמים. בטבעא — בחכמת הטבע לדעת דבר ליסודיו ותולדותיו, לא ארע בחכמי א״י ואיך אבחין בין דם לדם? הלא אפשר שיטמא את הטהור ויטהר את הטמא, כמ״ש ר׳ יוחנן לעיל. רבה — היה נ״כ בבבל ועלה אח״כ לא״י והיה חכם גדול כמ״ש (כתובו׳ קיא) ששלחו לו אחיו מא״י שיעלה אליהם וכתבו לו „אעפ״י שחכם גדול אתה״, וידיו היו רב לו גם בחכמת הטבע והיה חבר לר׳ זירא. עי׳ מגלה (ו׳) וב״מ (פו). על חכמתו ומעשיו, אשר בטבע יסודם. כנ״ל בבאור זה המאמר, ועי״ש בתוס׳ ד״ה „והא רבה״. מרה — רבה וגדולה של א״י. ארחיה — הריח בו. חימוד — שנתאוית לבעלה וראתה דם מחמת התאוה ואינו דם נדה. איטפל — בא עמה בדברים שתגיד לו איך ראתה. איפרא — פרסית היתה והפרסיות זהירות בנדות. סריקותא — שלח לה מסרק במתנה, ודרך מקרה היה, והיא חשבה שנתכון לרמז על הדם שבא מן הכנים. בתווני — בחדרי הלב יושבים, כלומר כל רז לא נעלם מהם.

סב תני דבי ר׳ חייא: כשם שהשאור יפה לעיסה כך דמים יפין לאשה. תנא משום ר׳ מאיר: כל אשה שדמיה מרובין — בניה מרובין, וכל אשה שדמיה מועטין — בניה מועטין, דורקטי — אין להן דם נדה. מאי דורקטי? תנא: דור קטוע. (נדה סד:; כתוב י:; מד׳ שמואל ב׳; ירוש׳ כתוב׳ א׳, א).

סג אמרו: מעוברת משיודע עוברה, ומניקה עד שתגמל את בנה, וזקנה — דמיהן מסולקין. (נדה ז:, ט).

סד „חדל להיות לשרה אורח כנשים"[1] — דרכן של נשים לראות דם נדה ודם זיבה וכשהן מזקינות הדם נצרר והבשר נקלש והעור נקלט והמעיין נסתם. (מד׳ שכ״ט יח).

סה „ברוך מבנים אשר וגו׳ וטובל בשמן רגלו"[2] — אין לך בכל השבטים שנתברך בבנים כאשר. אמרו על בנותיו של אשר, שהזקנה כבתולה ובתולה אין לה דמים, שנאמר „ברזל ונחשת מנעליך וכימיך דבאך"[3]. (ילק״ש שם).

סו מעוברת — אמר ר׳ מאיר: כל תשעה חדשים שאין האשה רואה דם, בדין הוא שתהא רואה, מה הקב״ה עושה? מסלקו למעלה מדדיה ועושהו חלב, כדי שימצא הולד ויהיה לו מזון לאכול, וביותר אם היה זכר. (ויק״ר יד).

סז רב פפא אומר: טעמא משום דראשה כבד עליה ואבריה כבדים עליה. (נדה ט).

סח מיניקה — ר׳ מאיר אומר: מחמת החלב הדמים מסולקין, ר׳ יוסי אומר: מחמת הצער הדמים מסתלקין. (ירוש׳ נדה א, ה).

סט תניא נמי הכי: דם נעכר ונעשה חלב, דברי ר׳ מאיר, ר׳ יוסי אומר: אבריה מתפרקין ואין נפשה חוזרת עליה עד עשרים וארבעה חודש. (נדה ט. וש״נ).

ע כתיב „אשה כי תזריע וגו׳ תשב בדמי טהרה" וגו׳[4] — רב אמר: מעין אחד הוא התורה טמאתו, התורה טהרתו, ר׳ ינאי אמר: מעין אחד הוא אלא שהוא משתנה, ולוי אמר: שני מעינות הם, נסתם הטמא נפתח הטהור, נסתם הטהור נפתח הטמא. (נדה לה:; ירוש׳ שם א׳, ד).

[1] בראשית י״ח, יא. [2] דבר׳ ל״ג, כד. [3] שם שם, כה. [4] ויקרא י״ב, ג וד.

סב) מבואר באות לד. סד) בבנים — רבים, מפני השמן הטוב שהיה מצוי להם לרוב לאכילה ולסיכה, גם הזקנות לא חדל להן אורח כנשים והיו יולדות עד שיבה, כאמור להלן. עי׳ ח״א ע׳ 93. כבתולה — לעבור. דמים — של זיבה וכתם לא היה להן, כי הדמים ההם באים מחמת חולי, כמ״ש בקילקולן (שבת סב) שנשפכו כקיתון ומעיינות שלהן היו שופעים דם. מנעליך — מל׳ גל נעול אחותי כלה, פי׳ שסוגרות דמיה חזקות כברזל ונחשת. וכימיך — וכנעוריך דבאך, אלו ימי הזקנה. סו) בדין — כלומר העבור מסלק את הדמים אלא שמשתמרים בקרבה לעת תלד. כבדים — כואבים והצער ממעט וממלק את דמיה, וכן להלן במניקה.

ו. הרואה דם מחמת תשמיש או מכה

עא תניא: הרואה דם מחמת תשמיש, משמשת פעם ראשונה ושניה ושלישית, מכאן ואילך לא תשמש עד שתתגרש ותנשא לאחר. ניסת לאחר וראתה דם מחמת תשמיש, משמשת פעם ראשונה ושניה ושלישית, מכאן ואילך לא תשמש עד שתתגרש ותנשא לאחר, ניסת לאחר וראתה דם מחמת תשמיש, משמשת פעם ראשונה ושניה ושלישית, מכאן ואילך לא תשמש [ולא תנשא], עד שתבדוק עצמה.

כיצד בודקת את עצמה? מביאה שפופרת ובתוכה מכחול ומוך מונח על ראשו, אם נמצא דם על ראש המוך, בידוע שמן המקור הוא; לא נמצא דם על ראשו, בידוע שמן הצדדין הוא בא.

שפופרת–אפגורי מפגרא לה? אמר שמואל: בשפופרת של אבר ופיה רצוף לתוכה

אמר ליה ריש לקיש לר׳ יוחנן: ותבדוק עצמה בביאה שלישית של בעלה הראשון? אמר ליה: לפי שאין כל האצבעות שוות. אמר ליה: ותבדוק עצמה בביאה ראשונה של בעל שלישי? — לפי שאין כל הכחות שוות.

ההיא דאתאי לקמיה דרבי. אמר ליה לאבדן: זיל בעתה, אזל בעתה ונפל ממנה חררת דם, אמר רבי: נתרפאה זאת.

ההיא אתתא דאתאי לקמיה דמר שמואל, אמר ליה לרב דימא בר יוסף: זיל בעתה. אזל בעתה ולא נפל ממנה ולא מידי. אמר שמואל: זו ממלאה ונופצת היא וכל הממלאה ונופצת אין לה תקנה. (נדה סה: סו. ותוס׳ שם ח׳ א).

עא) הרואה דם — והיא כבר בעולה תחת בעלה ולא בזמן וסתה, רק אחר תשמיש ראתה ואין ידוע אם דם נדה הוא, כי מקורה הערה, או מן הצדדים בא, כמפורש להלן. לאחר — שפעמים הבעל גורם, כמו שיבואר. מכאן ואילך — כיון שהוחזקה משלשה אנשים— הוחזקה לכל, ע״כ תצא מבעלה ולא תנשא עוד עד שתבדוק אם נתרפאה מחולי זה, או שהדם מן הצדדים בא וטהורה. מכחול — יתד, אשר בראשה תקוק מעט כעין קערה קטנה. ע׳ ת״ב ע׳ 15 אות נז. מוך — פשתן, או צמר, מסורק הדק ומכנסת תחילה את השפופרת לתוך רחמה, עד מקום שיכולה, כדי להרחיב פתחת ואח״כ מכנסת, דרך השפופרת, את המכחול עם המוך בראשו עד צואר הרחם, הנקרא פרוזדור וסמוך להמקור. ע׳ לעיל אות נ״ח ות״א ע׳ 24 באברי ההולדה. מן הצדדין — מכותלי הרחם, מחמת דוחק האבר, ולא דם נדה הוא וטהורה היא. אפגורי — מסרטת ומוציא דם. של אבר — חלק הוא ושפתה כפויה לתוכה ואינה מסרטת. הראשון — אחר שהוחזקה בשלש פעמים. האצבעות — אברי הזכרים אינם שוים בגדלם ושמא מדת אברו של הראשון גרמה מה שראתה, ע״כ לא הוחזקה לאחרים. השלישי — שכבר הוחזקה לשלשה אנשים. הכחות — של הביאות אפילו באדם אחד אינם שוים תמיד, ואולי קרה שפעם זו בעל בכח מרובה מכפי הרגיל וזה גרם שראתה, ע״כ לא הוה חזקה עד [שיבעול גם הוא שלש פעמים. ע׳ רש״י ורמב״ם, ופירושיהם שונים. ההיא — אשה שראתה דם מחמת תשמיש. לאבדן — תלמיד של רבי היה. בעתה — הפחידת פתאום. חררת — חתיכת דם קרוש; מל׳ חררה, עוגה. ממלאה — דם מחמת התרגשותה מן התשמיש וע״כ רק אז נמצא לה

עב תניא: אם יש לה מכה באותו מקום תולה במכתה, ואם יש לה וסת — תולה בוסתה, ואם היה דם מכתה משונה מדם ראיתה—אינה תולה. (שם).

ז. מחלות הזנות והזיבה

עג „יען כי גבהו בנות ציון" וגו'[1]—על ידי שהיו שטופין בזנות לכך לקו בצרעת, שנאמר: „ושפח ה' קדקד בנות ציון"[2]—ואין ושפח — אלא צרעת, שנאמר: „ולשאת ולספחת[3]. (תנ' תזריע יא).

עד „וה' פתהן יערה"[2]—רב ושמואל, חד אמר: שנשפכו בקיתון, וחד אמר: שנעשו פתחיהן כיער.

דרש רבא בר רב הונא: מאי דכתיב „והיה תחת בשם מק יהיה וגו'"[4] — מקום שהיו מתבשמות בו, נעשה נמקים נמקים, „ותחת חגורה נקפה"[4] - מקום שהיו חוגרות בצלצול, נעשה נקפים נקפים, „ותחת מעשה מקשה[4] קרחה" — מקום שהיו מתקשטות בו נעשה קרחים קרחים, „ותחת פתיגיל מחגורת שק"[4] — פתחים המביאים לידי גילה יהיו למחגרת שק, „כי תחת יופי"[4] אמר רבא: היינו דאמרי אינשי: חלופי שופרא — כיבי. (שבת סב: וילק"ש).

עה תנא דבי אליהו: מעיד אני עלי שמים וארץ, שאין נשים מטמאות בזיבה אלא מתוך דרכיהן. (תדא"ז ג).

עו „בעצלתים ימך המקרה ובשפלות ידים ידלף"[5] — ר' כהן פתר להאי קרא באשה, על ידי שהאשה מתעצלת לבדוק עצמה בעונתה, היא נעשית דוה, שנאמר: „והדוה בנדתה"[6] „ובשפלות ידים" — על ידי שמשתפלת מלבדוק עצמה ידלף הבית, הרי היא נעשית זבה, שנאמר: „כי יזוב זוב דמה"[7]. (קה"ר שם, ויק"ר יט).

[1] ישע' ג', טז. [2] שם שם, יז. [3] ויקרא י"ד, נו. [4] ישע' שם, כד. [5] קהל' י', יח. [6] ויקרא ט"ו, לג. [7] שם שם, כה.

ורק אז שופכתו—לזו אין תקוה שתתרפא. כנראה לא אמר כך אל האשה, כי למה יצער אותה? רק לתלמידיו הורה ידיעת בחינה זו. עי' לעיל במעשה דרבי. עב) וסת — יום קבוע, שהאשה רואה בו דם מחמת תשמיש ובימים אחרים אינה רואה. תולה בוסתה — כלומר, רק זה היום פורשת מבעלה ובכל יתר ימי טהרתה מותרת ולא חוששת. עד) שנשפכו — בדם זיבתן בקיתון — ככד מעורת השופך על גדותיו. פתחיהן — בית ערותן. כיער — מלא צמת שיער, כולם תולדות חולי הזימה, לעומתם בתיקונן נאמר: „ויצא לך שם בגוים ביפיך" — שאין להן ולבנות ישראל שער בית הערוה" (ח"א ע' 38), וכן „ברזל ונחשת מנעליך" — שאין להן דם (לעיל אות ס"ה). נמקים — מל' המק בשרו. בצלצול — חגור נאה. נקפים — חבורות" מקשה — שהיו עושות שערותיהן הלקות, כעין מעשה מקשה לנוי. פתיגיל — מין תכשים של נשים. פתחים — כנוי לבית הבשת. אמרי אינשי — משל ההמוני אומר. חלופי שופרא — תמורת יופי בזנות של הפרוצות כיבי — מכות ופצעים, ודרש „כי" מלשון „כיבי". עה) דרכיהן — הרעים, כמפורש בכל האמורי. עו) בעונתה—בזמן וסתה, שמשתפלת — מל' שפלות ורפיון, כלומר אעפ"י שבודקת עצמה, אבל לא במדה הדרושה.

עז אשה שראתה דם כחרדל ואמרה: מי ראה אותי, אין בכך כלום, העבירתה מבנגד פניה, שנים ושלשה פעמים ועברה על מה שבתוב בתורה: „שבעת ימים תהיה בנדתה"[1] – לסוף נעשית מתוך דרכיה „זבה ימים רבים בלא עת נדתה"[2]. אם חזרה ועשתה תשובה מרפאין אותה, ואם לאו—הרי היא בחזקתה עד יום מותה.

(תדא"ר טו. וילק"ש מצורע).

עח [מעשה באשה אחת שסיכנה בזוב]. (מנחות סו: עי"ש).

עט תנן, ציפורת כרמים—מאי ציפורת כרמים? אמר רב: פליא ביארי. אמר אביי: ומשתכח בדיקלא דחד נבארא, למאי עבדי ליה? אמר רב אחא: שבן אשה סטיפה מושחת ממנה והיא מתרפאה. (שבת צ:, ירוש' שם ט', ז).

פ וכום עיקרין: מאי כום עיקרין? אמר ר' יוחנן: לייתי מתקל זוזא קימא אלכסנדריא ומתקל זוזא גביא גילא ומתקל זוזא כורכמא רישקי ולשחקינהו בהדי הדדי. לזבה תלתא בחמרא ולא מעיקרא.

ואי לא—לייתי תלתא קפיזי שמכי פרסאי ונישלוק בחמרא ונשקייה ונימא לה: קום מזביך.

ואי לא – ליתבה אפרשת דרכים ולינקטה כסא דחמרא בידה וליתי אינש מאחורה וליבעתה ולימה לה: קום מזביך.

ואי לא—לייתי בונא דכמונא ובונא דמוריקא ובונא דשבלילתא ונישלוק בחמרא ונשקייה ולימא לה: קום מזביך.

[1] ויקרא ט"ו, יט. [2] שם, כה.

עז) כחרדל — כגרגר חרדל שהוא קטן מאד. חזרה — אם שבה מדרכה הרע ושומרת עצמה מכל זימה. עח) שסיכנה — שהיתה שופעת כל כך דם עד שבאת לסכנת מות. עט) צפורת כרמים — מין חגב הנקרא וויינפאגעל, ערוך ע' פלייה. פליא־ביארי — כך שמו של החגב ההוא. נבארא — קליפה של קורת הדקל, נקראת נבארא, או נברא, בזמן שהדקל עודנו בילדותו רק קליפה אחת מסבבת אותו והיא רכה וטובה למאכל ואז מצויה בין ענפי הדקל צפורת הכרמים. וי"ם: חד נבארא, הוא מין דקל טוב, שקליפתו תמיד רק אחת. סטיפה — זבה, שוטפת דם. פ) עיקרין — מבואר בח"ב ע' 48 אות ע"א. קפיזי — שם כלי מחזיק שלשה לוגין והם י"ח ביצים. שמכי — מין בצלים. ונישלוק — ויבשלם ביין עד שישאר כדי שתיה בפעם אחת, וע"כ לא אמרו מדת היין. קום מזביך – פסקי וחדלי מזוביך, כמו „ותעמד מלדת", „ויעמד השמן". מן הקריאה ההיא אל החולה, ההולכת ונשנית גם בכל הרפואות הרבות האמורות להלן, נראה שתלו מחלת הזיבה ברפיון העצבים וע"כ היה להם לעיקר להאציל על החולה רוח אומן ורצון חזק בעצמה לעצור בעד דמה. וליבעתה — יבהילוה פתאם ויזוב דמה, כמ"ש (אות נ"ד) „בעתותא מרפיא" ובשעת קילקולה יפעל עליה הצווי „קום מזביך". עי' בבאור למעלה מזה ובאות ע"ב. בונא—מלא אגרוף (רש"י). וי"ג: „כונא", והוא שם כלי במדה ידועה (קאַנן). דכמונא — כמון (קיממעל). דמוריקא— כרכום (ווילדער זאפרען). דשבלילתא—

ואי לא–לייתי שיתין שיעי דדנא ולשפיה ולימא לה: קום מזביך.

ואי לא–לייתי פשטינא ולישלוק בחמרא ולשפיה ולימא לה: קום מזביך.

ואי לא–לייתי חרנונא דהינתא רומיתא וליקלי וליסבה בשחקי דכיתנא בקייטא, ובשחקי דעמר נופנא בסיתוא.

ואם לא–ליכרי שבע בירי, וליקלי בהו שבישתא ילדה בערלה, ולינקטה כסא דחמרא בידה, ולוקמה מהא ולותבה אהא ולוקמה מהא ולותבה אהא, ואכל חדא וחדא לימא לה: קום מזביך.

ואי לא–לייתי סמידא וליסבא מפלגא לתתא, ולימא לה: קום מזביך.

ואי לא–לייתי ביעתא דנעמיתא וליקלי וליסבה בשחקי דכיתנא בקייטי ובשחקי דעמר נופנא בסיתוא.

ואי לא–ליפתח לה חביתי דחמרא לשמה.

ואי לא–לנקיט שערתא דמשתכח בכפוסא דכודנא חיורא, אי נקטה חד יומא–פסקה תרי יומי, ואי נקטה תרי יומי–פסקה תלתא יומי, ואי נקטה תלתא יומי–פסקה לעולם. (שבת קי. שם:).

ח. אילונית ועקרה

פא תניא: איזו היא אילונית? כל שהוא בת עשרים שנה ולא הביאה שתי שערות ואפילו הביאה לאחר מכאן אילונית היא. (יבמ׳ פ:).

תלתן (פאנקרויט, באקסהארן) והוא מין קטניות כעין עדשים. שיתין — לאו דוקא, כלומר הרבה. שיעי דדני — מגופת חבית (רש״י); וי״מ; דבר שמלפפין ומחליקין בו את החביות והוא מין זפת, או שעוה. ולי נראה שנכון לגרוס „דדנין״, והוא מין עץ, שיוצא ,ממנו נוזל כעין שמן, כמ״ש בירוש׳ (ר״ה ב׳, ב׳): „מהו עצי שמן — דדנין״, אולם לכל הפירושים לא יוב מספר הששים, כי לא מן הדברים המנוים הם. מל׳ רש״י נראה שלא גרס שיתין, והוא נכון. ולשפיה — ישופו ויתככו את בשרה. פשטינא — (אפהיי), מין עשב שאינו גדול בגבהו רק ברחבו. חרנוגא — גיר׳ הע׳ „הרנוגא״, והוא מין עשב הגדל סביב הסנה. בעה״ש מובא שהוא מין עשב שסביבותיו חוחים ובראש שרביטיו ראשים מלאים קוצים ושרשו גודף בריח טוב, ולדעתו הוא הנקרא בראכענדיסטעל. עי״ש. דהינתא רומיתא — מין סנה הנקרא רומית והוא סימן לעשב תרנוגא. וליקליה — וישרפנו לאפר. וליסבה — ויטלנה, כלו׳ ישימנה. בשחקי וכו׳ — בחתיכות בגדי פשתן ישנים, שהם רכים וקרים, ירככו את האפר בימות הקיץ ובשל צמר נפן, שהם חמים—בימות החורף. ליכרי וכו׳—יחפר שבעה בורות. שבישתא — שריגי כדם של ערלה. ונראה, שסגולה זו עשויה רק כדי להשפיע על רוחה, כמש״ל באות פ׳ בקום מזביך. סמידא —עיסה מקמח סולת. ביעה דנעמיתא—ביצה של בת היענה. וליסבה —מבואר למעלה. לשמה —כלומר תשתה יין הרבה. שערתא וכו׳—שעורים הנמצאים בגללי פרדה לבנה. נקטה— החזיקה ברחמה. עי׳ ת״ב ע׳ 77 בפרדה לבנה. פא) אילונית — עקרה מבטן, ויש עקרות הנעשות אח״כ, כמפורש להלן.

פב אמר רב שמואל בר רב יצחק, אמר רב: והוא שנולדו [בה סימני אילונית]. (שם צז.)

פג ואלו הן סימניה; כל שאין לה דדים ומתקשה בשעת תשמיש. ר׳ שמעון בן מליאל אומר: כל שאין לה שיפולי מעים כנשים. ר׳ שמעון בן אלעזר אומר: כל שקולה עבה ואינה ניכרת בין אשה לאיש. (שם פ:).

פד [וכי לא נולדו בה סימני אילונית עד כמה? עד רוב שנותיה]. (נדה מז: עי״ש).

פה אמר רב נחמן בר יצחק: איילונית—דוכרנית שלא ילדה. [ויש אילונית שאפילו בית ולד אין לה. (כתוב׳ יא., יבמ׳ סר:).

פו אמר רב חסדא: ניסת בת ארבעים שוב אינה יולדת. (ב״ב קיט:).

פז כי אתא רבין אמר ר׳ יוחנן: כל ששהתה אחר בעלה עשר שנים וניסת שוב אינה יולדת. אמר ר׳ נחמן: לא שנו אלא שאין דעתה להנשא, אבל דעתה להנשא מתעברת.

אמר לה רבא לבת רב חסדא: קא מרנני רבנן אבתריך. אמרה ליה: אנא דעתאי עליך הואי.

ההיא דאתיה לקמיה דרב יוסף, אמרה ליה: רבי, אנא שהיתי אחר בעלי עשר שנים וילדתי. אמר לה: בתי, אל תוציאי לעז על דברי הכמים. אמרה ליה לנכרי נבעלתי. (יבמ׳ לד:).

פח רבי איעסק ליה לבריה בי ר׳ יוסי בן זמרא, פסקו ליה תרתי סרי שנין למיזל בי רב וכו׳. אזל יתיב תרתי סרי שנין בבי רב, עד דאתי איעקרא דביתהו,—בעיה עלה רחמי ואיתסיאה. (כתוב׳ סב:)

פג) דדים — דדיה קטנים וצמוקים. ומתקשה — תשמיש קשה לה (רש״י). שיפולי מעים — מעיה של אשה דרכם להיות נמוכים ובולטים בבטן למטה מן האיש. רש״י פי׳ כמין כף למעלה מאותו מקום, אבל הכף הרי נמצא גם באיש, כמ״ש בירוש׳ (סנהד׳ ה׳, א): „מאימתי נעשה איש — משתתפשט הכף״, עי״ש. פד) עד רוב—עד שלשים ושש שנה. עי׳ לעיל אות ו׳. פה) דוכרנית — איל תרג׳ דכר, וע״כ קראו החכמים את העקרה מבטן בשם איילונית, שפני שרומה בסימניה ובמניעת פרי בטנה כזכר והזכר בצאן הוא האיל. ובחרו בתואר איל, מרוב שמות וכנויי נשים אחרי הצאן הולכים, כמו „רבקה״, מל׳ עגלי מרבק, „רחל״, „לולא חרשתי בעגלתי״, וכן בל׳ ההמוני „רחילא בתר רחילא אזלא״ וכו׳ (כתוב׳ סג.). פז) אבל דעתה — פי׳ דוקא לאיש ידוע לה ומחכה להנשא לו. אבל לא שדעתה בכלל להנשא, כמו שמוכח ממעשה דרב יוסף להלן. מרנני — מוצאים דבה עליך. בת רב חסדא אשתו של רמי בר חמא היתה ואחר מותו שהתה עשר שנים ונשאת לרבא ובכ״ז ילדה. עליך — עי׳ ב״ב (י״ב): מעשה בילדותה שאמרה על שניהם: „תרוייהו בעינא״. שהיתי — עי׳ לעיל בבאור דעתה להנשא פח) איעסק — שידך את בנו עם בת ר״י בן זמרא. פסקו — תנאי התנו שילך לרב ללמוד תורה. תרתי סרי —שתים עשרה שנים. עי׳ ויק״ר (כ״א) „יש עת לי״ב שנה, עד עת בא דברו״ וגו׳, אמרת ה׳ צרופה, ע״כ. כנראה, היה קבוע להם זמן הלימוד במלואו. שתים עשרה שנים. עי״ש בגמ׳ ובמדרש. אזל — ראה שנשאה, כמפורש שם. איעקרא — נעשית עקרה, כי לא בא לביתו בכל העת ולא שלח לדעת ולהודיע ונתיאשה ממנו.

פט ו„שרה אשת אברהם לא ילדה לו״[1], ר׳ יהודה אמר: לו לא ילדה, אבל אלו נשאת לאחר–ילדה. (ב״ר מה.)

צ „הנה נא עצרני ה׳ מלדת״[2]—עצרני מלקלוט זרע. — — — ויש עקרה שנעקרו ציריה ממקומן. (מד׳ שכ״ט מו).

צא כתיב: „וחטאת אמו אל תמח״[3]—מה חטא חטא על אמו? אמר ר׳ יהודה ור׳ נחמיה ורבנן: כשהוא יצא ממעי אמו רחם שלה השחית ולא נתעברה עוד.
(פדר״כ זכר, מד׳ אגדה תולד׳ וילקש׳ תהל׳ קט.)

צב ו„תתחלחל המלכה מאד״[4],— מאי ותתחלחל? יש אומרים: מעוברת היתה והפילה ושוב לא ילדה. (ילק״ש שם).

צג יהודית, דביתהו דר׳ חייא, הוה לה צער לידה, שנאי מנא ואתיה לקמיה דר׳ חייא, אמרה: איתתא מפקדא אפריה ורביה? אמר להי לא. אזלא אישתיא סמא דעקרתא. (יבמ׳ סה:).

צד תני: נכרית לא תשקה את בת ישראל כוס עיקרין מפני שחשודין על הנפשות.
(תוס׳ ע״ז ג׳ א׳ וירוש׳ שם ב׳ א).

צה כתיב: ויקח לו למך שתי נשים״[5]—כל אחד מהם היה לוקח לו שתי נשים. אחת לפריה ורביה ואחת לתשמיש, זו שהיתה לתשמיש, היה משקה אותה כוס עיקרין שלא תלד. (ב״ר כ״ג וילק״ש שם).

צו אמרו: נשי הגליל היו נעקרות [מן הטבילות] מפני הצינה. (ירוש׳ ברכ׳ ג׳, ד).

צז „ותאמר שרה אל אברם וגו׳[6]—אמרה: לא כשם שהיו אומרים לי: קמיע היא צריכה, חימום היא צריכה, אלא „הנה נא עצרני ה׳ מלדת״[6]. (ב״ר מה).

צח אמר ר״א: קיבת ארנבת טובה להריון. (פדר״א מובא ברב פעלים).

צט מאי „ועלהו לתרופה״[7]? בר קפרא אמר: להתיר פה עקרות. (סנהד׳ ק.)

ק „לא תהיה משכלת ועקרה בארצך״[8]—זו ארץ ישראל שאוירה טוב ומימיה טובים. (מד׳ אגדה ולק״ט שם).

1 ברא׳ ט״ז, א. 2 שם, שם ב. 3 תהל׳ ק״ט, יד. 4 אסתר ד׳, ד. 5 ברא׳ ד׳, יט. 6 שם ט״ז, ב. 7 יחזק׳ מ״ז, יב. 8 שמות כ״ג, כו.

פט) לו—לשון „לו״ דייק, כי יש אינה יולדת, לא מחמת שהיא עקרה, אלא מפני שמבעלה, זה אינה יכולה להתעבר ואם תנשא לאחר תלד. צ) ציריה — עי׳ ח״א ע׳ 33 אות כ״ח. צב) ותתחלחל — דרש שנעשית חולה לכל ימיה. צג) צער — שהיתה יולדת בכל פעם תאומים כמפורש שם, ע״כ יראה לנפשה יותר משאר נשים. מנא — שנתה בגדיה שלא יכירה. כנראה היו גם בנות ישראל נוהגות אז לכסות פניהן בצאתן לבין אנשים. דעקרתא — ושוב לא ילדה, כמפורש שם. צד) על הנפשות—ואפשר שבכונה השקה אותה מן הסממנים יותר ממדה הראויה ותמות, כי רעל בקרבם. צו) חימום — כמש״ל מפני הצינה, וכן אמרו בב״ב (ע״ה): „צינן את הנקבה״, כדי שלא תלד. ק) שאוירה טוב — שפעמים האויר גורם, או המים גורמים. עי׳ ח״א ע׳ 95 במיני מים וע׳ 116 באויר טוב.

פרק ו

התפתחות אברי ההולדה של זכר ומחלתם

א. ראשית אונו וסימניו.

א איזהו קטן? עד שלש עשרה שנה ויום אחד ויביא שתי שערות. אחד שהוא בן תשע שנים ויום אחד, ואחד שהוא בן עשרים, שלא הביא שתי שערות—קטן הוא. (יבמ׳ צו:, נדה מה:, שם מז: וש״נ).

ב בן תשע שנים שהביא שתי שערות—שומא. מבן תשע ועד שתים עשרה שנה ויום אחד ועודן בו—שומא, ר׳ יוסי בר׳ יהודה אומר: סימן, בן שלש עשרה שנה ויום אחד—דברי הכל סימן. (נדה מו., קדוש׳ מז:).

ג אמר ר׳ יוסי בר׳ אבין: קטן פחות מבן תשע שנים ויום אחד, ביאתו ביאה, אבל אין בו כח לינע בסימנים. (ירוש׳ כתוב׳ א׳, ג).

ד אמר רבה: קטן אינו מוליד. איתביה אביי: „ואיש כי ישכב את אשה שכבת זרע״[1]—אין לי אלא איש, בן תשע שנים ויום אחד שראוי לביאה מניין? תלמוד לומר: „ואיש״? אמר ליה: יש לו ואינו מוליד, כתבואה שלא הביאה שליש. (סנהד׳ סח:, סט.)

ה כתיב: „וכי יזיד איש״[2] — מאימתי הוא נעשה איש?—משיזיד. מאימתי הוא מזיד?—משתתפשט הכף. משל: בשל הזרע מבפנים—השחירה הקדרה מבחוץ. (ירוש׳ סנהד׳ ח׳, א).

ו אמרו: דורות הראשונים כל חד וחד בתמני אוליד. (סנהד׳ סט: עי״ש)

ב. פרקו לחופה

ז יהודה בן תימא אומר: בן שמונה עשרה לחופה. (אבות ה׳, כ).

[1] ויקרא י״ט׳ כ. [2] שמות כ״א, יד.

א) קטן — שלא נתבשלו עוד בו אברי הזרע. שתי שערות — מבואר בראש פ״ה ובח״א ע׳ 36. ב) שומא — (ווירצע) וסוף השערות ליפול. ג) בסימנים — של נקבה להוציא בבעילתו דם בתולין ולפתות פתחה, משא״כ בבן תשע ויום אחד כדלקמן. ד) כתבואה — שלא נתבשלה עוד עד שליש, אם זורעים אותה אינה מצמחת. ה) משיזיד – דרש „יזיד״ מל׳ ויזד יעקב נזיד (בראש׳ כ״ה, כט), כלומר שזרעו מבושל כל צרכו. הכף — מקום תפוח ממעל להאבר ובזמן שנעשה גדול מתפשטת הכף. משל — לקדרה העומדת על האח. השחירה וכו׳— וכן בקטן בזמן שיתבשלו בו אברי הזרע ישחיר מקומם משערות הצומחות כביבם. ו) בתמני — לשמונה שנים היו מולידים. ע׳ תוס׳ (סט.) ד״ה „בידוע״. ז) שמונה עשרה — תקופת השלמת

ח תנא דבי ר׳ ישמעאל: עד עשרים שנה יושב הקב״ה ומצפה לאדם מתי ישא אשה, כיון שהגיע לעשרים ולא נשא, אומר: תיפח עצמותיו. (קדוש׳ כט:).

ט „עת ללדת ועת למות״[1]—משנולד אדם הקב״ה מצפה לו שישא אשה עד עשרים שנה, הגיע לעשרים ולא נשא הקב״ה אומר לו: עת ללדת היא לך ולא רצית, אין זה אלא עת למות. אית דאמרי: מה דיקליה?—ידבה ציבחר. (קה״ר ג).

י אמר רב חסדא: האי דעדיפנא מחבראי דנסיבנא בשיתסר, ואי הוה נסיבנא בארביסר הוה אמינא לשטן: גירא בעיניך.

רב הונא אמר: בן עשרים שנה ולא נשא אשה—כל ימיו בעבירה. בעבירה סלקא דעתך? אלא אימא: כל ימיו בהרהור עבירה. (קדוש׳ כט).

יא אמר רב נחמן: הרהורי עבירה קשו מעבירה, וסימניך ריחא דבישרא. (יומא כט:).

יב אמר רבה בר הונא, אמר רב קטינא, אמר ריש לקיש: שכבת זרע רבה — צרעת רבה. (בכור׳ מד:).

יג ר׳ שמעון בן יוחאי אומר: „שמח בחור בילדותך וגו׳ ודע כי על כל אלה׳ וגו׳[2]—לאחר שהיה מפסיל בנשים ושטוף בזימה והוה אמר: הידא איתתא אנא בעי לה, הידא איתתא אנא בעי לה. הזקין וביקש לישא אשה, אמרו לו: ביש נדא וטמיא מולא, הידא איתתא בעיא לך, כדון נחירך קטוף, אודנך יקרין ועיינך כהיין, כך „ודע כי על כל אלה יביאך האלהים במשפט״. (קה״ר יא).

[1] קהלת ג׳, ב. [2] שם י״א, ט.

השכל, כמ״ש (ב״ב קנה.): ולמכור בנכסי אביו עד שיהא בן י״ח. ח) עשרים — סוף תקופת כל התפתחותו, כמש״ל: בן עשרים שלא הביא שתי שערות – סרים. ט) משנולד — קבע בו היוצר בטבעו, כי בהגיעו לשנת העשרים יצטרך לאשה, ואם יעבר — יחלה ויתנונה עד מות. אית דאמרי – על גורל של הפנוי, הלצה חדה ודוקרת, בסגנון של שואל ומשיב. מה דיקליה — עושה? והוא כינוי לאבר זכרותו, מל׳ דקל עושה פירות או מל׳ דיקולא -- סל, כמ״ש (ב״מ פד.) „אבריה דרב פפא כדיקורא דהרפנאי״, — ויו״ג: „כדיקולא״—עה״ש. — עי׳ ח״א ע׳ 24. ידבה ציבחר — יזוב מעט, יענהו השני, רמז לתולי הזיבה אשר בו, שהוא ראשיתו. עי׳ שם במפרשים וכולם דחוקים ואינם מתקבלים. י) דעדיפנא — מה שאני גדול בחכמה מחברי, בני גילי. דנסיבנא — משום שנשאתי אשה בשנת השש עשרה לחיי, ז״א שהנשואים בעתם טובים לאדם גם בנוגע להתפתחות כחות הנפש, כי דעתו צלולה ומיושבת עליו להקשיב למורו. לשטן — הוא יצר הרע (רש״י) המבלבל תמיד את האדם בהרהורים רעים, כמש״ל הרהורי עבירה וכו׳. גירא — חץ, והוא לשון מליצה, כאחר היורה חץ בעיני שונאו ומעורו. כל ימיו — אפילו נשא אח״כ אשה, מחלת ההרהור לא תעזבנו עוד. יא) ריחא דבישרא—אם ירית אדם מרחוק רית בשר צלי, תאותו אליו גדולה והזקה יותר מבשעת אכילת הבשר עצמו, כן גם בהרהור על האשה, ועי״כ משבר ההרהור את גופו יותר מעבירה עצמה. יב) ש״ז רבה — אם אשה עצורה לו. יג) מפסיל — מוצא פסול וגרעון. הידא וכו׳ — אשה זו אני רוצה. ביש וכו׳ — מולך, הרע ונסתם מזלך, איזו אשה תחפץ בך? כדון וכו׳ – עתה אפך נוזל, אזנך כבדו משמוע

יד ת:א דבי אליהו: המשיא אשה לבניו הקטנים עד שלא יגיעו לפרקן, קודם שיבואו לידי חטא, עליו הוא אומר: „וידעת כי שלום אהלך וגו' וידעת כי רב זרעך" 1. (תדא"ר טז).

טו אמר רבא, אמר ר' יוחנן: כיצד היו ישראל פרין ורבין? היה אדם משיא בנו בן שתים עשרה שנה אשה שהיא ראויה לילד והיה חוזר ומשיא בן בנו שתים עשרה שנה, לא היה מגיע לעשרים ושש עד שהוא רואה בנים לבניו, לקיים מה שנאמר: „וראה בנים לבניך וגו'" 2. (איכ"ר א).

ג. מקרי לילה ומעשי אונן.

טז „ונשמרת מכל דבר רע" 3 — אמר ר' פנחס בן יאיר: שלא יהרהר אדם ביום ויבוא לידי טומאה בלילה. (כתוב' מו.)

יז ר' יהושע בן לוי לייט אמאן דגני אפרקד. (ברכ' יג:)

יח תניא: חמשה דברים מביאין את האדם לידי טומאה, ואלו הן: השום והשחליים והחלגלוגות והביצים והגרגיר. ויש אומרים: אף היין לבן מביא את האדם לידי טומאה. (יומא יח. ע"ש).

יט אמר ר' חני: כי הוינא בר תמני סרי שנין ולא חזי לי קרי. (מו"ק כה.)

כ „ראובן בכורי אתה כחי וראשית אוני" 4 — כחי מתשמיש המטה, וראשית אוני — אפילו ממקרה לילה, דאמר ר' לוי בן שלום: בן שבעים ושבע שנים היה יעקב אבינו ועדיין לא ראה קרי, ללמדך שבחן של אבותינו. (פסיק"ז שם, עי' ב"ר וישב עו).

כא אמר ר' מונא משום ר' יהודה: יד לאמה תיקצץ, מפני שהיא מחממת, יד מנוברת יצר הרע. (שבת קח:, כלה א').

כב תניא: כל המחמם עצמו ומוציא שכבת זרע לבטלה, חייב מיתה, שנאמר: „וירע בעיני ה' וימת גם אותו" 5. (כלה שם).

כג ר' אליעזר בן יעקב אומר: כל המוציא שכבת זרע לבטלה כאילו הורג את הנפש. שנאמר: „הנחמים באלים" 6 — אלו המחממים עצמן ומוציאין שכבת זרע לבטלה, „שוחטי הילדים" 6 — אל תקרי „שוחטי" אלא „סוחטי", מכאן אמרו חכמים: אין אדם רשאי ליתן ידו לאמה שלו.

1 איוב ה, כד. 2 תהל' קכ"ח, ו. 3 דברי' כ"ג, י. 4 בראשי' מ"ט, ג. 5 שם ל"ח, י. 6 ישעי' נ"ז, ה.

עיניך כהו, כולם תולדות הזימה הם, וזה משפטך מאת ה'. טו) מבואר בפ"ה אות יט. יז) דגני וכו' — ישן ושוכב על גבו ומתחת זה מחמם את חוט השדרה ועלול לבוא לידי הוצאת שכבת זרע. יח) שחליים — כרישין (לויך). חלגלוגות — (פארטולאק). גרגיר — מין חרדל לבן. כא) לאמה — לאבר הזכרות. תיקצץ — לומר שמכשולה גדול וברור, כמפורש להלן. כג) הנפש — עי' פ"א אות ד'.

ואמר ר׳ אליעזר: מאי דכתיב: „ידיכם דמים מלאו״?[1] – אלו המנאפים ביד. תניא דבי ר׳ ישמעאל „לא תנאף״[2] – לא תהיה בך ניאוף בין ביד בין ברגל. (שם ונדה יג).

ד. הזב ויתר תחלואי הזימה.

כד **תנא דבי אליהו: ראה אדם קרי–חייב טבילה מן התורה, אמר: מי רואה אותי? אין בכך כלום, העבירו מכנגד פניו, שוב ראה קרי ואמר: מי רואה אותי? אין בכך כלום, ועבר על מה שכתוב בתורה: „ואיש כי תצא ממנו שכבת זרע ורחץ במים את כל בשרו וגו׳[3], לסוף הוא נעשה זב מתוך דרכיו, שנאמר: „איש איש כי יהיה זב מבשרו וגו׳[4], ואם חזר ועשה תשובה מרפאין אותו, ואם לאו, הרי הוא זב עד יום מותו, שנאמר: „רר בשרי את זובו וגו׳״[5]. (תדא״ר טו).**

כה **רב שמואל בר נחמני בשם ר׳ אבדימי דחיפס אמר: בימי נערותו אם אדם חוטא, הוא לוקה בזיבה ובצרעת. (קה״ר יב).**

כו **„אדם כי יהיה בעור בשרו שאת״[6] וגו׳–על ידי מה נגעים באים? על ידי זנות. (תנח׳ תזריע).**

כז **אמר רב אושעיא: כל הממרק עצמו לעבירות, חבורות ופצעים יוצאים בו, שנאמר: „חבורות פצע תמרוק ברע״[7], ולא עוד אלא שנידן בהדרוקן, שנאמר: „ומכות חדרי בטן״[7] ואין חדרים אלא חדרי כליות, שנאמר: „חופש כל חדרי בטן״[8].**

אמר רב נחמן בר יצחק: סימן לעבירה – הדרוקן.

תניא: שלשה מיני הדרוקן הן–ושל עבירה עבה. (שבת לג.).

כח **„וכאב אנוש״[9]–ר׳ יוחנן ורבנן, ר׳ יוחנן אמר: הבאתם עליכם מכה מגרת ומתשת, ורבנן אמרו: הבאתם עליכם מכה גברתנית ומתשת, ואיזו? זו זיבות וצרעת. (ויק״ר יח).**

כט **תני: זב אין חלש ממנו, מפני שהזיבה מתשת כחו של אדם. (ירוש׳ קדוש׳ א׳ ז,; ילק״ש ש״ב, ג. תנח׳ ב׳ תולדות ז׳).**

ל **דבי אליהו אמר: זב אינו פרה ורבה. (תדא״ר טו).**

לא **אמרו: זוב – דומה למי בצק של שעורים, זוב בא מבשר המת, זרע בא מבשר החי, זוב דיהה ודומה ללובן ביצה המוזרת, שכבת זרע קשורה ודומה ללובן**

[1] ישע׳ א׳, טו. [2] שמות כ, יד. [3] ויק׳ ט״ו, טז. [4] שם שם, ב. [5] שם שם, ג. [6] שם י״ג, ב. [7] משלי כ׳, ל. [8] שם שם, כז. [9] ישע׳ י״ז, יא.

כה) חוטא – בהוצאת זרע לבטלה. כז) הממרק — המפנה את לבו מכל דבר ומוסר עצמו לזנות; י״מ ממרק – מהבהב ומחמם עצמו. בהדרוקן – (וואססערזוכט), עי׳ ח״ב ע׳ 47 בחולי הדרוקן. כח) מגרת — מפלת למטה. ויפל רכבו (בראש׳ מט, יז) תר׳ ימגר. גברתנית – ההולכת ומתגברת בקרבו. לא) זוב וכו׳ — שאין קרי וזוב באים ממקום אחד ואין מראיהם שוה (רש״י יומא יח.) כמפורש להלן· מבשר המת — בלא קישוי האבר. דיהה — מתמסמס ונפרד ואינו קשור (רש״י), וכן פי׳ להלן בסרים, אולם הוראת דיהה בכ״מ פי׳ עמום

ביצה שאינה מוזרת, זרע מתעגל ויוצא, זוב אינו מתעגל ויוצא. שכבת זרע אדומה — [אינה מזרעת]. (נדה לה: נו; תוס׳ זבים ב׳, עי״ש).

לב אמרו: הזוב יוצא בכיסו, דמיבעי ליה לבדיקה וכדי שלא יטנפו כליו. (שבת יא: עי״ש).

לג תנא, משום ר׳ אלעזר אמרו: עושין לו כיס של מתכת. אמר אביי: ושל נחשת, כיס של עור, כל שכן שמביא לידי חימום. (נדה יג: עי״ש).

לד תניא: זב, אלעזר בן פנחס אומר משום ר׳ יהודה בן בתירא: אין מאכילין אותו לא חלב ולא נבינה ולא ביצה ולא יין ולא מי גריסין של פול ובשר שמן ומוריים ולא כל דברים המביאין לידי טומאה. (יומא יח.)

לה ודרכא דמיכלא יתירה לאתויי לידי זיבה ודרכא דמישתא יתירה לאתויי לידי זיבה. (קדוש׳ ב:).

לו תנן: בשבעה דרכים בודקין את הזב, עד שלא נזקק לזיבה: במאכל ובמשתה, במשא ובקפיצה, בחולי ובמראה ובהרהור. (זבים ב׳, ב, וש״נ).

לז תניא: תינוק [זב], תולין לו בחמשה דברים; במאכל ובמשתה, במשא ובקפיצה, בחולי ושל אמו. (תוס׳ זבים ב׳).

לח „אל תתן לנשים חילך״ 1—למה? שלא יננבו דעתך, שתהא רודף אחר זימה, שהן מטלטלין דעתו של אדם ויחלישו כחך. (מד׳ משלי שם ובמדב״ר י׳).

לט אמר ר׳ יצחק: מאי דכתיב „כי הילדות והשחרות הבל״ 2—דברים שאדם עושה בילדותו, משחירים פניו לעת זקנותו.

״ רבא אמר: כל השטוף בזימה זקנה קופצת עליו. (שבת קנב.).

1 משלי ל״א, ג. 2 קהל׳ י״א, י.

מעט, עי׳ נדה יט. ונגעים א׳, ב׳. המוזרת — מושחתת (פוילע). מתעגל — מתאסף הרבה כאחד ואח״כ יוצא. אדומה — מהולה בדם; עי׳ נדה לב:. לב) בכיסו — שפופרת כעין כיס עושה לו שמכנים בו את אברו וקושרו, כדי שיקבל בו את זיבו. לבדיקה — אם פסק מזובו. כליו — בגדיו, שלא יזדהמו מזובו. לג) עור — אפילו של עור וכ״ש של בגד לא יעשה, שהוא מחמם עוד יותר. לד) ומוריים — ציר מלוח, עי׳ לעיל אות י״ח. לו) דרכים — שדרך הזיבה לבוא על ידם, אע״פ שאברי הזרע בריאים. נזקק — עד שלא הוחזק בזובו, עי״ש. במשא — כבד אם נשא או הגביה. בקפיצה — אולי קפץ קפיצה גדולה. בחולי — אם חלה בגופו או באחד מאבריו, ומחמת כאבו רר בשרו. במראה — ראה אשה יפה, או הרהר באשה. בכל אחד מן המקרים ההם אפשר שיראה זוב, אעפ״י שאינו חולה זב. לז) תינוק — גם קטן יקרה שיהיה חולה זב. בחמשה — שאין בו מראה והרהור. ובשל אמו — אם הוא יונק ממנה והיא זבה. לח) אל תתן כו׳ — אם אדם מרבה בתשמיש, אפילו עם אשתו, זימה וניאוף הוא ומאבד את כחו. לט) בילדותו — דרכו להרבות בתשמיש. משחירים — מתישים כחו ונופלים אור

מא ר׳ שמעון בן יוחאי אומר: „שמח בחור בילדותך... ודע כי על כל אלה וגו׳"[1] — לאחר שהיה שטוף בזימה, הזקין אמרין ליה: כדון נחירך קטפין, אודנך יקרין, עינייך כהיין וכו׳. (קה״ר שם).

ה. מיני סרים ועקר, סימניהם וסבותיהם.

מב מיני סרים: סרים אדם וסרים חמה. סרים אדם — היתה לו שעת הבושר, סרים חמה — לא היתה לו שעת הבושר; סרים חמה יש לו רפואה, סרים אדם אין לו רפואה. (יבמ׳ עט: עי״ש).

מג תניא: איזהו סרים חמה? כל שהוא בן עשרים ולא הביא שתי שערות, ואפילו הביא לאחר מכאן.

אמר ר׳ שמואל בר יצחק אמר רב: והוא שנולדו בו סימני סרים.

ואלו הן סימניו: כל שאין לו זקן, ושערו לקוי, ובשרו מחליק. ר׳ שמעון בן גמליאל אומר משום ר׳ יהודה בן יאיר: כל שאין מימיו מעלין רתיחות, ויש אומרים: כל המטיל מים ואין עושה כיפה, ויש אומרים: כל ששכבת זרעו דוהה, ויש אומרים: כל שאין מימי רגליו מחמיצין, אחרים אומרים: כל שרוחץ בימות הגשמים ואין בשרו מעלה הבל, רבי שמעון בן אלעזר אומר: כל שקולו לקוי ואין ניכר בין איש לאשה.

איתמר: סימני סרים — רב הונא אמר: עד שיהיו כולם, ר׳ יוחנן אמר: אפילו באחד מהם. היכא דהביא שתי שערות בזקן כולו עלמא לא פליגי דעד שיהיו כולם, כי פליגי בשלא הביא.

אלא הא דאמר להו רבה בר אבהו לרבנן: עיינו ביה ברב נחמן אי בשרו מעלה הבל איתיב ליה ברת, כמאן כרב הונא? לא, רב נחמן סיכי דיקנא הויא ליה.

וכי לא נולדו לו סימני סרים עד כמה? תני דבי ר׳ חייא: עד רוב שנותיו.

סרים חמה ממאי הויא? דאפיה אמיה בטיהרא ושתיא שיכרא מרקא.

[1] קהל׳ י״א, ט.

פניו לעת זקנותו. מא) כדון וכו׳—מבואר לעיל אות יג. מב) חמה—סרים מבטן, ונקרא חמה על שם הסיבה, כי נתחממה אמו מאד בעת הריונה ולקה, כמש״ל „ממאי הויא וכו׳. הבושר — זמן שהיה בריא. לקוי – רך (רש״י) וגם דק, כמש״ל „קולו לקה". וכן בנגעים (פ״י א): „ושער דק"— לקוי. מחליק — חלק בלא שער, כבשר אשה. מימיו – מי רגליו אינם מעלים קצף. כיפה — קילות ארוך למרחוק (רש״י); ויותר נראה שפי׳ עגול כעין קשת. דיהה—בצ״ל, וכן גיר׳ הרמב״ם, ע״ל אות לא, ובמקור „דותה". מחמיצין — מסריחים כששוהים בכלי. דהביא — שהביא אח״כ שערות, כמש״ל אפילו הביא לאח״כ. עיינו — התבוננו בו, כלומר בדקו אחריו, שהיו בו מסימני סרים. איתיב וכו׳—תנו לו בת לאשה, כי כיון שחסר לו סימן אחד אינו סרים. סיכי—יחדות ושרשי שערות, זקן יש לו, וע״כ אינו סרים עד שיהיו בו כל הסימנים, כמש״ל. רוב — עד שלשים ושש שנים אפשר שעוד יביא שערות. עי׳ פ״ה אות ו׳. בטיהרא — בצהרים, כחם היום, אפתה אמו לחם ומחמת חום התנור וחום היום נתחממה מאד. מרקא — שכר חזק שתתה

ר' אליעזר אומר: סרים חמה יש לו רפואה, שכן במינן מתרפאין באלכסנדריא של מצרים. (יבמ' ע"ט, פ, צו. עי"ש).

מד תנן: אין לו ביצים, או אין לו אלא ביצה אחת, הרי זה „מרוח אשך" [1] האמור בתורה. ר' ישמעאל אומר: כל שנימחו אשכיו. ר' עקיבא אומר: כל שרוח באשכיו. (בכור' מד: עי"ש).

מה תני: ר' ישמעאל בנו של ר' יוחנן בן ברוקה אומר: שמעתי בכרם ביבנה: כל שאין לו אלא ביצה אחת אינו מוליד והוא סרים חמה. סרים חמה סלקא דעתך? אלא הרי הוא כסרים חמה וכשר.

אמר ר' יודן בר חנין: ובלבד של ימין.

אתא עובדא קומי ר' אימי אמר לה: אין ברתי דאת שרייה ליה, אלא הוי ידעת דלא מוליד. (יבמ' עה. ירוש' שם ה', ב' עי"ש).

מו אמר ר' יהודה: טומטום שנקרע ונמצא זכר ודאי סרים חמה הוא.

אמר ר' אמי: מאי עביד ליה ר' יהודה לטומטום דבירי, דאותביה אבי כורסיה ואיקרע ואוליד שבע בנין? ר' יהודה: אמר ליה: חזור על בניו מאין הם. (בכור' מב:, יבמ' פג: עי"ש).

מז אמר רבא: [אין איש] שלא נעשה סרים חמה שעה אחת קודם למיתתו. (יבמ' עט: עי"ש).

מח סרים אדם – סירוס דביצים וסירוס דגיד. (קדושין כה.)

כתיב „לא יבוא פצוע דכא וכרות שפכה בקהל ה'" [2] – אמר ליה ההוא מרבנן לרבא: ממאי דהאי פצוע באותו מקום? אמר ליה: דומיא דכרות שפכה, מה כרות שפכה באותו מקום אף האי נמי באותו מקום, וכרות שפכה גופיה ממאי דבאותו מקום? „כרות שפכה" כתיב, מי שעל ידי כריתה שופך, שלא על יד כריתה אינו שופך אלא מקלח. (יבמ' עה: עי"ש).

[1] ויק' כ"א, כ. [2] דבר' כ"ג, ב.

לצמאה ומכל זה ביחר לקה עוברה. מד) אין לו – משעת לידה. אשכיו – ביציו נימוחו. שרוח – שביציו נפוחות (רש"י). פי' מלאות רוח. עי' להלן אות ס', ושם יבואר. מה) סלקא דעתך – תלא בסרים חמה אמרו: שכן במינו מתרפאין? של ימין – אם חסר לו הרי הוא סרים ואינו מוליד, אבל של שמאל – מוליד; עי' בירוש' שם, יש גור' ובלבד „שלמין" והרבה פירושים שם לפי גיר' זו. עי' בספר „אור גדול" לא"א ז"ל תשובה ג' אריכות בבירור גירסות הללו. עובדה – מעשה באחד שחסרה לו ביצה הימנית ורצה לישא אשה ובאת לשאול מר' אמי אם מותרת לו. מו) טומטום – מל' אטום, כי יש נולד ואינו ניכר בין זכר לנקבה, רק אחר שחותכים ופותחים את המקום רואים ואם זכר הוא ימצא שגידו וביציו היו טמונים בבטנו. דבירי – שם מקום. אבי כורסיה – הושיבו אותו על כסאו ואיקרע – ונקרע, פי' חתכו אותו ונמצא זכר והוליד אח"כ שבעה בנים, וקשיא לר' יהודה. מאין הם – שזנתה אשתו. מז) קודם למיתתו – יסורי המות מתישים אותו ומאבד כח גברא. מח) שופך – אינו זורק למרחוק. מקלח – זורק

מט תניא: איזהו פצוע דכא? כל שנפצעו הביצים שלו ואפילו אחת מהן, ולא סוף דבר נפצעה, אלא אפילו ניקבה, אפילו נמוקה, אפילו יבשה, אפילו חסרה.

וניקב לא מוליד? והא ההוא גברא דסליק לדיקלא וחרזיה סילוא בביצים ונפק מיניה כחוט דמוגלא ואוליד? הא שלח שמואל לקמיה דרב ואמר ליה: צא וחזור על בניו מאין הם. (שם עה. וירוש' שם ה׳, ב).

נ איזהו כרות שפכה? כל שנכרת הגיד מן העטרה ולפנים, ואם נשתייר מן עטרה ולפנים אפילו כחוט השערה סמוך לראש ומקיף את כולו כשר.
(יבמ' ע'., תוס' שם).

נא העשוי כמרזב — כשר, כקולמוס — כשר, כקולמוס הפוך—פסול.
ניקב בו נקב [מן העטרה ולפנים] — פסול, מבחוץ -- כשר.
(ירוש' יבמ' ח' ב' וגמ' שם).

נב ניקב למטה מעטרה, שכנגדו למעלה מעטרה, סבר ר' חייא בר אבא לאכשורי, אמר ליה ר' אסי: הכי אמר ר' יהושע בן לוי: עטרה כל שהיא מעכבת. (יבמ' עה:).

נג אמר רב מרי בר מר, אמר מר עוקבא, אמר שמואל: ניקב בעטרה עצמה ונסתם, כל שאילו ניקרי ונקרע—פסול, ואי לאו — כשר.

שלח ליה רבא בריה דרבה לרב יוסף: ילמדנו רבינו היכי עבדינן? אמר ליה: מייתינן נהמא חמימא דשערי, ומנחינן ליה אבי פוקרי ומקרי וחזינן.

תניא: ניקב פסול, מפני שהוא שותת, נסתם כשר, מפני שהוא מוליד, וזהו פסול שחוזר להכשירו.

שלח ליה רב אידי בר אבין לאביי: היכי עבדינן? מייתינן שערתא ומסרטינן

ויורה כחץ. מט) וחרזיה — ונקבו קוץ. נ) העטרה — היא המקפת סביבות הגיד וממנת שופע ויורד עד סופו. בערל מן העטרה עד סוף האבר מכוסה בעור הערלה. העטרה עצמה זו שפה העליונה, עודנה מן הגיד, ממנה עד סוף האבר — בשר לבר. ולפנים—לצד הגוף. נא) כמרזב — כצינור ולא נחסר הגיד מעוביו. כשר—שהוא מוליד. כקולמוס — חסר באלכסון למטה. הפוך — חסרונו למעלה בעטרה ואינו מוליד. נב) שכנגדו—הנקב הולך באלכסון ועולה מלמטה עד למעלה מן העטרה. לאכשורי — שסבר שכגון זה מוליד, שהרי ראש אחד מן הנקב למטה מן העטרה. נג) ניקרי — מל' קרי, פי' בשעת הוצאת זרע, אם הסתימה נקרעת והנקב פתוח, אינו מוליד ופסול. עבדינן — שיוציא ש"ז בלא כל נגיעת יד, כדי לדעת אם נקרעת הסתימה או לא. נהמא — לחם חם של קמח שעורים, שחומו גדול. פוקרי — על נקב בית הרעי ומתמת החם יוציא זרע. ניקב — הגיד (רש"י), וי"א גם בביצים אם ניקבו אפשר שיתרפא. וממעשה דלעיל, דסליק לדיקלא, נראה כדעה הראשונה. עי' ברמב"ם ובאה"ע שם. שותת —אינו יורה כחץ ואינו מוליד. היכי עבדינן— להעלות ארוכה ויסתום? שערתא — גרגיר שעורה שעוקצו חד. ומסרטינן — סביב

ליה, ומייתינן תרבא ושייפינן, ומייתינן שומשנא גמלא ומנכתינן ליה, ופסקינן ליה לרישיה, ודוקא שערתא, אבל פרזלא מזרף זריף, והני מילי קטן, אבל גדול—מיקפולי מיקפל. (שם עו.).

נד תני: אין בין פצוע דכא לכרות שפכה, אלא הלכות רופאין, שפצוע דכא — חוזר וכרות שפכה—אינו חוזר. (ירוש׳ שם).

נה אמר רבא: פצוע בכולן, דך בכולן, כרות בכולן. פצוע בכולן—בין שנפצע הגיד, בין שנפצעו הביצים, בין שנפצעו חוטי הביצים. דך בכולן—בין שנידכו הביצים, בין שנידכו חוטי הביצים. כרות בכולן—בין שנכרת הגיד, בין שנכרתו הביצים, בין שנכרתו חוטי הביצים.

ההוא עובדא דהוה בפומבדיתא איסתתים נובתא דשכבת זרע ואפיק במקום קטנים, סבר רב ביבי בר אביי לאכשורי, אמר רב פפי: משום דאתו ממולא אמריתו מילי מולייתא, במקומה—מבשלה, שלא במקומה—אינה מבשלה.

אמר רבה בר רב הונא: המטיל מים משתי מקומות פסול, אמר רבא: לית הילכתא כהא. (יבמ׳ עה: עו. וירושלמי שם).

נו אמר ר׳ יוסי: מעשה באחד בכפר מנדון שעלה לראש הזית ונפל ונפצעה אחת מביציו ובא ובעל את אשתו ומת וכו׳. (תוס׳ יבמ׳ יא, ג).

נז כתיב „וייקץ נח מיינו וידע את אשר עשה לו בנו הקטן״[1]—חד אמר: קשר חוט בבריתו וסרסו. (סנהד׳ ע.).

נח „וישנאה אמנון שנאה גדולה מאד״[2]—מאי טעמא? אמר ר׳ יצחק: נימא נקשרה לו ועשאתו כרות שפכה. (שם כא.).

[1] ברא׳ ט׳ כד. [2] ש״ב י״ג, טו.

הנקב כדי שיצא דם ותחיה המכה ותוכל להעלות בשר. תרבא — חלב לרכוך את העור. שומשנא גמלא—נמלה גדולה, גמלא משם גמל, והוא כינוי לברואים גדולים. ומנכתינן—מניחים ראשה של הנקב והיא נושכת. ופסקינן — ותותכים את ראשה והוא נשאר דבוק בנקב וכל זמן שהולך ובלה, הבשר הולך ומתחבר והנקב נסתם. פרזלא — ברזל. זריף — מעלה נפוח; וי״מ: כאב וחום. קטן — נקב קטן מתרפא ונסתם ע״י תחבולה זו, אבל נקב גדול חוזר ונקלף ונפתח. נד) חוזר — לבריאותו ולהכשרו, אם יעשה רפואה, וזו היא „הלכות רופאים״. נה) נובתא — קנה חלול, כמו קנה הריאה, קנה הלב (חול׳ מח:), והוא הגיד, דרך בו יוצא הזרע אל האבר, נסתם בסמוך להגוף, שם יתאחדו צינור של שתן וגיד הזרע. ואפיק — והוציא את הזרע אל האבר דרך צינור של מי הרגלים, כי ניקב נקב חדש סמוך לסתימתו וע״י הנקב ההוא נכנס הזרע אל צינור השתן ומשם אל האבר, ע׳ ח״א ע׳ 23 אות קנא. לאכשורי — סבר ששינוי זה אינו מקלקל זרעו. שלא במקומה — כיון ששינתה יציאתה הישרה והטבעית, שוב אינה מבשלת כל צרכה ואינה יולדת כמש״ל (אות סב): „אם נקבו זה לתוך זה נמצא עקר״. אולם נ״ל ממה שאמרו (מובא להלן אות סג): „שיתין סבי הוינא וכולהו איעקור מפרקית דרב הונא״, האם כולהו נפסלו לו מלבוא בקהל? ואפשר שזה נקרא חולי בידי שמים ומעשה דפומבדיתא היה בידי אדם. ע׳ רמב״ם הל׳ איס״ב (טז׳, ט) שפסק לחלק כך, ומכאן ראיה ברורה לשיטתו. עי״ש. נו) ובעל — שלא הרגיש בסכנתו ואח״כ מת. נח) נימא — שער משערות

נט אמרו: „הגא סרים המלך שומר הנשים"[1] — מהוי היה והיה ממונה על הבתולות ורבוותיה. „על יד שעשגז שומר הפלגשים"[2] — שחוף היה והיה ממונה על הנשים. (אסת"ר ד').

ס תניא: „מרוח אשך"[3] — ר' ישמעאל אומר: זה השחוף. (תוס' בכור' ה', א).

סא שחוף לאו בר שכבת זרע הוא. (סוטה כו:).

ו. הנעקר מעצירת השתן ורפואתו.

סב תניא: שני נקבים יש בו באדם: אחד מוציא שתן ואחד מוציא שכבת זרע, ואין בין זה לזה אלא כקליפת השום. בשעה שאדם נצרך אם נקבו זה לתוך זה נמצא עקר. (בכור' מד:).

סג ר' אבא בר זבדא איעקר מפרקיה דרב הונא, רב ששת איעקר מפרקיה דרב הונא, רב אחא בר יעקב אחדתיה סוסבינתא, תליוה בארזא דבי רב ונפק מיניה כהוצא ירקא. אמר רב אחא בר יעקב: שיתין סבי הוינא וכולהו איעקור מפרקיה דרב הונא לבר מאנא, דקיימי בנפשאי „החכמה תחיה בעליה"[4]. (יבמ' סד:).

ז. הנעקר מהכאה בראש, או בצלעות השדרה.

סד לוי הוה יתיב בי מסותא, חזייא לההוא גברא דטרייה לרישיה, אמר: נתמזמז מוחיה דדין. אמר אביי: לומר שאינו מוליד. (חול' מה:).

סה כתיב „ויתגל בתוך אהלה"[5] — אהלה כתיב — בתוך אהלה של אשתו, אמר רב הונא בשם ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי: נח, כשיצא מן התיבה, הכישו ארי ושברו ובא לשמש מטתו ונתפזר זרעו ונתבזה. (ב"ר לו).

ח. הנעקר מתאוה יתירה.

סו תניא: המשמש מטתו שכור סופו נעקר, שניהם שכורים סופן נעקרין. (כלה א').

סז אמר ר' אלעזר: המסתכל בערוה קשתו נגערת, שנאמר: „עריה תעור קשתך"[6]. (סנהד' צב:).

[1] אסתר ב', ג. [2] שם שם, יד. [3] ויק' כ"א, כ. [4] קהלת ז', יב. [5] ברא' ט', כא. [6] חבק' ג', ט.

ערותה נקשרה לו בעת תשמישו. נט) שחוף — אברו נשחף ויבש. מל' שחפת. ס) זה הוא מה שאמרו לעיל (אות מ"ד) „ר"ע אומר: כל שרות באשכיו" והיינו שחפת, וכן בע"ז (כט.) „לרותא" פירש"י לשחפת, ולא ידענא מרוע פירש"י „רוח באשכיו" שביציו נפוחות ולא פירש כמפורש כאן זה השחוף. מה שאמרו בגמ' בשם ר"ע ובתוס' בשם ר"י — חילופים כאלה רבים הם. סב) שני נקבים — כמ"ש „סילון של השתן וגובתא דש"ז יוצאין בפי האמה", פי' בתחלת חללה סמוך לגוף. עי' ח"א ע' 23 ולעיל אות נה. נצרך — לנקביו ומשהה אותם. סג) מפרקיה — שבא לשמוע ולא היה יכול לצאת להשתין. סוסבינתא — מין קרחת. עי' ח"א ע' 101 אות יח. בארזא — בעמוד של ארז שהיה בביהמ"ד. כהוצא — גוזל ירוק בכף תמר יצא ממנו וזו היתה רפואתו. סד) בי מסותא — בבית המרחץ. דטרייה — הכה את ראשו ונדנד הרבה. אמר וכו' — הכיר מגודל ההכאה שנד מקצת מוחו. שאינו מוליד — כי כח המוליד תלוי בראש, כמ"ש (מובא בפ"א אות ת'): „חוט השדרה משוך מן המוח ובא לאמה ומשם בא הזרע". סה) אהלה — לשון נקבה, רמז שבשתו היתה לאשתו. ושברו — בחוט השדרה כדלעיל. סז) קשתו — כח קישוי אברו נגער מרוב התאוה ושוב אינו מוליד. עריה — דרש מל' ערוה, ותעור — תגלה.

ט. הנעקר משתיית סממנים ומארסים.

סח **תניא: האיש אין רשאי לשתות כוס של עקרין שלא יוליד.** (תוס' יבמ' ח', ג).

סט **אבל שותה הוא כוס עיקרין—לירוקה. מאי כוס עיקרין? אמר ר' יוחנן: לייתי מתקל זוזא קומא אלכסנדריא, ומתקל זוזא גביא גילא, ומתקל זוזא כורכמא רישקי ולישחקינהו בהדי הדדי—לירקונא הרין בשיכרא ומיעקר.** (שבת קי. עי"ש).

ע **תני: ממיא דסופלי לא לישתי, משום דמעקרי.** (גיט' סט:).

עא **ציפורת כרמים—תמן אמרין: מאן דבעי ניפרוש מדרך ארץ, אכיל פלגא ושביק פלגא, של שמאל אסור. ושל ימין מותר; אבר כל שהוא, חסר כל שהיא אין לו תקנה עולמית. כיצד הוא עושה? אמר ר' יוסי בר' בון: יהב לה גו צלוחית דבש.** (ירוש' שבת ח', ז).

עב **מאי צפורת כרמים? אמר רב: פליא ביארי, אמר אביי: ומשתכח בדיקלא דחד גבארא ועבדי לה לחוכמא, אכיל ליה לפלגא דימיניה ופלגא דשמאליה רמי ליה בגובתא דנחשא וחתים לה בשיתין גושפנקי [ותלי לה באיברא דשמאלא, וסימניך „לב חכם לימינו ולב כסיל לשמאלו"[1], וחכים כמה דבעי, וגמר כמה דבעי, ואכיל ליה לאידך פלגא, דאי לא—מיעקר.** (שבת צ: עי"ש).

עג **אמרו: אם הצרעה זורקת ארסה באדם מסמתו ומסרסתו.** (סוטה לו. לק"מ משפטים כח).

י. שאין לו כח גברא, רפואתו ושמירתו.

עד **„עד אשר לא יבאו ימי הרעה"[2]—אלו ימי הזקנה, ו„תפר האביונה"[3]—זו התאוה.** (קה"ר יב).

[1] קהל' י', ב. [2] שם י"ב' א. [3] שם שם, ה.

סח) אין רשאי — מטעם מצות פו"ר. **סט)** לירוקה—לרפואת חולי הירקון (געלבזוכט). לייתי וכו'—מבואר בת"ב ע' 48 אות עא. **ע)** ממיא דסיפלי—מים של גרעיני תמרים. **עא)** ציפורת כרמים — מין חגב, עי' פ"ה אות עט. מדרך ארץ — מתאוה לאשה, כי נפשו חשקה בתורה ותכמה כדלקמן. אסור — שנעקר ואין לו תקנה עוד. מותר — שמאכילת חציה השמאלית ישוב אליו כח תאותו. כל שהוא — מחציה השמאלית. דבש — ישמור מרקבון והצלוחית — מאבדה. **עב)** פילא כו' — מבואר בפ"א אות עט. לחוכמא — כמש"ל „מדרך ארץ". בגובתא—בקנה חלול של נחשת ותתום לא בהרבה חתימות שלא יכנס האויר ולא תאבד. בשיתין—לשון גוזמא. באיברא דשמאלא—בצדו השמאלי ישא אותו לשמרו. וסימניך—איזו חציה יאכל ראשונה היא לחוכמא—הימנית, וסימנה „לב חכם לימינו", ולהשיב לו תאותו—יאכל השמאלית, וסימנה—„לב כסיל לשמאלו". וחכים — ולומד בלבו הפנוי מתאות נשים. מיעקר—נשאר עקר כל ימיו. לפנינו בגמ' הגיר' „מיעקר תלמודו" אבל בכ"ס נמצא שלא גרסו „תלמודו" והיא נכונה, כמו שמוכיח לשון הירוש' „אסור" „ומותר", שאינו נופל על הלימוד רק על דבר איסור, וכמש"ל „האיש אין רשאי לשתות כוס של עיקרין" זולת אם לזמן ידוע ואח"כ ישוב לבריאותו אמרו „מותר". גם הלשון (בירוש' שם) „אין לו תקנה עולמית" מוכיח כן, ועוד אמרו שם „שאשה זבה מושתת סמנה והיא מתרפאה", הרי פעולתה לצנון ולעצור. עי"ש בפ"ה אות עט. **עג)** הצרעה — מין זבוב כעין דבורת (וועספע). **עד)** האביונה — משרש אבה, כמו ולא אבה לשלחם (שמות י', כז), ודרשו זה על התאוה לנשים שבטלה לעת זקנה.

עה „ואדוני זקן"[1] — אמר רב יהודה: טוחן ואינו פולט. (ב"ר מח).

עו ילד בריא עד כמה? אמר ר' אלעא, אמר ר' חנינא: כל שעומד על רגלו אחת וחולץ מנעלו ונועל מנעלו. אמרו עליו על ר' חנינא, שהיה בן שמנים שנה והיה עומד על רגלו אחת וחולץ מנעלו ונועל מנעלו. אמר ר' חנינא: חמין ושמן שסכתני אמי בילדותי הן עמדו לי בעת זקנותי. (חול' כד:).

עז אמר שמואל: כל שכבת זרע שאין כל גופו מרגיש בה, אינה ראויה להזריע. ואמר שמואל: כל שכבת זרע שאינה יורה כחץ אינה מזרעת. (נדה מג., חגיגה טו).

עח אמר ר' אמי: היא קיימא לה ביורה כחץ, הוא לא קיים ליה ביורה כחץ כמוה. (יבמ' סה. שאלתות יח).

עט אמר אביי: מי שאינו בקי בדרך ארץ, לייתי שלשה קפיזי קורטמי דחוחי ונידוקינהו ונישלקינהו בחמרא ונישתי.

אמר ר' יוחנן: הן הן החזירוני לנעורותי. (גיט' ע.).

פ אמר רבי: אחד עשר דברים מרבין את הזרע: השום, והביצים, והחלב, והגבינה, והחלגלונות, והגרגיר, והבשר שמן, ויין ישן, וגריסה של פול, והתמרים, והאתרונים; ויש אומרים: אף המורים והבצלים והקונדיטון והעדשים. (פר"ח י"א, יומא יח. וירוש' שם).

פא „דודאים"[2] — למה נקראים דודאים? שמרגילין דודים בריחן, שריחן מביא את התאוה ומחמם את המוח ומוריד את הזרע. (מר' שכ"ט שם).

פב מאי דודאים? אמר רבי: — יברוחין, לוי אמר: סיגלי, ר' יונתן אמר: סבוסקי. ר' יהודה ברי סימון אמר: מיישון (סנהד' צט; ב"ר עב).

[1] בראש' י"ח, 3. [2] שם ל', יד.

עה) ואינו פולט — ואינו מוציא זרע. עו) ילד — כילד בריא, אשר כחו בשרירי בטנו. שעומד וכו' — סימן הוא שתוס השדרה בריא וחזק עוד בקרבו. חמין וכו' — מבואר בח"א ע' 93. עז) יורה — מקלח בכח למרחוק. עח) קיימא — יודעת בבירור ומרגשת יותר ממנו אם הוא יורה כחץ או לא. עט) שאינו בקי — שאין לו כח גברא. קפיזי — כלי מחזיק שלש רבעיות, והוא כמדת ארבע וחצי ביצים. קורטמי דחוחי — גיר' הע' דחרי פי' מין כרכום (זאפרען) הגדל בשדה שזובלה בזבל הצאן; חרי פי' צואה; וי"מ קורטמי, מין נטע שהפרח שלו כמו כרכום ונקרא כרכום יערי וזרעו כמו שערה ויש לו סגולות ברפואה. ונידוקינהו — יכתשם הדק ויבשלם ביין. לנערותי — לכחי בתשמיש, וכן לעיל „ילד בריא". נראה, שבחרות וזקנה של איש, ככל גופו בכלל, תלוים הרבה בטיב כחם של אברי ההולדה שלו: אם הם בריאים — גם מראהו וכח כל גופו בריא וטוב, ואם הם חלשו — הזקנה קופצת עליו בכל. פ) חלגלונות — מין ירק (פארטולאק). הגרגיר — מין חרדל לבן. המורים — ציר סלות של דגים. והקונדיטון — יין מבושם; וי"ס: מין רקח מדבש ויין ופלפלין. פב) יברוחין — דודאים תרגומו יברוחין, מין צמח טוב הריח הנקרא מאנדראגארא. סיגלי — ג"כ מין פרח הנקרא נארציסע, נרקוס. סבוסקי — י"ג סבים, או סבסוק (פיילכען), ג"כ מין פרח המעלה ריח טוב. מיישון — מין

סג מאי „בשמים וזנים"[1]–ר' שמואל בר נחמני אמר: בשמים שכל המריח בהן בא לידי זימה. (ב"ק פז:).

סד אמרו: ריח מור ואפרסמון מכנים יצר הרע כארס בעכס. (שבת סב, ויק"ר ט"ז, עי"ש).

סה יש מעיינות שמרבין את התאווה, ומעין שטים של זנות היה, כיון שבאו ישראל לשטים ושתו מימיו–„ויחל העם לזנות"[2]. (במד"ר כ', עי' ח"א פ"ה אות תקפר).

סו כתוב „והזונות רחצו"[3]–רבא אמר: אחאב איש מצונן היה ועשהה לו איזבל שתי צורי זונות במרכבתו, כדי שיראה אותן ויתחמם. (סנהד' לט:).

סז אמר רבי: שלשה דברים ממעטין את הזרע, ואלו הן: פת שעורין ויין רע ועשבי השדה. (פר"ח ג).

סח חמשה דברים נאמרו בשבר, [ואחד מהם] קשה לזרע. (תוא"ר).

סט תניא: גודגדניות–מרובי בנים יאכלו, חשוכי בנים–לא יאכלו, ואם הוקשו לזרע אף מרובי בנים לא יאכלו, הגדקוקי מדאי–[יפות הן]. (עיר' כח).

ע תנו רבנן: שמונה ממעטין את הזרע, ואלו הן: המלח, והרעב, והנתק, בביה, ושינה על גבי קרקע, וגודגדניות, וכשות שלא בזמנה, והקזת דם למטה–כפלים.

תנא: כשם שקשה למטה כפלים, כך יפה למעלה כפלים. אמר רב פפא: למטה–למטה מן הביצים, למעלה–למעלה מן הביצים.

וכשות שלא בזמנה–תנא: כשם שלא בזמנה קשה, כך יפה בזמנה. אמר רב פפא: בזמנה–תמוז, שלא בזמנה–טבת, יומי ניסן ויומי תשרי לא מעלו ולא קשו. (גיט' ע).

עא רבי אומר: חמה ופת חמה, והישן על מטה קצרה, ומנעל רחוק, וקפיצת נהר, ופסיעה יתרה ומשא כבד ביותר–ממעטין את הזרע. (פר"ח יא).

יא. טומטום ואנדרוגינוס.

עב איזהו זכר שיש בו שני משכבות? הוי אומר זה אנדרוגינוס. (יבמ' פג:).

1 דה"ב ט"ז, יד. 2 במד' כ"ה, א. 3 מל"א כ"ב, לח.

עץ הנקרא לאפיסבוים; וי"א: עלסבעערבווים. סד) בעכס – בנחש. סט) גודגדניות – מין עשב הנקרא אליינדרע, והוא מאכל גמלים וגם בני אדם אוכלים אותו בשעת הדחק. וי"מ שהוא מין עשב הנקרא שלשת עלים של מצרים ומזרעו עושים שם לחם, אבל קשה מאד להתעכל, גם עוצרים מזרעו מין שמן הטוב לחולי הגידים. הגדקוקי – מין גודגדניות הבא ממדי והוא טוב למאכל. ע) והנתק – צרעת הראש, שם תחילת חוט השדרה ומקור הזרע, עי' לעיל אות כד ופ"א אות ה', קרקע – מצננת, וכישות – (האפפען), והוא משלשל ומחליש. עי' ח"א ע' 91 אות הקית. וי"מ: כשות מין עשב הנקרא האארבושעל, הגדל ומסתבך על קוצים ויש לו סגולות ברפואות, עי' עה"ש שהאריך בו. למטה – מן הביצים, כמפורש להלן, ממעטת את הזרע בכפלים. עב) אנדרוגינוס – יש לו ערות זכר ונקבה, והוא שם מורכב: אנדרו בל' יון–זכר

לג ר׳ יוסי אומר: אנדרוגינוס בריה בפני עצמה הוא ולא יכלו חכמים להכריע עליו, אם הוא איש, או אשה, אבל טומטום אינו כן, פעמים שהוא איש, פעמים שהוא אשה. (בכורים ר״ה ה וש״נ).

לד [פעמים] יקרע ונמצא זכר, [פעמים] יקרע ונמצא נקבה. (יבמ׳ פג:).

לה אנדרוגינוס ביציו מבחוץ, טומטום ביציו מבפנים, [ויש] טומטום שביציו מבחוץ. (פסיק״ז תזריע, חגיגת ד.).

ו:גוס—נקבה. אעפ״י שחז״ל האריכו בדיני האנדרוגינוס לענין נשואים, יבום, חליצה, זב ויולדת, כמפורש שם בגמ׳, בכ״ז לא מצינו אפילו מקרה אחד באדם שהיה אנדרוגינוס. כנראה דנו בזה רק על סמך השמועה, או קבלה, שאפשר שיקרה כזה. עי׳ ב״ר ח׳ שדרשו באדם הראשון אנדרוגינוס בראו, דו פרצופין בראו. צד) יקרע — עי׳ לעיל אות מו מעשה בטומטום שנקרע. צה) ויש טומטום — שרק גידו טמון בקרבו.

פרק ז.

התחתנות והתנחלות

א. בחירת חתן וכלה

א אמר רב פפא: מתין נסיב איתתא. (יבמ׳ סג.).

ב אמר ריש לקיש: גבוה לא ישא גבוהית, שמא יצא מהם תורן, ננס לא ישא ננסת, שמא יצא מהם אצבעי, לבן לא ישא לבנה, שמא יצא מהם בוהק, שחור לא ישא שחורה, שמא יצא מהם טפיח. (בכור׳ מה:).

ג במומין שבסתר, אם יש מרחץ באותה העיר, בודקה בקרובותיו, אין אדם שותה בכוס אלא אם כן בודקו. (כתוב׳ עה:).

ד אמר ר׳ לוי: כלה שעיניה כעורות, טרוטות – כל גופה צריך בדיקה, ושעיניה יפות – אין כל גופה צריך בדיקה. (תענ׳ כד: שה״ר ד).

ה תניא: שלשה מרחיבין דעתו של אדם ואשה נאה [אחת מהם]. (ברכ׳ נז:).

ו בספר בן סירא כתוב: אשה יפה – אשרי בעלה, מספר ימיו כפלים. (יבמ׳ סג:).

ז „ויהי יוסף יפה תואר ויפה מראה"[1] — אמר ר׳ יצחק: זרוק חוטרא לארעא ועל עיקרא נפיק, לפי שכתוב: „ורחל היתה יפת תואר וגו׳"[2], לפיכך „ויהי יוסף יפה תואר" וגו׳. (ב״ר פו).

ח צריך אדם שישא אשה ההוגנת לו, לפי שהבנים הזכרים הולכים אחר האשה והנקבות הולכות אחר האיש. (פסיק״ז תוריע).

ט תניא: עשרה כממזרים ואינם ממזרים וכו׳, ויש אומרים אף בני הצופה, בני חצופה – אלו עזי פנים. (כלה א׳).

[1] ברא׳ ל״ט, ו. [2] שם כ״ט, יז.

א) מתין — מיושב בדעתך תהיה בקחתך אשה, כלומר אל תבהל בטרם תחקר ותדרש אחריה ואחר אבותיה וקרוביה, כמפורש להלן. ב) תורן — ארוך ביותר כתורן הספינה. ננס — קטן ודק ביותר. אצבעי — קטן כאצבע. בוהק — לבן ביותר. טפוח — שחור כקדרה. ד) כעורות — כהות והלושות. טרוטות — מלפלפות ומוציאות ליחה (אייט״ר). בדיקה — כי יש לחוש גם למחלות אחרות בגופה, יען חולי העינים פעמים תולדות חולי הראש או הלב וכדומה. עי׳ ח״ב בתחלואי העינים. יפות – בריאות, סימן הוא לבריאות כל הגוף. ז) ועל עיקרא – לומר

ניסת לראשון ומת, לשני ומת, לשלישי לא תנשא, דברי רבי, ר׳ שמעון בן גמליאל אומר: לשלישי תנשא, לרביעי לא תנשא. מאי טעמא? אמר אבימי מהגרוניא משמיה דרב הונא: מעין גורם. (יבמ׳ סד:).

יא חומה, ברתא דאיסי בריה דר׳ יצחק בריה דר״י יהודה, דנסבה רחבא דפומבדיתא ושכיב, ר׳ יצחק בריה דרבה בר בר חנה ושכיב, ונסבה [אביי] ושכיב. אתאי לקמיה דרבא. אמרה ליה: פסוק לי מזוני וכו׳, נפקא אברתה [בת רב חסדא], מחתא לה בקולפי דשידא, עד דאפקה לה מכולי מחוזא. אמרה לה: קטלת ליך תלתא ואתת למיקטל אחרינא?!. (כתוב׳ סה.).

יב אמר רב אחאי: לעולם ימכר אדם כל מה שיש לו וישיא בתו לתלמיד חכם. (שאל׳ מא).

יג ר׳ מאיר אומר: כל המשיא בתו לעם הארץ, כאילו כופתה ומניחה לפני הארי — מכה ובועל ואין לו בושת פנים. (פסח׳ מט:).

יד ר׳ לוי אומר: „וברותי מכם המורדים והפושעים בי״ [1]–אלו בני אימה, בני אנוסה, בני מריבה, בני שכרות וכו׳, (נדר׳ כ:).

ב. לבדוק באב ואם

טו אמר ר׳ אלעזר: לעולם ידבק אדם בטובים, שהרי משה שנשא בת יתרו — יצא ממנו יהונתן, אהרן שנשא בת עמינדב — יצא ממנו פינחס. (ב״ב קט:).

טז אמר ר׳ אבא בר כהנא: עד שלשה דורות לא פסקה זוהמא מאבותינו: אברהם הוליד את ישמעאל, יצחק הוליד את עשו, יעקב הוליד שנים עשר שבטים שלא היה בהן שום דופי. (שבת קמו.).

יז תניא: לעולם ימכור אדם כל מה שיש לו וישא בת תלמיד חכם ולא ישא בת עמי הארץ, מפני שהן שקץ, ונשותיהן שרץ, ועל בנותיהן הוא אומר: „ארור שוכב עם כל בהמה״ [2], (פסח׳ מט:).

יח אמר לו רבי ליוסי מעונאה: מהו דכתיב „כל המושל עליך ימשל לאמר: כאמה בתה״ [3]? אמר לו: לית איתתא זניא עד דברתה זניא, והיינו דאמרי אינשי: רחילא בתר רחילא אזלא, כעובדי אמה כך עובדי ברתא. (ב״ר פ, כתוב׳ סג. עי״ש).

[1] יחזק׳ כ׳ לח׳. [2] דבר׳ כ״ז כא. [3] יחזק׳ ט״ז מד.

שיופי הבנים תלוי ביופי האם. י) לשלישי — סבר שבשנים כבר הותזקה לקטלנית, ורשב״ג סבר בשלשה הוחזקה. מעין גורם—מקור דמיה גורם, כלומר טבע דמה יותר חם ומרגשת את בועלה יותר משאר נשים, או תובעת את תפקידה יותר מן המדה הראויה, ובזה גורמת שבעלה יחלש וימות. יא) חומה — מצויינת ביופי היתה, כמפורש שם. מחתא — הכתה אותה במקל עב של מטוה. ואתת — ובאת לגרות עוד באנשים ביפיך שישאו אותך וימותו. יד) אימה וכו׳—כל אלה מן התנהגות של עם הארץ עם אשתו וגורם בזה שגם בניו הנולדים יהיה סורם רע מבטן. יח) כעובדי אמה — אם לרע, אם לטוב, הכל נמסר ע״י התנחלות לבתה.

יט ר׳ עקיבא אומר: בחמשה דברים האב זוכה לבן: בנוי, בכח, בעושר, בחכמה ובשנים; וחכמים אומרים: עד הפרק זכה לו, מכאן ואילך הוא זוכה לעצמו. אמר ר׳ עקיבא: היכן מצינו שהיו חיגרין עד הפרק וכשהגיע הפרק נתפשטו, ושהיו חרשין עד הפרק וכשהגיע הפרק נתפקחו, ושהיו סומין עד הפרק וכשהגיע הפרק נתפתחו, והיאך זכה לו עד הפרק? אמרו לו: לא כי, מצינו שהיו פשוטים עד הפרק וכשהגיע הפרק נתחגרו, ושהיו פקחין עד הפרק וכשהגיע הפרק נתחרשו, ושהיו פתוחים עד הפרק וכשהגיע הפרק נסתמו — הא אין זוכה אלא עד אותה השעה בלבד. (עדיות ב׳, ט׳, ותוס׳ שם א׳ י׳).

כ אמר ר׳ יהושע בן קרחה: הגיע אדם לפרק אבותיו, קודם לחמש שנים, ולאחר חמש שנים, יראנ מן המיתה, שכן יצחק אמר: „הנה נא זקנתי וגו׳״[1] אם לשניו של אבא אני מגיע — עד עכשיו מתבקש לי, אם לשנים של אמי אני מגיע — ״לא ידעתי יום מותי״[1]. (ב״ר ס״ה).

כא ר׳ גמליאל אומר: הרי הוא אומר: „למען ירבו ימיכם וימי בניכם״[2] — כל זמן שהאב מאריך ימים, הבן מאריך ימים; אין האב מאריך ימים, אין הבן מאריך ימים. (אדר״נ ל״ו).

ג. לבדוק באחים, באחיות ובכל המשפחה.

כב אמר רבא: הנושא אשה צריך שיבדוק באחיה, שנאמר: „ויקח אהרן את אלישבע בת עמינדב אחות נחשון״[3], ממשמע שנאמר בת עמינדב איני יודע שאחות נחשון היא? מה תלמוד לומר אחות נחשון? אלא ללמדך, שכל הנושא אשה צריך שיבדוק באחיה, ותנינן כן: רוב בנים דומין לאחי האם. (ב״ב קי. ושמ״ר שם).

כג אמר ר׳ חייא בר אבא, אמר ר׳ יוחנן: מעשה בארבע אחיות בצפורי, שמלה ראשונה ומת, שניה ומת, שלישית ומת, רביעית—באת לפני ר׳ שמעון בן גמליאל, אמר לה: אל תמולי, [וקא משמע לן] דאחיות מחזקות, איכא משפחה דרפי דמא, ואיכא משפחה דקמיט דמא.

[1] בראש׳ כ״ז, ב. [2] דברי׳ י״א, כא. [3] שמות ו׳, כג.

יט) זוכה—כמו מזכה, פי׳ שיהיו כמוהו, כי כולם מן הדברים המתנחלים מאבות לבנים. לבן— וכן לבת. עד הפרק — עד שיגדל כל מזנו תלוי הוא בהתנחלות אבותיו, אבל אחר שיגדל ויהיה לאיש הכל תלוי במעשיו, בידו להיטיב ובידו לקלקל, וזכות אבותיו אינה מסעייתו. כ) לפרק — לתקופת שנת מותם. יראנ — שמא באה גם עתו. של אבא — אברהם חי מאה ושבעים וחמש שנה ושרה — מאה ועשרים ושבע, בשעה שאמר יצחק: „הנה נא זקנתי״ היה בן מאה ועשרים ושתים, נמצא שחסרו לו לשנות אמו חמש שנים, ולשנות אביו — חמשים ושלש. מתבקש — מבקש ומתפלל אנכי שאגיע לשניו. לא ידעתי — כי סמוך לפרקה הוא, כמבואר לעיל. כג) דרפי — שדמם נוזל וקשה לעצרו. עי׳ ח״א ע׳ 29.

אמר רבא: השתא דאמרת: אחיות מחוקות, לא ישא אדם אשה לא ממשפחת נכפין ולא ממשפחת מצורעים, והוא דאתחזק תלתא זימני. (יבמ׳ סד: עי״ש).

כד ההוא דאתי לקמיה דר׳ גמליאל הזקן, אמר ליה: רבי בעלתי ולא מצאתי דם, אמרה ליה: רבי, ממשפחת דורקטי אני, שאין להם לא דם נדה ולא דם בתולין. בדק רבן גמליאל בקרובותיה ומצא כדבריה. (כתוב׳ י:).

כה תניא: משפחה אחת היתה בירושלים שהיו מתים כבן שמונה עשרה שנה וכו׳. ר׳ מאיר אזל לממלא, ראה אותן כולן שחורי ראש, אמר: תאמר ממשפחת בית עלי אתם, דכתיב ביה „וכל מרבית ביתך ימותו אנשים״ [1] וכו׳. (בר׳ נט, יבמ׳ קה.).

כו לוי אחוי קידה קמיה דרבי ואיטלע ולא נתרפא. ר׳ יהושע בן לוי הוה סליק לרומי וכיון דאתא לעכו נפק ר׳ חנינא לקדמותיה, אשכחיה מטלע על יריכיה, אמר ליה: דמי את לסבך—„והוא צולע על ירכו״ [2], (סוכה נג., ירוש׳ ברכ׳ א׳, ח׳, ב״ר ע״ח, עי״ש):

[1] שמו״א ב׳ ל״ג. [2] ברא׳ ל״ב׳ ל״ב.

נכפין — חולי נופלים (עפילעפטיקער). וכן מצורעים סמחלות המתנחלות הן. כד) דם — בתולין. דורקטי — יבשים, שדמם מעט ועצור, עי׳ לעיל פ״ה אות ט״א כה). לממלא — שם מקום. שחורי ראש — שערות ראשי כולם היו שחורות שמתו בדמי ימיהם ולא הגיעו לזקנה ושיבה. עי״ש בגמ׳ שע״י שהתעסקו בתורה נתרפאו. כו) קידה — האמורה בכתובים, והיתה קשה מאד, עי׳ ח״א ע׳ 125. ואיטלע — ונעשה חיגר, כי שף גיד הנשה שלו ממקומו. מטלע — כנראה נולד חיגר בירושה מאביו, ור׳ חנינא, שהיה רופא מומחה, הכיר בזה, ורמז לו בל׳ המשתמש לתרי אפי, על מחלת אביו ועל יעקב אבינו.

פרק ח

חיי האישות וטהרתם

א. שיעורי העונה והכשר הגוף

א תניא: שמונה רובן קשה ומיעוטן יפה, [ואחד מהם] דרך ארץ. (גיט׳ ע.)

ב שלשה דברים מכחישים כחו של אדם, [ואחד מהם] עון. (שם, ויק״ר יד)

ג אליהו אמר: שלשה בודקין את האדם, [ואחד מהם] דרך ארץ.

ואמר אליהו: שלשה דברים מביאין את האדם לידי פודגרא, [ואחד מהם] תשמיש המטה ביותר. (תוא״ר).

ד תנן: העונה האמורה בתורה: הטיילין—בכל יום, הפועלים—שתים בשבת, החמרים—אחת בשבת, הגמלים—אחת לשלשים יום, הספנים – אחת לששה חדשים, דברי ר׳ אליעזר.

הטיילין בכל יום; מאי טיילין? אמר רב: כגון רב שמואל בר שילת, דאכיל מדידיה ושתי מדידיה ונני בטולא דאפדניה ולא חליף פריסתקא דמלכא אבביה.

כי אתי רבין אמר: כגון מפנקי דמערבא וכו׳. (כתוב׳ סא, סב).

ה אמרו: כי הוו מקלעי ר׳ ישמעאל בר׳ יוסי ור׳ אלעזר ברבי שמעון בהדי הדדי, הוי עייל בקרא דתורי בינייהו ולא הוה נגעא בהו וכו׳.

א) דרך ארץ — תשמיש. ב) ועון — עדה״כ „בחטא יחמתני אמי״ (תהלי׳ נ״א, ז) והוא ג״כ כינוי לתשמיש. ג) בודקין — אם חלש הוא חולשתו מתגברת ואם איזה חולי טמון בגופו הוא יוצא ניכר. פודגרא – מין כאב ברגלים ובידים הדוקר כמחט. ד) בתורה — ועֹנתה לא תגרע״ (שמות כ״א, י), עי׳ בר׳ ע״ו. הטיילים – הפנוים ממלאכה ועבודה ומשתעשעים בהליכה. החמרים — שיוצאים מביתם לכפרים הסמוכים. הגמלים — יוצאים בחבילתם למרחוק הספנים – פורשים לים לקצוי ארץ. פריסתקא – שלית המלך הקורא לעבודת המלך. מפנקי — בני א״י מעונגים במאכל ובמשתה והם בריאים ובעלי כח לתשמיש. ה) מקלעי — מזדמנים לעמוד פנים אל פנים. בקרא — צמד בקר היה יכול לעבור בין שניהם מתחת כריסם ולא נגע בהם, כל כך היו כרסותיהם גדולות. עי׳ שהש״ר ה׳ (מובא בח״א ע׳ 126) מעשה במרת

אמר ר׳ יוחנן: אבריה דר׳ ישמעאל ברי׳ יוסי כחמת בת תשע קבין. אמר רב פפא: אבריה דר׳ יוחנן כחמת בת חמשת קבין, ואמרי לה בת שלשת קבין, דרב פפא גופיה כי דקורי דהרפנאי. (ב״מ פד., עי״ש).

ו הפועלים שתים בשבת: במה דברים אמורים, בעושין מלאכה בעירן, אבל בעושין מלאכה בעיר אחרת — אחת בשבת.

עונה של תלמידי חכמים אימת? אמר רב יהודה, אמר שמואל: מערב שבת לערב שבת.

„אשר פריו יתן בעתו״[1] — אמר רב יהודה, ואיתימא רב הונא, ואיתימא רב נחמן: זה המשמש מטתו מערב שבת לערב שבת. (כתוב׳ סב:).

ז תניא: ארבעה דברים קשים לתשמיש המטה: הבא מן הדרך, והעומד מלפני הספר, והעומד מלפני החולי, והיוצא מבית האסורים. (אדר״נ פ״א).

אמר רבה בר רב הונא: בא מן הדרך ושימש מטתו הוויין לו בנים ויתקין.

אמר ר׳ שמעון בן יוחי: חמשה דברים הן שהעושה אותן מתחייב בנפשו, [ואחד מהם] המקיז דם ומשמש מטתו.

תניא: הקיז דם ושימש מטתו — הוויין לו בנים ויתקין, הקיזו שניהם ושימשו — הוויין להן בנים בעלי ראתן. אמר רב פפא: לא אמרן אלא דלא טעים מידי, אבל טעים מידי לית לן בה.

המשמש מטתו שכור — סופו (לבו) נעקר, שניהם שכורים — סופם (לבם) נעקרין.

תניא: ששה העושה אותן מיד מת, ואלו הן: הבא מן הדרך ונתיגע, הקיז דם ונכנס לבית המרחץ ושתה ונשתכר וישן על גבי קרקע ושימש מטתו.

אמר ר׳ יוחנן והוא שעשאן כסידרן. אמר אביי: כסידרן — מת, שלא כסידרן — חליש. איני, והא מעורת עבדא ליה לעבדה תלת מינייהו ומת? ההוא כחוש הוה.

[1] תהל׳ א׳, ג׳.

אכילתו של ר״א ורב כחו עוד בילדותו, ומה שאמרו שם כיון שנתעסק בתורה אפילו טליתו לא היה יכול לסבול, זה היה רק בעת שהתחיל ללמוד, וכמ״ש (קה״ר א) „כל הדברים יגעים״ — אפילו דברי תורה מיגעים בתחילה את האדם ומתישין כחו״, אבל אח״כ שב וגבר, כמ״ש (ב״מ שם) שאכל שיתין מיני לפרי בכל יום וכאכילתו כן גבורתו. עי׳ ח״א ע׳ 126 אות נ״ד בבאור, אבל זה נראה עיקר. אבריה — אבר זכרותו. דקורי — סלים: וי״מ: כרים שעושים בהרפנאי. עי׳ ח״א ע׳ 24. ו) מערב שבת — שהוא ליל תענוג, מנוחת הגוף ונחת רוח. ז) הדרך — מיגע ומטלטל. הספר — התגלחת מחלשת, כמ״ש (ברכ׳ נז:) תגלחת מחזרת את החולה לחליו. ואפשר משום שבימיהם היו נוהגים להעביר תער על כל בשרם. עי׳ ח״א ע׳ 35 ו־38. ויתקין — חלשים, ובעה״ש מובא שהוא חולי השחפת ובא מאבות לבנים, כי גם האב ילקה ע״י זה בחולי, כמש״ל „מתחייב בנפשו״. ראתן — מין צרעת. מעורת — שם

תנו רבנן: הבא מבית הכסא אל ישמש מטתו עד שישהה שיעור חצי מיל, ואם שימש הוויין לו בנים נכפין. (גיט׳ ע., כלה א, נדה יז.).

ח „וברותי מכם המורדים והפושעים בי״ [1] — אמר ר׳ לוי: אלו בני תשע מדות: בני אימה, בני אנוסה, בני שנואה, בני נדה, בני מריבה, בני שכרות, בני גרושת הלב וכו׳, ויש אומרים: אף בני ישנה, (נדר׳ כ:, כלה א., עי״ש).

ט אמר ר׳ יהושע בן לוי: כל הכופה אשתו לדבר מצוה, הוויין לו בנים שאינן מהוגנים. אמר רב איקא בר חיננא: מאי קראה? „גם בלא דעת נפש לא טוב״ [2]. (עירוב׳ ק:).

י תניא, בני שכרות — שיוצאים בנים כאלו שכורים, דכתיב „עד מתי תשתכרין״ [3]. ומתרגמינן: ומשתטיא, בני ישנה — אלו העצלנים, מכוערים — אלו בני טהרות ספק, מצורעים — אלו בני בועלי נדות. (כלה א׳ ורבתי שם בגט׳).

יא אמר ר׳ יצחק: מאן דשכיב בנדה גרים מרעין בישין על גרמיה ועל ההוא זרעא דיוליד, דכיון דיקרב בר נש לגביה נדה, ההוא מסאבו דלינ עליה וישתאר בכל שייפין דיליה, זרעא דיוליד בההוא שעתא משכין עלוי רוח מסאבו, וכל יומי יהא במסאבו, דהא בנינא ויסודא דיליה, איהו במסאבו רב ותקיף מכל מסאבו דעלמא. (זוהר ת״ב, ג:).

יב אמר ר׳ אבין: כל מי שהולך אצל אשתו נדה, עושה בנים מצורעים. ר׳ אבין קרא עליה: „אבות אכלו בוסר ושני בנים תקהינה״ [4], והן קוראין על אבותיהן: „אבותינו חטאו ואינם ואנחנו עונתיהם סבלנו״ [5]. (ויק״ר טו).

יג אמר להו רב חסדא לבנתיה: תיהוו צניעתן באפי גברייכו; לא תיכלון ירקא בליליא, ולא תיכלון תמרי בליליא, ולא תשתון שכרא בליליא וכו׳. (שבת קמ:).

ב. הכשר העת והמקום

יד אמר ר׳ יוחנן: אסור לאדם לשמש מטתו ביום. מאי קרא? שנאמר: „והלילה

[1] יחזק׳ כ׳, לח. [2] משלי י״ט, ב׳. [3] שמ״א א׳, יד. [4] ירמ׳ ל״א, כט. [5] איכה ה׳, ז.

אשה. מבית הכסא — בתי כסאות שלהם היו בשדות, במגרשי העיר, וההולך שם בלילה לא ינקה מפחד, על כן לא ישמש עד אשר יגוח. עי׳ חלק א׳ ע׳ 101. ט) לדבר מצוה — לתשמיש אפילו בזמן עונה. גם בלא וגו׳ — סוף הכתוב „ואץ ברגלים חוטא״, ודרשו זה על הביאה מל׳ „בין רגליה נפל״ (שופ׳ ה׳, כז), אם בלא דעת ורצון האשה הוא, לא טוב יהיה הילד שיולד מביאה זו. י) תשתכרין — מדלא אמר תשכרי, דרשו שרמז לה שהיא משכרת בשתייתה גם את פרי בטנה שיהיו כשכורים כל ימיהם. ספק — נדה. יא) מרעין — חלאים רעים יבואו עליו ועל הבנים שיולדו מביאות הנדה. מסאבו — זוהמת הנדה תדבק בו. שייפין — אברים. וכל יומי — כל ימי חייו יהיה מזוהם ומצורע, כמש״ל. יג) ירקא — קשה לריח הפה. תמרי ושיכרא —משלשלין ומביאין לידי הפחה ונמאסת.

אמר הורה גבר״ [1] – לילה ניתן להריון ויום לא ניתן להריון. ריש לקיש אמר מהכא „בוזה דרכיו ימות״ [2], (נדה טו:).

טו אמר רבא: האי דניחורי בני מחוזא, משום דמשמשי בימּמא, (ברכ׳ נט:).

טז תניא: המשמש מטתו לאור הנר הויין לו בנים נכפים. (פסח׳ קיב:, כלה א).

יז ר׳ אליעזר הגדול צוה את בנו: בני, כשתעמוד משנתך בחצי הלילה תספר עם אשתך בקדושה. (צורא״ה).

יח שאלו את אימא שלום דביתהו דר׳ אליעזר, אחותו של רבן גמליאל: מפני מה בניך יפין ביותר? איכספא, לא הוה בעיא למימר להו, אמרו: תורה אנו צריכים ללמוד ואנו מתביישין? בשעת תשמיש מהו אצלך? אמרה להן: אינו מספר עמי לא בתחילת הלילה ולא בסוף הלילה, שהם זמן ביאה, אלא בחצות הלילה, שאין זמן ביאה, וכשהוא מספר מגלה טפח ומכסה טפח ודומה עליו כמו שכפאו שד; אמרתי לו: מה טעם? ואמר לי: כדי שלא אתן את עיני באשה אחרת ונמצאו בני באים לידי ממזרות. (נדרים כ., כלה א׳ ובגמ׳ שם עי״ש).

יט שימש מטתו על גבי קרקע דמו בראשו. (פדר״א מובא בר״ח).

כ דמשמשא בי ריחיא – הוו לה בני נכפי, דמשמשא על ארעא – הוו לה בני שמוטי, (כתוב׳ ס:).

כא אמר ר׳ חמא בר׳ חנינא, אמר ר׳ יצחק: כל הנותן מטתו בין צפון לדרום הויין ליה בנים זכרים, שנאמר: „וצפונך תמלא בטנם ישבעו בנים״ [3], רב נחמן בר יצחק אמר: אף אין אשתו מפלת נפלים וכו׳, (ברכ׳ ה:).

ג׳ לשמור חוקות דרכה

כב תניא: שלשה דברים מתיזין גופו של אדם, [ואחד מהם] שימש מטתו מעומד המשמש מטתו מעומד אחזתו עוית [ג״א: אחילון], וזו היא אש של עצמות, ואיזו היא רפואתו? קמח של עדשים ויין. (גיט׳ ע., כלה א).

כג אמר ר׳ יוחנן: גמירי, שאין האשה מתעברת מעומד, (סנהד׳ לז:).

כד המשמש מטתו מיושב אחזתו דלריא, היא למעלה והוא למטה אחזתו דלריא [ג״א: עוית], ואיזו היא רפואתו? ירק של קוציצ.

[1] איוב ג׳, ג. [2] משל׳ י״ט, טז. [3] תהל׳ י״ז, יד.

טו) ניחורי — אדומים כארמימות היום. יח) ביאה — ביאת בני אדם לבית. ואפשר שיעלה דעתו על שכנתו וגרת ביתו. שכפאו — הכריחו לעשות במהירות. יט) קרקע — עי׳ לעיל אות ז׳. כ) שמוטי — ארוכים ודקים. כא) בין צפון לדרום — ראשו לצפון ומרגלותיו לדרום. עי׳ ח״א ע׳ 108 אות ל״ו ובבאור שם. כב) מתיזין — מתישין, עוית — קרעמפפע. כד) דלריא — טירוף הדעת, וי״ג: דכריא, ותוא חולי השלשול.

[במתניתא תנא]: הוא למטה והיא למעלה הרי זה דרך עזות, שמא יצא הולד הפכפכן.

שמשו שניהם כאחד, הרי זה דרך עקש. היכי דמי? כגון דיתבי לצדדין, מתוך כך הולד יוצא עקש.

היא למטה והוא למעלה, הרי זו דרך ביאה. (גיט׳ ע., כלה א׳ ובגמ׳ שם).

כה תני רב יוסף: „שארה״[1] — זו קירוב בשר, שלא ינהג בה מנהג פרסיים, שמשמשין מטותיהן בלבושיהן. (כתוב׳ מח.).

ד. הכל הולך אחר הזרע

כו אמר רב יהודה אמר רב: צריך אדם לקדש עצמו בשעת תשמיש ונפקי מניה בני קדישי, בני מעלי, שנאמר: „והתקדשתם והייתם. קדושים״[2]. (מר׳ הג׳ קיב א׳).

כז אמרו: כל המקדש את עצמו בשעת תשמיש הוויין לו בנים זכרים, מהוגנים יפין ביותר. (שבועות יח:, נדרים כ:)

כח ר׳ יוסי אומר: הכל הולך אחר הזרע, אם מר — למר ואם מתוק — למתוק. (פדר״א ג׳, ח).

כט אמר רבא: תבעה בשעתא דורע, צריך למימחי זרעיה במפולת יד כראוי לפי שהכל מן הזריעה. (כל״ר א׳ בגמ׳).

ל אמר להו רב חסדא לבנתיה: תיהוו צניעתן באפי גברייכו, — נקיט מרגניתא בחדא ידיה וכורא בחדא ידיה. מרגניתא אחוי להו וכורא לא אחוו להו, עד דמיצטערן הדר אחוי להו. (שבת קם:).

לא „הנה נחלת ה׳ בנים שכר פרי הבטן״[1]. מאי שכר פרי הבטן? אמר רב חמא בר׳ חנינא: בשכר שמשהין עצמן בבטן, כדי שתזריע אשתו תחילה, נותן לו הקב״ה, שכר פרי הבטן. (נדה עא.).

[1] שמות כ״א, י. [2] ויק׳ י״א, מד. [3] תהל׳ קכ״ז, ג.

כט) למימחי — להריק, מל׳ ממחה משקלותיו (ב״ב פח:), ואולי נכון לגרוס: למירמי, פי׳ לזרוק כי ע״ז יותר נופל הל׳ „במפולת יד״. ל) צניעותן — כמפורש לעיל אות י״ב. מרגניתא וכו׳ — רב חסדא למד את בנותיו איך להגדיל תאות בעליהן לפני תשמיש, ואמר להן זאת במשל שאם יאחז אדם בידו אחת מרגלית יקרה ובשניה איזה דבר פחות הערך וחבירו שואל בשתיהן, והיה אם יראה לו זו של המרגלית ושל השניה לא יראה לו, יצטער ויתאוה אל השניה יותר מאשר יתענג על הראשונה. המכוון בזה, כל הנאה והיפה שבגופן יגלו לפני בעליהן באחרונה, (וכורא—י״ג בורא, או בירזא, כולם כינויים על מקום הבושת) לאחר שיצטערו ביותר, ואז יתנו אותם לבוא אליהן. ל) בבטן — של האשה. תחילה — כמ״ש, אשה מזרעת תחילה יולדת זכר. ע׳ פ״א אות כ׳.

ה. אחר התשמיש

לב תניא: חמשה קרובין למיתה יותר מן החיים, [ואחד מהם] שימש מטתו ועמד. (גימ׳ ע.).

לג אמר רבה: אשה מזנה מתהפכת, כדי שלא תתעבר. (יבמ׳ לה.).

לד אליהו אמר: על שמונה דברים אדם מתפחד ארבעים יום ואינו יודע ממה מתפחד, [ואחד מהם] המשמש מטתו ולא רחץ ידיו. (חוא״ר ח׳).

לד) ועמד — מיד קודם ששהה מעט. לג) מתהפכת – אחר התשמיש מיד והזרע נשפך ולא יקלט. לד) מתפחד — יפחד וידאג פן בולע לו מזוהמת הידים שלא רחץ אותן. עי׳ ח״א ע׳ 32 אות כב ובבאור שם.

פרק ט

הזקנה והמות

א· מקורם הטבעי בבוא זמנם

א „כי עפר אתה ואל עפר תשוב" [1]— אף קודם שחטא אדם הראשון, לא היה ראוי לחיות לעולם, שהרי מעפר לוקח, אלא שהיה לו לחיות חיים ארוכים; כיון שחטא נגזר עליו למות באותו יום ממש, וכשעשה תשובה נתבטלה הגזירה להאריך ימיו. (ז"ח ל"ה, מובא בסר' תלפיות ע' אדם).

ב והאיך הוא המות הזה? אמר ר' ישמעאל: בגוף הזה יש בו מלכים: הדם והלובן ומרה אדומה ומרה שחורה· וכיון שאדם נעשה גדול, כחו תש ודמו משתנה ופניו מוריקות ואחד מן המלכים מתגבר, או מתחסר—„תסף רוחם יגועון" [2]. למה הדבר דומה? לנוד נפוח, בזמן שהנוד שלם, הרוח עומדת בתוכו, נבקע, או נקרע, הרוח הולכת; כך הגוף, בזמן שהמלכים עומדים במלכותם, הרוח עומדת בו כרוח שבנוד, וכיון שאחד מן השרים מעלים עיניו כמעט, מיד הגוף מתבלבל ונחלה האדם· ואם יחסר אחד מן השרים — הרוח הולך והגוף כלה.

אמר לו ר' עקיבא: והאיך בני אדם יש מתים קטנים ויש מתים גדולים ויש מתים זקנים? אמר לו: כך הוא, כיון שאחד מן היסודות מתחסר הגוף מת. (מד' תמורה א').

ג „עת ללדת ועת למות" [3] — מעת ללדת היא עת למות, משעה שאדם נולד היא נגזר עליו כמה שנים יחיה, אם זכה — היא משלים את שנותיו, אם לאו —

[1] בראש' ג', י"ט. [2] תהל' ק"ד, כט. [3] קהל' ג', ב.

ב) מלכים — יסודי הגוף. עי' ח"א ע' 9 בפרטי היסודות. גדול — שעברו רוב שנותיו יתחילו אז ימי הירידה, כמ"ש (אבות ה' כו') „בן שלשים לכח", היא התקופה האחרונה למלאת כח הגוף. יש מתים כו' — אם סבת המות רק חסרון היסודות, איך מתים קטנים וכן גדולים, שלא הגיעו עוד לזקנה· הלא טרם תש כחם· אלא המחלות גורמות, נמצא תוצאות רבות למיתה. כך הוא — גם המתים מן המחלות עיקר הסבה הוא חסרון היסודות, כי המחלה מפסדת ומחסרת אחד מהם וע"כ יתבלבל הגוף וימות· ג) נולד — נוצר, כמ"ש (פ"א אות ו') „כשנולד האדם הוא יוצא מן הגידים ומן העצמות" וכו'. נגזר — נחתך ונקצב מספר שני חייו, כי זה תלוי בכח הזרע בשעת קליטתו, הוא השמן בנר הדולק נשמת חיים, וכשם שאי אפשר להוסיף על האברים שבגוף, כן אין להוסיף על שנותיו הקצובות לו משעת יצירתו. זכה — אם מתנהג כשורה ואינו מקלקל במעשיו, כמ"ש בשתית יין „זכה משמחו כו'". עי' ח"א ע' 84 אות

פותחין לו מהם, דברי ר׳ עקיבא, וחכמים אומרים: זכה — מוסיפין לו, לא זכה — פותחין לו.

אמרו לו לר׳ עקיבא: הרי הוא אומר: „והוספתי על ימיך חמש עשרה שנה״[1]? אמר להן: משלו הוסיפו לו וכו׳. (קה״ר ג׳, ב׳, יבמ׳ נ.).

ב׳ הצור תמים פעלו

תנא דבי אליהו: כתיב: „הצור תמים פעלו״[2] ואומר: „ה׳ צדיק בקרבה לא יעשה עולה״[3], ואומר: „חלילה לאל מרשע וגו׳, כי פועל אדם ישלם לו״[4] — מעיד אני עלי שמים וארץ שלא נתקבצו בני אדם למיתה, ואין כל בריה יורד לידי צער, אלא מתוך אכילה ושתיה ושמחה, שאדם אוכל ושותה ומשמח הוא עם אשתו ובניו ועם בני ביתו עד שהוא נפטר לבית עולמו. אין בני אדם באין לידי בושה אלא מתוך דרכיהם, ואין עיניהם של בני אדם כהות בחצי ימיהם אלא מתוך דרכיהם, ואין בני אדם מטמאין בנגעים אלא מתוך דרכיהם, ואין נשים מטמאות בזיבה אלא מתוך דרכיהן וכו׳. (תדא״ז, ג). ד

אמרו: תשעים ותשעה מתים בפשיעה ואחד בידי שמים. (ירוש׳ שבת י״ד, ג) ס

ג׳ המאריכים והמקצרים ימים

אמר ר׳ יהודה: שלשה דברים המאריך בהם מאריכין ימיו של אדם, [ושנים מהם]: המאריך על שלחנו והמאריך בבית הכסא. (ברכ׳ נד:). ו

„אל תהי בסבאי יין״ וגו׳[5] — אל תשתה סבאים שלא תראה פני שבעים. (ילק״ש ומד׳ משלי שם). ז

רבא אמר: כל השטוף בזמה זקנה קופצת עליו. (שבת קנב.). ס

[1] מל״ב כ׳, ו. [2] דבר׳ ל״ב, ד. [3] צפנ׳ ג׳, ה. [4] איוב ל״ד, יא. [5] מש׳ כ״ג, כ.

תכ״ו. וחכמים — סבורים שמספר שנות החיים אינו קשור ביצירת העובר כאבר בגוף, רק דבר חבא מן החוץ הוא, וע״כ אפשר גם להוסיף. משלו — בשעת חליו היו רוצים להפחית משני ואחר שהתפלל השלימו לו שנותיו לפי שהיו קצובין לו מלידתו. ד) שלא נתקבצו — שלא נבראו בעולם. למיתה — קודם זמנם. נפטר — זקן ושבע ימים ככלות כחו וכאדם ההולך לישון הוא. דרכיהם — הרעים לגוף ולנפש, כמש״ל להלן בפשיעה. עי׳ ח״א בפתיחה ע׳ 7. ו) על שלחנו — אוכל בנחת ולועס כראוי, אז יתעכל המזון יפה ולא יראה רעה, כמ״ש (ח״א ע׳ 43) „אבעי למיכל בנחת״, עי״ש. ומה שאמרו (בגמ׳ שם) „המאריך על שלחנו — דילמא אתי עניא ויהיב ליה״, מעלה יתירה היא, אבל אינו מוציא מפשוטו שעיקרו לרפואה. בד״ס לא גרים כלל דאי אתי עניא וכו׳, גם מפירש״י נראה שלא היתה לפניו גיר׳ זו בפנים, רק ממרחק הביאה. בבית הכסא — כמ״ש (ח״א ע׳ 99) „מהר צעה להפתח ולא ימות לשחת״, וכן „נפישי קטילי קדרי״ עי״ש. ז) סבאים — במדה מרובה, מל׳ זולל וסובא. שבעים — שלא תבוא לידי זקנה, כי רבה שתיה מרבה מרירות ומקצרת את החיים. עי׳ ח״א ע׳ 85, 86.

ט אמר ר׳ יהושע בר נחמני: מפני ארבעה דברים הזקנה קופצת על האדם: מפני היראה, ומפני כעס בנים, ומפני אשה רעה ומפני המלחמות. (תנח׳ חש׳).

י רבי אומר: שלשה מתים בלא זמנם, ואלו הן: הרתחנים והרחמנים ואניני הדעת. (פרה״ק ג׳ י״ח).

יא ר, אלעזר הקפר אומר: הקנאה והתאוה והכבוד מוציאין את האדם מן העולם. (אבות ד׳, כח).

יב אמרו: הרשות מקברת את בעליה.

אמר ר׳ יוחנן: אוי לה לרבנות שמקברת את בעליה, שאין לך כל נביא ונביא שלא קיפח ארבעה מלכים בימיו. (יומא פו.; פסח׳ פז:)

יג תניא: עשרה דברים שאל אלכסנדרוס מוקדון את זקני הנגב, אמר להן: מה יעביד אינש ויחיה? אמרו ליה: ימית את עצמו, מה יעביד אינש וימות? — יחיה את עצמו וכו׳, (תמ׳ד לב.)

יד שאלו תלמידיו את ר׳ נחוניא בן הקנה: במה הארכת ימים? אמר להם: מימי לא נתכבדתי בקלון חברי, ולא עלתה על מטתי קללת, חברי וותרן בממוני הייתי.

שאל ר׳ עקיבא את נחוניא הגדול: במה הארכת ימים? אמר לו: מימי לא קבלתי מתנות ולא עמדתי על מדותי וותרן בממוני הייתי.

שאלו תלמידיו את ר׳ זירא: במה הארכת ימים? אמר להם: מימי לא הקפדתי בתוך ביתי, ולא צעדתי בפני מי שגדול ממני וכו׳.

שאלו תלמידיו לרב אדא בר אבא: במה הארכת ימים? אמר להם: מימי לא הקפדתי בתוך ביתי וכו׳, (מגילה כח., תענית כ:).

טו בבן סירא כתוב: לב דואג — בלא יומו יוקין, ותבואת שמחה — אורך ימים. (ב״ס לא).

טז ר׳ גמליאל אומר: הרי הוא אומר: „למען ירבו ימיכם וימי בניכם״ [1] — כל זמן שהאב מאריך ימים—הבן מאריך ימים, אין האב מאריך ימים—אין הבן מאריך ימים. (אדר״נ לו).

יז „בארץ שנער״ [2] — שנער זו בבל, ולמה נקרא שמה שנער? [שהם] מתים נערים. (ב״ר ל״ז).

[1] דבר׳ י״א, כא. [2] בראש׳ י״א, ב.

ט) היראה וכו׳ — כולם מרגיזים את נפש האדם ומקצרים ימיו, וכן כל הדברים האמורים לה יב) הרשות — אדנות וממשלה וכן רבנות. קיפח — קצר וחסר, כי הנביא האריך ימים והמלכים לא האריכו ימים מפני נשיאותם. יג) ימית — את תאוותיו בקרבו ויאריך ימים, ולעומתו מי שמרבה בהן — יקצר ימיו. טז) שהאב כו׳ — לומר שהוא גם מדברים המתנהלים מאבות לבנים. עי׳ לעיל פ״ח אותיות י״ט וכ׳, יז) בבל — היושבת בעומק ואוירה ומימיה רעים

יח אמרו ליה לר׳ יוחנן: איכא סבי בבבל, תמה ואמר: „למען ירבו ימיכם וימי בניכם על האדמה״ וגו׳ [1] כתיב, אבל בחוץ לארץ לא יכו׳. (ברכ׳ ח. עי״ש)

ד. מדה הנכונה של חיי האדם

יט תניא: מת לחמשים שנה — זו היא מיתת כרת. אמר רבה: מחמשים ועד ששים, מת לששים שנה — זו היא מיתת כל אדם. מת לשבעים — זו היא מיתת שיבה, מת לשמונים — זו היא מיתה של גבורה, שנאמר: „ואם בגבורות שמונים שנה״[2], יתר מכאן חיים של צער. (מו״ק כח., שמחות ג׳, ה. בכורים ב׳, א׳. ילק״ש איוב ה׳).

כ אמרו: מבן חמשים שנה כחו מתיש. (פסיק׳ זוטי בהעלותך)

כא יהודה בן תימא אומר: בן ששים לזקנה, בן שבעים לשיבה, בן שמונים לגבורה, בן תשעים לשוח, בן מאה כאילו מת ועבר ובטל מן העולם. (אבות ה׳, כו).

כב אמרו: דורות הראשונים היו שנותיהן מרובות, אבל דורות האחרונים שנותיהן מועטות.

אמר רבה: בימי דוד אימעוט שני, דכתיב: „ימי שנותינו בהם שבעים שנה״[2]. (יבמ׳ סד: עי״ש).

כג כתיב: „ומבן חמשים שנה ישוב מצבא העבודה״ וגו׳[3] — מפני שכחו תש. (לק״ט שם).

כד דהא בר נש כד סליק להאי דרגא דחמשין שנין ולהלאה נחית מן תוקפא דאשא, וחמימותא אתקרר ביה. (זהר שם).

ה׳ בעקבי הזקנה

כה „על זאת יתפלל כל חסיד אליך לעת מצא״[4].—אמר ר׳ אבא: לעת מצא — זו הזקנה, צריך אדם להתפלל על זקנתו שתהא עיניו רואות ופיו אוכל ורגליו מהלכות, שבזמן שאדם יזקין הכל מסתלק ממנו. (תנ׳ מקץ י׳).

כו זקן דמו נצטנן ונצרר ובטל יצרו, ובטלה האותו, וירתת [בידיו ורגליו]. (מד׳ תמורה א, ב״ר מו, חולי׳ כד:).

כז תניא: „ימי הרעה״[5] — אלו ימי הזקנה, „והגיעו שנים אשר תאמר אין לי

[1] דבר׳ י״א, כא. [2] תהל׳ צ׳, י. [3] במדי׳ ח׳, כה. [4] תהל׳ ל״ב, ו. [5] קהלת י״ב, א.

כמפורש בת״א ע׳ 96 ו114, ע״כ אין מאריכים בה ימים ומתים כשהם נערים. יח) סבי — זקנים. על האדמה — בארץ ישראל, שהיא בגבוה ואוירה ומימיה טובים, מאריכים בה ימים, וכמ״ש (זכר׳ ח׳, ד) „ישבו זקנים וזקנות ברחובות ירושלים ואיש משענתו בידו מרוב ימים״, כי טוב הארץ גורם לאריכת ימים ומגדלת זקנים. כא) לשוח — הולך כפוף. כד) סליק וכו׳ — עובר מתקופת חמשים שנה. נחית — יורד מגבורתו, שחמימות גופו מתקררת בו. נצטנן — נתקרר. ונצרר — נתקשר ונעצר שאינו רץ במרוצתו הראויה וע״כ בטל יצרו וכו׳. ירתת — ירעד, כי תש

בהם חפץ"[1] – אלו היסורין. „עד שלא תחשך השמש והאור והירח והכוכבים וגו'"[2]. השמש – זה קלסתר פנים, והאור – אלו העינים, והירח – זה החוטם, והכוכבים – אלו השינים, „ושבו העבים אחר הגשם"[3] – זה מאור עיניו של אדם שהולך אחר הבכי.

ד"א: „ושבו העבים אחר הגשם" – משהגשם בא העבים באים? לא משהעבים באים הגשם בא? אלא משעיניו דולפות – ריסי עיניו יורדין להם, לכך „ושבו העבים".

ר' לוי אמר בה שתים, חדא לחבריא וחדא לבוריא, חדא לחבריא „ושבו העבים אחר הגשם" – בא לבכות זלגו עיניו דמעות, וחדא לבוריא – בא להטיל מים הנללים מקדמין ויוצאין.

„ביום שיזועו שומרי הבית"[3] – אלו הכסלים והצלעות, „והתעותו אנשי החיל"[3] – אלו השוקים והזרועות, „ובטלו הטוחנות"[3] – אלו השינים והמסס, „וחשכו הרואות בארובות"[3] – אלו העינים.

ר' חייא בר' נחמיה אומר: „וחשכו הרואות בארובות" – אלו כנפי הריאה, שמשם יוצא הקול.

„וסגרו דלתים בשוק"[4] – אלו נקביו של אדם, שהן כמו דלת הפותח וסוגר, „בשפל קול הטחנה"[4] – על ידי שנתעצל באכילה ובשביל שאין המסס טוחן, „ויקום לקול הצפור"[4] – שאפילו הצפור מנערתו משנתו.

ר' לוי ב"ר שלום אומר: „ויקום לקול הצפור" – אפילו שומע הצפור מצפצף הוא סבור שמא גנבים הם, ליסטין אתאן. דבר אחר: „ויקום לקול הצפור" – כשם

[1] קהלת י"ב, ח. [2] שם שם, ג. [3] שם שם, ג. [4] שם שם, ז.

כחו כדלקמן. כז) השמש וכו' – עי"ש גירסות רבות ושונות. אחר הבכי – שבכה כבר במשך השנים שעברו, תכהינה עיניו לעת זקנתו, כי אז תבוא רעת הדמעות מלפניו, כאשר אחר הגשם ישארו העבים על פני הרקיע ומחשיכים את אור היום. ד"א ושבו העבים – לא על כהות העינים מחמת הבכי מדבר, כי מתחילה הלא העבים באים ואח"כ יבוא הגשם, ע"כ מפרש העבים הם העפעפים, שירפו לעת זקנה ויגותו כעבים על העינים מחמת שפע הדמעות הדולפות אז תמיד. ומפרש ושבו מל' „עד שוב אף אחיך" (בראשית כ"ז, מה) וכן „שובה ה' רבבות" (במד' י', לו) פי' נחה. לחבריא – לתלמידי חכמים. לבוריא – לעמי הארץ. בא לבכות – לעת זקנתו, אם יקרה לו מקרה של צער, עיניו זולגות דמעות, משא"כ בשנות הנוער, הגבר בוכה בלא דמעות ורק הנשים ברמעות. הגללים – צואה מקדמת ויוצאת, כי בטנו מלאה, הסוגרות רפים וכח אין לו לעצור. שומרי הבית – שומרים אברים הפנימים של הגוף, עי' ח"א ע' 9 אות יא. כסלים – הירכים. המסס – כינוי לקיבה שהיא מעכלת וממססת את המאכל. עי' ח"א ע' 18 ו־19. הריאה – דרש „הרואות" מל' ריאה: „וחשכו" מל' קרא בגרון אל תחשך (ישע' נ"ח, א). וסגרו כו' – פעמים מצויה בזקנים עצירת בני מעים, כמבואר הטעם להלן. שנתעצל – ללעוס ולרכך את מזונו בטרם יבלע וקיבתו ג"כ אינה מעכלת כראוי וע"כ נקביו עצורים. משנתו – כמ"ש (ח"א ע' 20). הקיבה ישנה ואם היא אינה כתיקונה גם שנתו נודדת.

שבני הצפור מטין לאביהן שיבא ויתן לתוך פיהם, כך הוא מקוה למי שיבא ויתן לתוך פיו.

„וישחו כל בנות השיר"[1] – אלו שפתותיו, שכל ימיו שהוא בחור, קולו יוצא, וכיון שמזקין הן מתרפות ואין קולו הולך.

„גם מגבוה ייראו"[2] – שאפילו גבשושית קטנה דומה עליו כהרי הרים, „וחתחתים בדרך"[2] – בשעה שמהלך בדרך נעשה לבו תוהים תוהים. דבר אחר: „וחתחתים בדרך" – שהוא משבר את הדרך ועושה אותו קימעא קימעא.

„וינאץ השקד"[2] – זו קליבוסת. „ויסתבל החגב" – אלו עגבות. דבר אחר: „ויסתבל החגב" – אלו רגליו שהן מתנפחות. „ותפר האביונה"[2] – זו התאוה שהיא בטלה.

ר' שמעון בן חלפתא הוה סליק שאיל בשלמא דרבי בכל ירח וירח, כיון דסב יתיב ליה ולא יכול למיסק. יום חד סליק, אמר ליה: מה עיסקך דלית את סליק לגבי היך דהוית יליף? אמר ליה: רחוקות נעשו קרובות, קרובות נעשו רחוקות, שתים נעשו שלש ומטיל שלום בבית בטל. רחוקות נעשו קרובות – אילו ענייא, דהוי חמיין מרחוק, כדון אפילו מקרוב לית אינון חמיין; קרובות נעשו רחוקות – אילין אודניא, דהוו שמעין בחד זמן, בתרי זמני, כדון אפילו במאה זימנין לית אינון שמעין; שתים נעשו שלש – חוטרא ותרתין רגלי, ומטיל שלום בבית בטל – זו התאוה, שמטלת שלום בין איש לאשתו.

כל הדברים הללו מגיעין לזקן „כי הולך האדם אל בית עולמו"[2]. (שבת קנא: קנב., קה"ר שם, ויק"ר יח', תנ' ב' חש' ז', וילק' המכירי).

ו. חליו אשר ימות בו

כח תניא: מיום שנבראו שמים וארץ לא הוה חולשא, ולא היה אדם חולה, אלא אם היה בא בדרך, או בשוק, היה עוטש והיתה נשמתו יוצאה מנחיריו, עד שבא יעקב אבינו וביקש על זאת רחמים ואמר: רבון כל העולמים! אל תקח את נפשי ממני עד שאצוה את בני ובני ביתי, ונעתר לו, שנאמר: „ויהי אחר הדברים האלה ויאמר ליוסף הנה אביך חולה"[3], ושמעו הדברים כל עמי הארץ ותמהו, שלא היה כמותו מיום שנבראו שמים וארץ. (פדר"א נב, ב"מ פז., ב"ר סה, ילק"ש עז וקה).

[1] קהלת י"ב, ד. [2] שם שם, ה. [3] בראשית מ"ח, א.

לתוך פיו – לחזק את לבו. תוהים – פחדים. ופחדת לילה ויום (דבר' כ"ח, סו) תר' ותהית, ודרש חתחתים כמו התהתים, כי הן מאותיות המתחלפות. משבר – מחתך לחלקים, הולך מעט ועומד להנפש עד שיגמור דרכו לאט לאט. קליבוסת – (היפטביין). היא עצם שהירך תקועה בה והיא נפתחת ונסגרת בעת ההליכה. קלבסת בלי מפתח, ולעת זקנה, כי תש כחו, היא בולטת ויוצאת. י"ג: השקד – זה לוז שדרה, עי"ש. החגב – החי"ת מתחלפת בעי"ן, ודרש מל' עגבות. האביונה – מל' אבה (שמות י', כז), פי' התאוה לתשמיש תבטל לעת זקנה. סליק – היה עולה לרבי לפקדו. בגמ' (שבת שם) הגיר': „לא הקבלנו פניך ברגל כו' עי"ש. חמיין—רואות. זמן—פעם; זאת הפעם (בראשית ב', כ"ג) תרג' הדא זימנא. כח) עוטש—עי' ח"ב

כט תנו רבנן: מת פתאום — זו היא מיתה חטופה, חלה יום אחד ומת — זו היא מיתה של זעם, שני ימים ומת — זו היא מיתה של בהלה, מת לשלשה — זו מיתה של מגפה, לארבעה, לחמשה — מיתה חדופה, לששה — מיתת דרך ארץ, לשבעה — מיתה של חיבה, יתר מכאן מיתה של יסורין.

רב הונא נח נפשיה פתאום, הוי קא דיינו רבנן, תנא להו זוגא דמהדייב: לא שנו אלא שלא הגיע לגבורות, אבל הגיע לגבורות זו היא מיתת נשיקה, (מו"ק כח., שמחות ג׳, ט, ירוש׳ בכורים ב׳, א, שו"ט כו. עי"ש)

ז׳ יציאת הנפש

ל אמר ר׳ יונה: אין לך יום רעה אלא יום המיתה, יום יציאת הנפש, (שו"ט מא).

לא „על זאת יתפלל כל חסיד אליך לעת מצא" [1] — לעת מיצוי הנפש, דאמר ר׳ ישמעאל: אין לך קשה מיציאת הנפש. (תנ׳ מקץ י׳).

לב אמר ר׳ לוי: שלשה קולן הולך מסוף העולם ועד סופו והבריות בינתים ואינם מרגישים. [ואחד מהם] בשעה שהנפש יוצאת מן הגוף.

ר׳ שמואל, אחוי דר׳ פנחס בר׳ חמא, הוי דמיך בצפורי והויין חבריה יתבין גביה, אתת מילתא ושרין גחכין, אמר להם: כמה נפשיה דאחוה דההוא גברא מקצצא ארזין ומקצצא אילנות, ואתון יתבין גחכין ולא ידעין! (ב"ר ו׳, פדר"א לד).

לג כיצד הוצאת הנפש? ר׳ יוחנן אמר: כפיטורי מתוך הושט, ר׳ חנינא אמר: כציפורי מתוך הושט, ר׳ שמואל ברבי אמר: כסילון רטוב והפוך מן הושט. (קה"ר ו׳, ויק"ר ד׳, מו"ק כח: עי"ש).

לד תניא: תשע מאות ושלשה מיני מיתה הם. שנאמר: „למות תוצאות" [2] — תוצאות בגמטריא הכי הוי, קשה שבכולן — אסכרה, ניחא שבכולן — נשיקה. אסכרה דמיא כחיזרא בגבבא דעמרא, דלאחורי נשרא, ואיכא דאמרי: כפיטורי בפי ושט; נשיקה דמיא כמשחל ביניתא מחלבא. (ברכ׳ ח., תנ׳ מקץ י׳)

[1] תהל׳ ל"ב, ו. [2] שם ס"ח, כא.

ע׳ 25. כט) חדופה — י"ג: הדופה, או סתופה, וכולם ענין הדפה וגריפה. עי"ש עוד שנויים בגיר׳ ברייתא זו. לב) קולן כו׳ — מבואר לעיל פ"ג אות י"ז עי"ש. הוי דמיך — היה נוטה למות. מילתא — איזה דבר המעורר שחוק בא לפניהם ושחקו. אמר — ר׳ פנחס אחיו של הנוסס שהיה ג"כ אצל מטתו. כמה נפשיה — כמה גדולה המלחמה, אשר נפש אחינו נלחמת עתה עם המות, הלא כמקצץ ארזים ואילנות כן צעקת כל אבר ואבר בטרם מותו ואתם יושבים וצוחקים ואינכם מרגישים כלל בכל הצעקה הגדולה ההיא. לד) כפיטורי — כתבל תחוב בנקב של האניה הנקרא ושט, וי"מ בחור של תורן והוא קשה מאד להוציאו. כציפורי — כסיב של דקל שתוחבים אותו בנקבי האניות וקושרים אותם, וי"מ שציפורי ופיטורי אחד הם. רט) אסכרא — חולי הגרון המתנק (בראונ"ע). כחיזרא — כקוץ הנסבך בגיזת צמר שאי אפשר לשלפו בלא שבירת הקוץ וקריעת הצמר, כן קשים יסורי מיתת האסכרה. כמשחל וכו׳—כמוציא

לה תנו רבנן: הגוסס אין מזיזין אותו עד שעה שימות, המעצמו עם יציאת הנפש, הנוגע בו והמזיזו הרי זה שופך דמים, שהיה ר' מאיר אומר: משל לנר שהוא מטפטף והולך, כיון שנוגע בו אדם מיד מכבהו. (שבת קנא:, שמחות א).

לו אמרו: בשעת פטירתו של אדם לבית עולמו כל מעשיו נפרטין לפניו. (תענ' יא.).

לז ר' אליעזר אומר: אין הנשמה יוצאת מן הגוף עד שתראה השכינה, שנאמר: כי לא יראני האדם וחי"[1] — בחייהן אינן רואין, אבל במיתתן רואין. (פדר"א לד, ספרי בהעלותך).

סימני המת ותיקוניו

לח תניא: עד היכן הוא בודק? — עד חוטמו, ויש אומרים: עד לבו. אמר רב פפא: מחלוקת ממטה למעלה, אבל מלמעלה למטה כיון דבדק ליה עד חוטמו שוב אינו צריך, דעיקר חיותא באפיה הוא, דכתיב: „כל אשר נשמת רוח חיים באפיו"[2]. (יומא פה.)

לט „לא כהתה עינו"[3] — מלמד שעיניהם של מתים כהות. (ספרי וילק"ש שם)

מ דוקין שבעין, איכא דמשתני ואיכא דלא משתני. (בכור' כח:).

מא תניא: יוצאין לבית הקברות ובודקין על המתים עד שלשה ימים ואין חוששין משום דרכי האמורי. מעשה שפקדו אחד וחיה עשרים וחמשה שנים ואחר כך מת, אחר — והוליד חמשה בנים ואחר כך מת. (שמחות ח')

[1] שמות ל"ג, כ. [2] בראש' ז, כב. [3] דבר' ל"ד,

שערה מחלב, כלומר קלה בלא כל צער. לו) נפרטין — נזכרים ועוברים לפניו כיריעה המתגלגלת מראשיתה עד אחריתה. לז) עד שתראה — כלומר היסורים של רגעים אחרונים גדולים כל כך עד שהם ממרקים את הגוף ומזככים אותו ואז נפש כל אדם תעמוד על טהרתה ותראה את השכינה, כמ"ש (סוכה מה:) צדיקי דמקבלי אפי שכינה וכו'. לח) בודק — לדעת ברור אם נמת, כי אעפ"י שאינו מניע באבריו בכ"ז אפשר שפתיל חיתו לא נפסק כולו. ולענין שבת ושנית, באדם שנפלה עליו מפולת, עד היכן מפנה בשבילו. חוטמו — אם פסקה נשמת אפיו ודאי מת. לבו — אם עמד או לא. ממטה — שהתחיל בדיקתו ממרגלותיו, מר סבר אם מצא שעמד לבו, ודאי מת ושוב אינו בודק, ומר סבר שצריך עוד לבדוק עד חוטמו. לט) מלמד וכו' — שגם בשינוי מראה העינים ניכר אם מת. מ) דוקין — מבואר בח"ב ע' 18 במומין שבעין. איכא וכו' — יש מהם שמשתנים מחמת מיתה ויש שאינם משתנים, ולענין מומי בכור שנשחט שנויה זאת, ע"ש, ואין חילוק בזה בין בהמה לאדם. מא) יוצאין כו' — אעפ"י שסימני המת הרבה והם ברורים ונאמנים, כאמור לעיל, בכ"ז אפשר שיקרה מקרה רחוק היוצא מן הכלל וכמעשה דלקמן' ע"כ כיון שבזמנם היו קוברים בכוכין ובארגנות פתוחים, אמרו שיוצאין ומבקרין עד שלשה ימים, כי אז מתחיל הגוף להשתנות וכל ספק עבר. האמורי — שם אומה והם היו משהין ומבקרין את מתיהם בשביל מעשי נחוש ויתר הבלים, אשר עליהם נאמר (ויק' י"ח, ג) ובחקותיהם לא תלכו.

מ״ב אמרו: עד שלשה ימים צורת הפנים קיימת, לאחר שלשה ימים אישתני זיוהון דאפויי (ויק״ר י״ח, עי״ש).

מ״ג אמר ר׳ לוי, אמר רב פפי, אמר ר׳ יהושע: אחר שלשה ימים כריסו של אדם נבקעת. (שבת קנא:, ויק״ר שם).

מ״ד ר׳ יהודה בן בבא אומר: לא כל האדם ולא כל המקום ולא כל השעות שוין.

מעשה באחר שנפל לירדן ועלה לאחר שבעה עשר יום והכירו, שצרפתו הצינה, והני מילי דכי אסקיה חזייה בשעתיה, אבל אישתהי—מתיפח תפח.

(יבמ׳ קכ. קכא., וירוש׳ שם, עי״ש).

מ״ה צרכי המת: סכין ומדיחין אותו ומטילין אותו על החול, בשביל שימתין, וקושרין את לחייו. ונותנין כלי מתכת וכל דבר שהוא מיקר על כריסו, כדי שלא יתפח, ופוקקין את נקביו, שלא תכנס בהם הרוח, ומעצמין את עיניו.

מאי פוקקין? מחתין באודניה ובנחיריה, כי היכי דלא ליעול זיקא בהו.

ר׳ שמעון בן גמליאל אומר: הרוצה שיתעצמו עיניו של מת, נופח לו יין בחוטמו ונותן שמן בין ריסי עיניו ואוחז בשני גודלי רגליו והן מתעצמין מאליהן.

(שבת קנא, שמחות א׳, שאל״ת סא).

מ״ו אמר ר׳ חנינא בר כהנא, אמרי בי רב: הרוצה שלא יסריח מתו—יהפכנו על פניו. (ע״ז כ:).

מ״ז הורדוס עבדא דבית חשמונאי הוה, נתן עיניו באותה תינוקת. כי חזת ההיא ינוקתא דקא בעי למינסבה, סליקא לאינרא ונפלה מאיגרא לארעא, טמנה שבע שנ׳ בדובשא. (ב״ב ג: עי״ש).

מ״ח כתיב: „ויחנטו הרופאים וגו׳״ [1].—מה היא חניטה? היו חותכין את כריסו ומוציאין את בני מעיו, כדי שלא יסריח. (מד׳ אגדה).

[1] בראשי׳ נ׳, ב׳.

מד) לא כל כו׳—יש אדם שהוא ממהר לתפות, כגון שמן ובעל בשר ויש מקום שהוא חם ביותר, או בעתות הקיץ, אז ממהר הגוף לתפות ולהסריח. שצרפתו—תזקוהו המים הקרים ועמד בטראהו; נו״א: שצפרתו. אסקיה — כשהעלוהו ראוהו והכירוהו, אבל אחר ששהה מעט חוץ למים מיד תפח ונשתנה כולו. מה) סכין—בשמן בשמים אם הוא מזוהם וריחו רע כמ״ש במת מחולי מעים. ומדיחין — במים את כל המתים. החול—מקררו ומחזקו שלא יסריח מהר. וקושרין — שלא יפתח פיו ויתגנה. פוקקין — סותמים כרלקמן. מחתין—לא מצאתי פירושו, ואולי נכון לגרוס „מטחין״ מל׳ וטח מראות עיניהם (ישע׳ מ״ד, מח). זיקא — רוח, כלומר שלא יכנס האויר בגופו דרך נקבי האזנים והאף, שהוא המחולל והגורם לרקב כמ״ש „הכל ברוח״. עי׳ ח״ב ע׳ 65. רגליו — עי׳ ח״ב ע׳ 10 אות ד׳ ובביאור שם ע״ד הקשר ותיחס אשר בין עצבי העינים ועצבי הרגלים. מו) יהפכנו — כמש״ל שלא יכנס בו האויר. מז) תינוקת — שנשארה מבית חשמונאי. בדובשא — דבש מחזיק את הבשר בקיומו.

מט אמר ר' אבא: חניטה דיעקב מאי איהו? אמר ליה [ר"ש]: ארחא דמלכין אינון בנין לקיימא גופייהו, חנטו לון במשח רבות, עלאה על כל משחין, מעורב בבוסמין, שאיב ליה בגופא, יומא בתר יומא, בההוא משחא טבא, ארבעין יומין, דכתיב: „כי כן ימלאו ימי החנוטים"[1]; בתר דאשתלים דא, קיימא גופא שלים זמנין סגיאין. בגין דכל ההוא ארעא דכנען וארעא דמצרים מכלה גופא ומרקב ליה לזמן זעיר מכל שאר ארעא, ובגין לקיימא גופא עבדי דא, ועבדי חניטא דא מגו ומברא, מגו דשויי ההוא משחא על טבורא והוא עאל בטבורא לגו ואשתאיב במעוי וקאים ליה לגופא מברא לזמנין סגיאין. (זח"א רנ:).

ט. בשובו לעפר

נ רבי צוה בשעת פטירתי: אל תרבו עלי תכריכין ותהא ארוני נקיבה לארץ. (ירוש' כתוב י"ב, ג).

נא אמר ר' אליעזר: שבעה ימי האבל מתחיל הגוף להתליע ונמס [והולך] וחוזר לעפר כשהיה. (פדר"אלד).

נב כל שנים עשר חדש גופו קיים, לאחר שנים עשר חדש הגוף בטל. (שבת קנב, עי"ש).

נג ר' שמעון אומר: כל הגופות נגועין בעפר הארץ עד שאינו משתייר מן הגוף אלא כמלא תרווד רקב, והוא מתערב בעפר הארץ כשאור שהוא מתערב בעיסה. (פדר"א לר).

נד בראשונה היו קוברין במהמורות, נתאכל הבשר היו מלקטין את העצמות וקוברין אותן בארזים. (ירוש' מו"ק א', ג).

נה אמר ר' אלעזר בר' צדוק: כך אמר לי אבא: בשעת מיתתי קברני תחלה בבקעה ובסוף לקט עצמותי ותנן בארזים, וכן עשיתי ונתתי עליהן חפירין יבשין, כשם שעשה לאביו כך עשיתי לו.

נו תניא: מלקטין עצמות ונותנים אותן בארזים, מרביצין עליהן יין ושמן, דברי ר' עקיבא. שמעון בן ננס אומר: שמן ולא יין, מפני שהיין מסרף, וחכמים אומרים: לא שמן ולא יין, מפני שמרבין עליהן את הדרנא, אבל נותנין עליהן חפירין יבשין. (שמחות יב, עי"ש).

[1] בראש' נ', ג.

מט) במשח—בשמנים הרבה, משובחים ומעורבים במיני בשמים. ושאיב—ונבלע בבשרו סגיאין—ארוכים. במעוי — בבני מעים נבלעים השמנים דרך הטבור. ר' אבא פליג על האמור לעיל שחותכין את כריסו ומוציאים את בני מעיו, כי יעקב הלא השביע שלא יקברוהו במצרים וגם קבורת אברים בכלל, ע"כ ודאי נשאר גופו שלם והחניטה מבפנים נעשית ע"י הטבור. נ) תכריכין — הרבה מרבים רמה. לארץ – וישוב העפר אל הארמה, אשר משם לוקחה. נג) נגועין – נמסים. תרווד—כמלוא הכף. נד) במהמורות—בבורות עמוקים, מל' המקרא (תהל' קמ, יא), בלא ארון. עי' תוה"א להרמב"ן ז"ל ע' ל"ח ובעה"ש שם. חפירין — עשבים יבשים, כדי שיתקיימו העצמות כדלקמן. מסרף—מגמר; וי"מ: עושה בקיעים וחריצים. הדרנא—תולעים.

נז מלקט עצמות אחד בצפורן, ואית דאמרין: ר׳ שמעון בר אבא הוה, בשעה שהיה רואה עצמות שחורות היה אימר: אלו של שותי מים, אדומות–אלו של שותי יין, לבנות–אלו של שותי מים חמין. (ב״ר ט).

נח תניא: אבא שאול אומר: קובר מתים הייתי והייתי מסתכל בעצמות של מתים; השותה יין חי–עצמותיו שרופין, מזוג–עצמותיו סכויין, כראוי–עצמותיו משוחין, וכל מי ששתייתו מרובה מאכילתו–עצמותיו שרופין, אכילתו מרובה משתייתו – עצמותיו סכויין, כראוי–עצמותיו משוחין. (נדה כד:).

נט [אחאי בר יאשיה אמר]: „ורקב עצמות קנאה״[1] – כל מי שיש לו קנאה בלבו עצמותיו מרקיבין, וכל מי שאין לו קנאה בלבו אין עצמותיו מרקיבין.

(שבת קנב: וילק״ש שם).

י. שריד הנשאר

ס אדריאנוס, שחיק עצמות, שאל את ר׳ יהושע בן חנניא: מהיכן הקב״ה מניץ את האדם לעתיד לבא? אמר ליה: מלוז של שדרה, אמר ליה: מנין אתה מודע לי? אמר ליה: אייתיה לידי ואנא מודע לך. הביאו לוז של שדרה, נתנו במים ולא נמחה, שרפו באש ולא נשרף, טחנו ברחיים ולא נטחן, נתנו על הסדן והכה עליו בפטיש–, חלק הסדין ונבקע הפטיש ולא חסר כלום. (ב״ר כח, ויק״ר יח, קה״ר יב).

סא אמר ר׳ שמעון: ההוא גרמא למה ישאר יותר משאר גרמי? משום דאיהו לא סביל טעמא דמזוני דבני נשי כשאר גרמי, ובגיני כך הוא תקיף מכל גרמי, והוי ליה עיקרא (נ״א: עקבא) דגופא וגופא איתבני מניה. (פרר״א טובא ב„רב פעלים״).

[1] משלי י״ד, ל.

נח) עי׳ ח״א פ״ה ביין ובתמים. ס) מניץ—מתריש. מל׳ נץ תחמה. מלוז – עצם קטנה בסוף השדרה דומה לשקד. עי׳ ח״א פ״א בשדרה. בספרו של הרי״ר פריים וכן בעה״ש ע׳ לוז טובא שחכמי הרופאים הבקיאים בנתות אברי גוף האדם כבר טרחו הרבה למצוא חוליה קטנה זו ולא מצאו, וכן נשארו המאמרים ע״ד הלוז ההוא סתומים עד היום.

הוספות
לחלק ראשון

פרק א׳, אחר אות מ״ד, בעינים

א אמרו: עיניו של אדם הולכות לפניו והיא מצדד (ורואה, בהמה אינה מצדדת). (נדה כג, ב״ר ח).

שם, אחר אות ס״ה, בלשון

ב אמר ר׳ יוסי בן זימרא: הלשון הזאת, הלחיים והשינים מקיפין אותה, וכמה מנגינאות יש עליה. (שו״ט ב׳ נב).

שם, אחר אות צ״ב, במרה

ג אמרו: שלשה מעיינות יש לו לאדם שאין להם הפסק, [ואחד מהם] המרה. (חופא״ר).

ד ולא עוד אלא דלית שריפא וחמימות בכל מרעין דאברין דגופא אלא ממרה. (זהר ח״ג רלד, ב).

שם אחר אות צ״ה, בטחול

ה אמר רבה בר רב הונא: טחול שומנא בעלמא הוא. (חול׳ קיא.)

שם, אחר אות קי״א, במשמשי הגוף

ו וכל אינון גידין וערקין וורידין לאמשכא דמא לבישרא ורתיכין דילה יהבין, ואינון משקין וקסטין דגופא, אשקיין דא לדא, מנהרין דא לדא, עד דאנהירו כולהו. (זח״ג קמג, א, וקע, א).

שם, אחר אות קע״ח, במראות וכו׳

ואמר ר׳ ישמעאל: בני מזרח לבנים ובני צפון כולם אדומים, (מד׳ המורה א).

א) לפניו — משא״כ בבהמות וחיות עיניהן בצדיהן. מצדד — פי׳ אעפ״י שמביט לפניו ואינו מצדד את ראשו רואה גם לצדדין, אבל בהמה אינה רואה לצדדין, אלא אם נוטה ראשה לשם (רש״י). ב) מנגינאות—מעשי חרושת. ד) מרעין—מחלות. ה) שומנא—שומן הוא, פי׳ אעפ״י שכולו אדמוני אין זה מפני שמלא דם כמו הכבד, אלא מין שמנונית אדומה ממלא אותו. עי׳ ח״ב ע׳ 52 אות ט״ו בבאור שנמס הטחול. ואפשר שזה הוא מה שאמרו להלן „נימסין בעולם וכו׳״, פי׳ דברים הנמסים ונמקים וכן הטחול יכול להמס. וורידין — גידי הדם אשר בצואר סמוכים להושט. ורתיכין—חמימות. וקסטין—צינורות. מנהרין — דוחפים ומעוררים לעבודתם.

שם, אחר אות ק"פ, במראות וכו'

ח אמר ר' חסדא: קול עבה באשה הרי זה מום. שנאמר: „כי קולך ערב ומראך נאוה,[1] (כתוב' עה).

פרק ב', אחר אות כ"ב, במראות הדם וכו׳

ט אמר ר"מ: אית בגופא דם צלול בלא פסולת, ודם עכור בפסולת. דם צלול בערקין דליבא, ודם עכור בערקין דכבדא. (זח"ג רכ"ד, ורלב ב').

י אמרו: דמא דבישרא שכן, דמא דכבדא קפי. (חולי קיא:)

פרק ג', אחר אות כ"ג, בשערות

יא הדין סיקורה מקטע בגומיה. (ירוש' ביצה ד', ח).

שם, אחר אות מ"ד

יב [התער והמספרים] משחירין את השער. (כלים י"ג, א', ביצה לה; עי"ש).

שם, אחר אות נ"ד

יג תניא: ארבעה דברים קשים לתשמיש, [ואחד מהם] העומד מלפני הספר. (אדר"נ מא).

פרק ה', אחר אות ד', על הלחם וכו'

יד כתיב „שם חטה שורה ושעורה נסמן וכסמת גבולתו"[2]. שורה — זה שבולת שועל, נסמן — זה השיפון, וכוסמת-אלו הכוסמין, גבולתו-עד כאן גבולו של לחם. (ירוש' חלק א' וילק"ש שם).

שם, אחר אות ל"ג, במיני מזונות

טו אמרו: הכוסס שעורים מזיק לו. (יומא פא. עי"ש).

שם, אחר אות תי"א, במלח

טז ר' יהושע דרומיא אמר: שלשה דברים רובן ומעוטן רע ובינוניתן יפה, [ואחד מהם] המלח. (ירוש' ברכ' ה, ד).

שם, אחר אות תכ"ה, ביין

יז דבר אחר „חכלילי עינים מיין"[3] אלו בני דרום שעיניהם כחולות וכחם יפה משפע היין, שהיין מרובה בתחומם. (ב"ר צ"ת וצ"ט ומר' אגדה קיא).

[1] שה"ש ב', יד. [2] ישעי' כ"ח, כה. [3] ברא' מ"ט, יב.

ח) שנאמר וכו' — זכר לדבר איפתי מראך נוה בלא כל מום בעת שגם קולך ערב, והיינו דק ונעים. י) שכן — אם יזוב ממנו בכלי הוא נופל ושכן בשולי הכלי, ושל כבד צף למעלה יא) סיקורה — מין אדמה לבנה שהיו צובעים בה את העינים, כמ"ש בפסיקתא „ומסקרות עינים" שהיו מסקרות בסיקרא והצבע ההוא מקצץ את השערות עד מקום מושבן בעור והיינו בגומתן. יב) משחירין — כמש"ל באות מ"ב לטובהן הן נגזזין. יג) הספר — מפני שגזיזת השער מחלשת את האדם לשעה ע"כ קשה לתשמיש. יד) גבולו כו' — כמש"ל שרק אלה באים לידי חימוץ ולחמם טוב, משא"כ מינים אחרים. טו) הכוסס — לועס ואוכל. כל אכילה שלא כדרכה קרי לה כוסס (רש"י). מזיק — צ"ע ממ"ש לעיל „וקולף מרם שעורים ואוכל", עיי"ש. טז) ומעוטן רע — כי מלח אחד מיסודי מזון הגוף. יז) כחולות — יפות כמשוחות בכחל, כי היין מבריא את העינים.

פרק ח׳, אחר אות כ״א. חום היום

יח אמרו: שימשא קשי. (יומא כח:)

יט אבלט שבחיה לשמואל דגני בי שימשא. אמר ליה: חכימא דיהודאי, בישא מי הוי טבא?–אלא איכא יומא דמעלי ביה שימשא בכוליה שתא, יומא דנפלה ביה תקופת טבת וכו׳. (שבת קכט. עי״ש).

כ אמר רב פפא: יומא דעיבא כוליה שימשא.

אמר ר׳ נחמן: ווהמא דשימשי – קשי משימשא, וסימניך דנא דחלא. שילהי דקייטא – קשיא מקייטא, וסימניך תנורא שגירא. (יומא כח: כט.).

כא כתיב „בעצם היום הזה נמול אברהם׳ [1] וכתיב „והוא יושב בפתח האהל כחם היום׳ [2] – מלמד שחום יפה למכה. (בר׳ מ״ח ופסיק״ו שם).

כב כתיב „ויזרח לו השמש וגו׳ והוא צלע על ירכו׳ [3]–אמר ר׳ ברכיהו: למי לא זרחה השמש? אלא לו – לרפואתו, ולאחרים לאורה. (ב״ר ע״ח).

שם, אחר אות פ״ג, הברואים באויר

כג כתוב „כי ה׳ יהיה בכסלך ושמר רגלך מלכד׳ [4]–בכסלך–אלו דברים שאתה כסיל בהם. ושמר רגלך מלכד – מן המזיקים המקיפים איתך. (ילק״ש שם ובמד״ר יא)·

פרק י״ב, אחר אות כ״ד

כד אמרו: דמעות של בכי רעות לעינים ושל שחוק יפות. (שבת קנא:)

[1] בראשי׳ י״ז, כו. [2] שם י״ח׳ ח. [3] שם ל״ב, לב. [4] משלי ג׳, כו.

יח) שימשא—פי׳ חום השמש בגבורתו אעפ״י שהוא טוב לחולים, כמש״ל „שמש צדקה״ וכו׳, וכן להלן באותיות הי, ו׳, אבל לבריאים, לנשמת אף, אויר שהוא חם יותר מדי קשה לגוף. יט) דגני—שוכב נגד פני השמש. בישא—רע, כמש״ל שאויר החם יותר מדי קשה לאדם. טבת—בש״ס הגיר׳ „תמוז״ אבל בדק״ס ובעי״י הגיר׳ טבת והיא נכונה. כ) כוליה שימשא — אפילו במקום צל, כי חום השמש מתפשט בעבים ובוקע מכל נקביהם על פני כל שטח הארץ. ד) ווהמא — חום של יום המעונן קשה מקרני השמש עצמו, וכמש״ל יומא דעיבא. דנא דחלא — חבית חומץ, אם נוקבים בה נקב קטן ויוצא ממנו ריח החומץ יותר חזק מאילו היתה כל החבית פתוחה, כך יום המעונן, מתוך שהחמה מכוסה, יוצא חומה בכח דרך נקבי העבים ועי״כ קשה משימשא (רש״י). גיר׳ הערוך „זיהרא״ ופי׳ חום השמש אחר שעברה מאותו מקום קשה מן השמש עצמה, וסימניך חבית של חומץ שנתרוקנה ריחה חזק מחומץ עצמו. שילהי — סוף הקיץ חום האויר גדול וקשה מקיץ. תנורא שגירא — תנור שהוסק ביום כמה פעמים מתחמם אח״כ בעצים מעטים וחומו גדול. כא) שחום – השמש מרפא. כב) ולאחרים—לבריאים רק אורה טוב, אבל קרני השמש בגבורתה קשות להם, משא״כ לחולה גם אורה גם חומה טובים כמש״ל. כג) שאתה כסיל—שאינך רואה ויודע אותם. כמש״ל אילמלי ניתנה רשות לעין וכו׳

שם, אחר אות מ"ח, בכעס.

כו „עששה מכעס עיני וגו'". 1 עששה — נעשית עיני כלה, כבגד אכלו עש, עתקה—נסתלקה מאורה, כרכתיב: „ויעתק משם ההרה" 2. (שו"ט ב' שם וע"ג).

1 תהל' ו' ח. 2 בראש' י"ב יח.

לחלק שני

פרק ראשון, אחר אות מ"ה

ה מעשה במרים בת נחתום שנשבית היא ושבעה בניה, [וצוה המלך והרגו את שבעת בניה], לאחר ימים נשתטית אותה האשה ונפלה מן הגג ומתה.
(איכ"ר א' ע"פ על אלה אני בוכיה).

פרק שני, אחר אות כ"ב.

ב אמרו: כשאדם צוחק עיניו מאדימות. (תנ' ב', מבוא מכ"ו ע' סז).

שם, אחר אות ל"ג.

ג „חכלילי עינים מיין" 3 — שיאדימו עיניהם משפע היין, שהיין מרובה בגבולם וכחם יפה. (פר' אגדה קי"א וב"ר צח וצט, עיי"ש).

שם, אחר המאמר „למי חכללות עינים".

ד ד"א „למי חכללות עינים" 4 — למי הם אומרים, שעיניו עכורות?—„למאחרים על היין" 5. (ילק"ש שם).

פרק רביעי, אחר אות י"ב.

ה [מפחד פעמים ינתרו כבי ושיני דנברי], (חול' נט: וב"ר צ"ג, עיי"ש).

פרק עשירי, אחר אות כ"א.

ו ב, [ויש] הכהו על ידו וצבת ואמר אסייא: אין מקטעה ידיה חיי הוא.
(ירוש' סנהד' ט, ג).

שם, לפני אות כ"ה, בכל מכה וכו'.

תניא: איזו היא חבורה שאינה חוזרת?—נצרר הדם אעפ"י שלא יצא.
(שבת קז: חול' מו:)

1 תהל' ו, ח. 2 בראש' י"ב, ח. 3 שם מ"ט, יב. 4 משלי כ"ג, כט. 5 שם שם, ל.

א) נישתטית — נשתגעה מרוב צרה. ב) מאדימות — מטוב לבב גם העינים מטיבות עי' להלן שיאדימו עיניהם כו'. ד) למאחרים — השתיה לשכרה מזקת את כל הגוף וגם את העינים בכלל כרלקמן. ה) מפחד—שאגה גדולד וכדומה, עיי"ש. ינתרו—יפלו. כבי—מלתעות. ו) אין מקטעה—אם יקצצו את ידו ישאר בחיים, ואם לא—ימות האדם מפצעו, כי יקולקל כל דמו יסות. ז) שאינה חוזרת—לקדמותה עד שיתרפא הבשר ויעלה עור חדש. נצרר הדם—נאסף ועמד ובמקום ההוא, ואעפ"י שלא יצא לחוץ, כיון שנצרר ודאי נקרע העור מבפנים וסופו להתקשות.

פרק שנים עשר, אחר אות י׳.

ז ח. אמר ר׳ יהושע בן לוי: שלשה דברים סח לי מלאך המות; אל תטול חלוקך שחרית מיד השמש ותלבש, ואל תטול ידיך ממי שלא נטל ידיו וכו׳.

(ברכ׳ נא).

ח ט. ר׳ אליעזר הגדול צוה את בנו: בני! הוי זהיר כשתקום בבקר אל תטול חלוקך ללבוש בלא נטילת ידים, לא מידך ולא מיד אחר שלא נטל ידיו.

(צורא״הג ה׳).

לחלק ג׳

פרק ח׳, אחר מאמר „רבא אמר: כל השטוף בזמה וכו׳"

א אמר ר׳ יוחנן: אבר קטן יש לו לאדם, מרעיבו–שבע, משביעו-רעב. (סוכה נב:).

במקום זה ויהי׳ למכה. ח) מלאך המות — כלומר סכנה קרובה לבוא אם לא יזהר בהם. שלא נטל — וידיו מזוהמות כרלעיל, וכולם מפני סכנת מחלה מתרבק״

א) אבר — גיד הזכרות, משביעו — מי שמשביע אברו בתשמיש הוא רעב למרבה תאוה (רש״י סנהד׳ קז. עיי״ש) עי׳ לעיל פ״ה אות כ״מ.

הערות ד"ר י"ל קצנלסון.

פרק שלישי.

ב. — נוצר לתשעה ונולד לשמונה אינו חי — קשה מפני מה אמרו (שבת קלה.): „בן שמונה אין מחללין עליו את השבת", ודלמא דהנך הוא דנוצרו לשבעה ונולדו לשמונה, שהוא בר קיימא, וספק נפשות להקל? ואם תאמר סימניו מוכיחים עליו, א"כ לא ליתני בן שבעה, בן שמונה, אלא ליתני סימנין גרידא, גמרו שערו וצפרניו—מחללין עליו את השבת, ואם לאו—אין מחללין, כיון שלא בחדשים תליא מילתא?

(א"ה. בבירור הלכה זו כבר נתחבטו רבים. ביבמות (פ:) „אבל אמו שוחה עליו ומניקתו מפני הסכנה", פירש"י סכנת שניהם, הבן והאם, מזה נראה דס"ל, דמה שאמרו אין מחללין עליו את השבת, היינו רק בדברים שאין בהם סכנה לחיי הילד, אבל בסכנה מחללין עליו כמו בכל ספק נפשות. וכן ביושבת על המשבר (ערכין ז.) אעפ"י שלא יצא עוד לאויר העולם ואין לו חזקת חי, ג"כ אמרו שמחללין עליו את השבת. (עי"ש וברמב"ם הל' שבת פ"ו טו' ובאו"ח סי' ש"ל ס' פו' ובמג"א שם, וברמב"ם הל' מילה פ"א, יג', ובטיו"ד שם).

פרק רביעי.

מח. — פחות מבן שש וכו'—והלא משנה מפורשת היא „בן חמש למקרא" (אבות ה', כו). קובל אני על הרופאים בזמן הזה, האומרים כי אין ללמד לתינוק פחות משמונה שנה שמא חלש מוחו; מוח התינוק אינו נחלש, מפני שכמעט נתייגע מוחו פוסק מלתפוס. ואני אומר: ספו ליה כתורא.

(א"ה, אלו ואלו דברי אמת, „בן חמש למקרא" אביו מלמדו בביתו ואינו מכביר עליו. „והמכנים את בנו וכו'" למלמד תינוקות לא יהיה פחות משש, כי אימת הרב והישיבה כל היום, כנהוג, בבית רבו, קשות עליו ומחלישות את כחו).

פרק חמישי.

ע. — לפי דעת הרופאים מעין אחד הוא.

עא. — שפופרת — Моторное зеркало.

פרק ששי.

כד. — אלו דברי אגדה, אבל חז"ל כבר ידעו כי יש הבדל בין שכבת זרע ובין זיבה, שהם שני דברים שונים לגמרי, אמנם הרופאים היוונים חשבו שזיבה הוא שכבת זרע וקראו לזיבה honnorohe, כלומר תוצאת זרע, אבל זוהי טעות גמורה וחז"ל הבדילו ביניהם. עיין להלן אות לא) אמרו זוב בא וכו'.

כה. — הזיבה והצרעת שתיהן מחלות מתדבקות הן.

לא. — דברי רפואה נכונים ואמתים.

לד. — דברי רפואה נכונים.

נב. — ניקב למטה מעטרה וכו' — דבר זה יקרה לפעמים תכופות מאד, ואני בעצמי ראיתי כזה אצל שני ילדים באשמת המוהל, שמל שלא כהוגן, אבל דבר זה יש לתקן על ידי נתוח קל, וזהו מה שאמרו להלן נכתם כשר.

נד. — הלכות רופאים — מזה נראה כי היו להם הלכות רופאים כמו הלכות איסור והיתר והלכות דיני ממונות, אלא שלא לוקטו כמו אלו על ידי רבנו הקדוש.

נה. — ההוא עובדא — איסתתם גובתא דשכבת זרע — מחלה זו הקרה לפעמים רחוקות מאד, והרופא המפורסם קאכער מבערן מביא בספרו מעשה כזה.

סג. — ר' אבא בר זבדא איעקר וכו' — על פי ידיעותינו היום אין אדם נעשה עקר על ידי שהוא מתעצר כשהוא צריך לנקבים קטנים.

סד. — דטרייה לרישיה כו' — כבר הערתי על זה (ח"ב פ"א) כנראה מפירש"י אין זה מהכאה בראש ופירוש טרייה לראשו הוא נדנוד הראש, מה שיקרה אצל אנשים שנתקלקל אצלם מוח השדרה, ולוי שאמר נתמזמז מותיה דרין, כוונתו על מוח השדרה, ורש"י מבאר מפני מה כוח ההולדת תלויה בחוט השדרה.

סט. — מתקל זוזא קומא אלכסנדריא וכו' לירקונא תרין בשיכרא ומיעקר — בזמן הזה אין אדם נעקר על ידי שתיית סם זה, וגם לא על ידי שתיית מיא דסופלי האמור להלן.

פרק שביעי

ב. —אמר ריש לקיש וכו'—מה ענין זה לחכמת הרפואה? אמנם המאמר של ריש לקיש הוא חשוב מאד לענין „התנחלות", והתנחלות היא אחת מסבות המחלות. אבל כל הפרק כלול הוא חשוב על דרך המוסר ולא בנוגע לרפואה ושמירת הבריאות, מלבד התנחלות.

כ. — הגיע אדם לפרק אבותיו וכו'—ענין התנחלות וכן כל שאר המאמרים עד סוף הפרק

פרק שמיני

ה. — את המאמר הזה לא מצאתי אצל הד"ר פריים.

כט. — אין זה שייך לרפואה.

פרק תשיעי.

כב. — והירת וה החוטם — לרש"י גירסא אחרת.

שם. — אלו השיניים והמסס—כבר הערתי בח"א (אות ק) לא שיש לבן אדם המסס (האבר הזה נמצא רק אצל מעלי הגרה) אלא שקורא לקיבה ולבני המעיים בשם המסס על דרך השאלה.

הערות ד"ר א. מ. גרשוני

פתיחה.

ז. — „ובהם הרוקח מרקח את המרקחת"—מכאן נראה שעוד בזמן קדום כבר היו רופאים ורוקחים; אולם עפ"י תולדות הרפואה רוקח ומרקחות נוסדו רק בימי הבינים, והאפטיקה הראשונה בגרמניה נפתחה במאה הי"ג.

יט. — „כלב שוטה וכו' נשלח מאניה וגירהיט". יבואר במקומו בח"ב פי"א.

כ. — „האי מאן דאכל כו' משתלה משכיה"—אמר ר"א ברירי הוה עובדא כו'"—יבואר במקומו בח"א פ"ה אות ש"צ.

מג. — „אמר ר' אחא ממך שלא יבואו חליים עליך"—מאמר זה וכן יתר המאמרים הבאים אחריו מראים לדעת עד כמה היתה השקפה נכונה ובריאה על המחלות וסבתן אצל בעלי התלמוד, כמעט כמו בזמננו.

ח"א פרק א.

ג. — „הגוף מתבלבל ונחלה האדם" — זאת היא שיטת אריסטו, תורת הנוזלים, שערבוב הנוזלים מביא מחלה.

פא. — „לב זה מתחלף משעה לשעה" —פי הלב מתכווץ ומתישר בכל רגע ועי"ז הוא דוחק את הדם לתוך הגידים וזו היא פעולת הלב.

צ. — „זכרותא דדמא כבדא"—זאת היא שיטת גלינוס, שמקור הדם בכבד. אבל הרווי בשנת 1628 הראה שזה אינו כך.

צז. — „שתי הכליות וכו' והן טוחות בגוף", פי' הכליות מוקפות בשומן (חלב הכליות) מכל צד והן כמו לבינה בבנין שטוחין אותה בחמר מכל צד, וזה שאמרו „והן טוחות בגוף".

ק. — בבאור. „לכבריכא עביא וכו' מעי קטנה כתור תולעת הנקראת בלינדדארם"—פה נפלה טעות קטנה: מעי קטנה כתואר תולעת נקראת appendix והיא תלויה מתחתית הבלינדדארם ונמשכת ממנה.

קיג. — „הטחול לשחוק"—כבר אמרתי הטחול שוחק, אינו לשון צחוק, רק שוחק, כמו שחיקת סממנים. עתה מצאתי לי ראיה מהמאמר באותיות דר"ע המובא להלן שמפורש „טחול שוחק כל מיני שחיקות". לפי מה שנודע לנו, הטחול הוא מקום שבו נהרסים הכדורים האדומים שבדם. יש אומרים, שאלו הכדורים נהרסים בטחול באופן מכני. Physiologie, Prof. B. Stuber, 1926

קטז. — „קורקבן טוחן, קיבה ישנה, אף נעור נעור הישן, ישן הנעור — נמוק והולך לו"—רש"י פי' „אף" חוטם מקיצו משנתו, וכבר נכתבו ע"ז הרבה דברים ויש אשר גם נלנו ע"ז, אבל באמת נכון הוא אם רק נבארו, ממאמרו של רבי המובא אחר זה „קיבה ישנה קורקבן נעור וכו'" נראה ברור שהשינה והניעור שניהם בהקיבה, נמצא של' „אף נעור", פי' גם

נעור, כמו במאמרו של רבי, ובאורו כך הוא: הקיבה מתחלקת לשני חלקים: גוף הקיבה — Corpus — ושער הקיבה — Pylorus —. בשעת העכול השער סגור, רק יפתח בזמנים ידועים; עכול המאכל כך הוא: המאכל מתעכל בקיבה, ואחר שנתעכל מתקרב להשער, ואז זה האחרון יפתח ומשליך את המאכל לתוך המעי, וכל זמן העכול השער יפתח ויסגר עד שיתעכל כל המאכל. דרך השער כשהוא פתוח עובר לתוך המעי רק חלק קטן מן המאכל שנתעכל היטב, ותיכף יסגר עד שיתעכל חלק אחר, ואז יפתח שנית, וכן הלאה. עבודה זו של השער מסובכת ודקה מאד, ונקראת: Pularusspiel — ויש לה ערך עצום בפיזיולוגיה ובפטלוגיה של הקיבה והמעים. עתה נבוא לבאר את המאמר: קורקבן טוחן, פי׳ הקיבה בחלקה העליון מתכוונת ומתישרת ברחבה— Peristole — ועי״ז המאכל מתהפך ומתערב ומתבשל בעזר פרוציסים חימיים, ובמשך זמן זה השער, כלומר חלק התחתון של הקיבה, סגור, וזה פי׳ קיבה ישנה; אבל חלק זה „אף נעור״, כלומר גם יפתח לעתים ידועות להדוף את החלקים שנתעכלו לתוך המעי. „נעור הישן ישן הנעור״. פי׳ אם נתקלקלה תנועת הקיבה ועבודתה לחלקיה, אז האדם מתחיל להרגיש חליו, מתחיל לסבול „ונמוק והולך לו״. (לפי פירוש זה היה צ״ל אף נעורה, בל״נ. המערכת).

ויש עוד להטעים זאת עפ״י מה שנתחדש ברפואה בזמן האחרון. עד השנים האחרונות היו הרופאים שמים כל מעינם בתמיה של הקיבה; היו בודקים את כמות החמוץ שבו וכל רפואות הקיבה היו כולן מיוסדות על בסיס זה, עתה אחרי חקירות והתבוננות עמוקה, נודע שלחמוץ הקיבה אין כל כך ערך. העקר הוא — תנועת הקיבה, אם התנועה אינה נורמלית אעפ״י שמדת החמוץ נורמלית, החולה סובל כאב, ובצדק יאמרו עתה רופאי צרפת שאין לומר—Dyspepsin— כלומר בשול רע, רק Dystania — תנועה רעה, כי זה העקר ואת זאת צריכים לרפאות. גם אני קראתי בשנה שעברה הרצאה באסיפת רופאים על נושא זה, ועתה יש לי מכונה לכך ואני ממשיך את עבודתי במקצוע זה. לפי כל האמור יובנו לנו דברי הגמ׳ „נעור הישן ישן הנעור וכו׳״ בטוב טעם, פי׳ אם נתקלקלה תנועת הקיבה החולה „נמוק והולך לו״ אם לא יחיש לו תרופה למחלתו להעמיד תנועת הקיבה על מכונה.

שם פרק ב.

ט. — „שלשה מעיינות יש באדם שאין להם הפסק ודם אחד מהם" „ואתמשך דמא בקטפין וכו׳״. לדעתי אני רואה בזה השקפה אמתית על הדם ומרוצתו, לא כאשר הורה גלינוס שיש הפסק בדם, רק ממש כמו שיטת הרוֵי, מה שאצלנו עתה ליסוד מוסד בפיזיולוגיה, שהדם עובר ממקום למקום ואין לו הפסק והוא משקה את כל הגוף. ממש נפלא הדבר! שהרי התגלות תורת הרויי באה רק לפני שלש מאות שנה.

יא. — עיין לעיל פ״א אות צ.

כ. — „כל אשה שרמיה מרובין״—ד״ר יל״ק באחד מספריו מוכיח שרמיה מרובין — זה הימופיליה — מחלה שהדם אינו מתעגל ונוזל בלי הרף. לדעתי יותר נכון כפי המבואר דמיה מרובין—עשירה ברב, וכן מוכח בכתוב׳, עיי״ש.

שם פרק ג.

מא.—„עד דאתעבידא טופרוי סומקא כו׳״—פי׳ הצפרנים נעשו אצלו כחולות־ארומות מפני העמדת הדם בחלקים היותר רחוקים מן הלב, כמו אצבעות הידים והעיקר אצבעות הרגלים.

סב. — „בבריא השערות חוקין, בתש—השערות רפין״—הסתכלות דקה ואמתית בגוף תחולה, ויש לה ערך רב גם בזמננו. סימן זה מצוי אצל אנשים התולים זמן ארוך.

שם פרק ד.

נא. — „ודולריא אחזתו״ — עי׳ הערתי ח״ב פ״ז, ט״ו.

נג. — „נפישי קט־לי קדר מנפותי כפן״ — אוכל להעיר שגם בזמן הזה לא כל הרופאים ירדו לעומק של דברים אלו, ודרושה בינה יתירה להבין עד כמה זה נכון ואמת.

שם פרק ה.

א. — „לפי שאי אפשר לבשר ודם בלא לחם״ — בבאור נאמר: „שהוא עיקר מזון הגוף״. אבל באמת יש לזה באור יותר עמוק: בשר ביצ־ם, חלב חמאה ועוד — מזינים את הגוף יותר מלחם, אבל לחם דרוש בשביל עכולם של הראשונים.

שסח. — „נותנים הפותים לחולה וכו׳״—עיין הערתי ח״ב פ״ז ל״ג.

שצ. — „אמר ר״י האי מאן דאכל וכו׳, אמר ר׳ אבוהו בדידי הוה עוברא ואכלי חד תקלא חילתית ואי לאו דיתבי במיא מישתלח משכאי״—המאמר הזה אין לו מובן, ונראה לי שהמחלה המדוברת פה היא — Urticaria, крапивница — אצל אנשים אחר שאכלו ממיני פירות שבנוגע להם האדם נמצא במצב של אַלְבגיה, כלומר הרגשה משונה—העור מתכסה אז בחברבורות אדומות, עוקצות עד מאד. מחלה זו לפעמים עוברת ע״י המפחת העור במים קרים — וזה הפירוש של „משתלח משכאי״, וטוב עשה ר׳ אבוהי שישב במים ונתרפא.

ח״ב פרק א.

ב. — „חש בראשו יהי דומה בעיניו כמו שנתנוהו בקולר״—פי׳ מחלת הראש ברובה אינה מחלה בפני עצמה, רק סימן למחלה אחרת, ויש לפעמים כאב ראש קל שמראה על מחלה כברה, ע״כ נאמנת אזהרת חז״ל שנתיחס ברצינות לכאבי הראש.

שם פרק ב.

פד. — „ועיני ישראל כבדו מזוקן, אמר ר״י כמשמעו״ וכו׳, — פי׳ ריסי עיניו היו דבוקין זה לזה, מחמת שתוק בעצבי הריסים, אבל לא מפני כבדן, כי משקל הריסים אחד בימי חבחרות ובימי הזקנה.

שם פרק ג.

כט. — „החושש בגרונו מטילין סם בתוך פיו, אפילו בשבת, מפני שהוא ספק נפשות״ — המאמר הזה מן המפליאים באמיתותם. אל הכרה זו האמורה במחלת הגרון באו הרופאים רק בזמן האחרון, גם בזמננו עתה ההמון מתיחס אל מחלת הגרון (אנגינא) כאל מחלה קלה; יש אנשים, ובתוכם גם רופאים בעצמם, שאינם חושבים לנחוץ לשכב במטה במחלת הגרון, אולם כל רופא משכיל יודע כמה חליים רעים באים ע״י מחלה זו, כמה מתו בלא עתם על שלא נזהרו כראוי בעת שחלו באנגינא, וכלל גדול הוא אצל הרופאים, כי הגרון, והעקר הבלוטות מן הצדדים, הם שערי הזהום, דרך שם נכנסים לתוך הגוף מחוללי מחלות שונות, לכך ע״י רפואות הגרון יכולים להשמר מסבוכים רעים. תורה זו באה מרופאי אמריקה, והם רואים את סבות כמעט כל המחלות בהזדהמות הפה והגרון.

שם פרק ד

כב. — „צפידנא״ — מחלה זו ודאי, כמבואר וכמ״ש ד״ר יל״ק — סקורבוט, ואם נתעמק במאמר זה נראה דברי רפואה אמיתים עפ״י ידיעתנו בזמן האחרון, סימני המחלה: נזילת דם מן החניכים ומן השנים הם סימנים יסודים בסקורבוט, ומחלה זו באה מחוסר וויטמינים במאכל האדם. אלו הוויטמינים נמצאים בקליפת אורז, חטים, שעורים ועוד דברים

מן המאכלים. יש מן המלומדים שעושים גם נסיונות על ידי שמאכילים בעלי חיים, בעיקר יונים, אורז מנוקת מקליפתו ובעלי החיים נחלים במחלה זו. המאכלים אובדים את הוויטימינים שלהם אחרי שנתקלקלו אם ע״י חום יותר מדי או ע״י קור עד אשר נהרס ונתקלקל בנין התאים, וזהו מה שאמרו: „טמאי הוי? מקרירי, קרירי רחטי. ומחמימי, חמימי דשערי וכו׳״. כן גם ברפואת מחלה זו „סב גרעינין דתמרין וכו׳ ואור—ועור—דשערין״. כלומר קליפת השעורים, וכך עושים גם בזמן הזה.

שם פרק ו.

א. — „כל כאב ולא כאב הלב״ — כאב לב ולא חולי הלב, כאב לב מצוי במחלת Angina pecfor, Грудная жаба, הכאב גדול מאד, וחוץ מזה נופל עור על החולה פחד מות, והוא יושב על מקומו וירא לזוז אף באבר קל, והוא מצב איום מאד, ובאמת כאב זה שבלב קשה מכל הכאבים שבעולם.

שם פרק ז.

ה. — „האי מאן דנפיש זיבליה חולי מעים הוא״. — דברי התלמוד אלה יש להם ערך גדול בפתלוגיה של הקיבה, וסימן זה — נפיש זיבליה — מראה על חוסר חמוץ בקיבה Achylia—מחלה זו באה לרוב לא כמחלה בפני עצמה, רק כסימן למחלות אחרות, ויש מהן כבדות מאד, כמו מחלת הסרטן, או חוסר דם ממאיר. בנוגע לאחרונה יש מן הרופאים שהראו שחולים במחלה זו כבר לפני עשריות שנים סבלו מחוסר חמוץ בקיבה ועי״ז באה להם הצרה שנחלו במחלה ממארת. בתחלה החולה איננו מרגיש את חוסר החמוץ שבו, כי הטעים ממלאים את תפקידו של הקיבה, אבל יש מיני מזון שבשולם רק בקיבה ולא במעים, ואלה המאכלים אינם מתבשלים ועוברים דרך המעים ויוצאים לחוץ עם הרעי, ואצל אנשים כאלה הרעי מרובה בכמותו, וזה הוא הסימן הראשון לחוסר חמוץ בקיבה בשעה שהחולה עוד בריא ואיננו קובל על שום דבר, וזה שאמרו „למאי נ״מ? — ליטרח בנפשיה״, כי ע״י רפוי חוסר החמוץ לא יבוא לידי חליים יותר רעים.

טו. — „שלא יחא גוסה ודולרייא אוחזתו״—אפשר שצ״ל „דיארהאא״ — Diaeröe כלומר שלשול, ואפשר שהוא מל׳ „דולור״, פי׳ כאב, בלטיני — Dolor — ועי״כ אין לשבש.

כו. — „ראנסיה מיכלא, נגידו מיניה מיכליה״—גם בזמננו זה כלל גדול ברפואת מחלות הקיבה והמעים, ולא אשגה אם אומר שכמעט בכל הרפואות ובכל סדרי מאכל (דיעטא) יש פרינצים אחד: „נגידו מיכליה״ — להקל על הקיבה עבודתה.

לג. — „חש אבא במעיו והביאו לו יין תפוחים וכו׳ ושתה ונתרפא״—לפני שנים אחדות מצאו רופאי גרמניה תרופה מועלת לחולי השלשול, בין לקטנים ובין לגדולים, אכילת תפוחים מרותים שנים שלשה ימים (Apfeldiät), כי בתפוחים יש דברים שפעולתם לשכך את הגירוי בבני מעים ומחזקים אותם. אני ראיתי כמה פעמים פעולה טובה ע״י תרופה זו. כנראה ממאמר ר״י כבר ידעו זאת לפני אלפי שנים והיו נותנים יין תפוחים לחולי מעיים (1930 — Deut. Med. W. No. 46; Klein Wochenschr. No. 9.)

סא. — „הדרוקן״—עיין רש״י ערובין מא: שפירש, „הדרוקן — חולי הפח״ וזה נגד כמה מאמרים בש״ס. עי׳ בהגהת הב״ח שם, ובהג׳ פלא הרועים והמתרגם.

עא. — „מידקרים שהם דוקרים את המרה״. מפרשי התלמוד יפרשו דוקרים את המרה ע״י שמשלשלים, ובאמת נכון הלשון „דוקרים״ עפ״י הרפואה, כי יש מיני מים שפעולתם שמריקים

את המרה, כמו מי בורגים בקוקו, מי קרלסבד ועוד כהנה. בתחלה חשבו שפעולתם של אלו המים רק מה שמשלשלים, אבל עתה נודע שמי מעינות אלו משלשלים וגם מריקים את שלפוחית המרה ושבילי הכבד ומחלף את החמרים של אלו האחרונים מתחזק ע"י זאת. ויפה אמרו חז"ל: „מי דקרים שהם דוקרים את המרה".

שם פרק ח.

ב. — „למרא דאתי מפומא, בדקינן ליה וכו׳ — מכברא קאתי ולית ליה תקנתא" — ד"ר יליק בהערותיו אומר: מכבד לאו דוקא, מן הכבד לא יוכל הדם לצאת דרך הפה, זה דבר שאי אפשר בטבע וכו׳. לדעתי „דמא מכברא" זה היוצא דרך הפה, לפעמים בכמות גדולה, במחלת הכבד־Leberrinhese, כשתאי הכבד נהרסים ומרוצת הדם בתוך הכבד וגם בשאר אברי הכרם נעצרת, אז הדם מתחיל לשטף דרך צנורות אחרים, דרך אלו שנמצאים בחלק התחתון של הושט. במקרים כאלה עורקי הושט במקום זה מתרחבים, וכמובן גם נקרעים, ואז החולה יוכל למות מיציאת דם בכמות גדולה דרך הפה. לפי"ז נכונים דברי בעל המאמר: „אי מריאה קאתי", כלומר, כמו שנראה במחלת השחפת, „אית ליה תקנתא", אבל „אי מכבדא קאתי" — כלומר, כמו שכתבתי, במחלת הכבד, „לית ליה תקנתא", כי באמת מחלה זו אין לה רפואה.

שם פרק י.

יא. — „הרופא מפיס את המורסא וכו׳ לעשות לה פה, או להוציא ממנה לחה" — ראוי להעיד כאן על דעה אוריגינאלית של בעלי התוספות במקצוע זה, בשבת ג. ד"ה „מפיס וכו׳ שנקב במורסא עושים להכניס רוח ולהוציא לחה. עי"ש.

סז — „גרב לה מיתסי, יבש לא מיתסי" — יש לפרש באופן פשוט: יש שני מיני גרב, של דלקת ושל גדול, האחרון יכול להיות גם ממאיר, כמו סרטן ועוד. אם גרב זה של דלקת, או הוא לח, מבחוץ או מבפנים, כי בכל דלקת יש נוזל דלקי — Ecsudafia — ו„מיתסי" אבל אם גרב זה של גדול, ממאיר או אינו ממאיר, הוא יבש ו„לא מיתסי".

שם פרק יא.

מו. — „כלב שוטה דחייף ביה מסתכן. מאי תקנתיה? נישלח מאניה ונירהט" — פי׳ יפשוט את בגדיו, כי על בגדיו יש ארס ממה שנתחכך בהם הכלב, ואח"כ ירוץ, כדי שיזיע ואם יש מקצת ארס על הגוף לא יבלע בעור, רק יצא לחוץ ע"י הזיעה.

ח"ג פרק א.

טו. — „כל ש"ז שאינו יורה כחץ אינה מורעת וכו׳" — מה שמעיין ביותר במאמר זה מה שמתרצים „מעיקרא נמי יורה כחץ הוה", פרוש לא מושג מֵכני, רק מושג ביולוגי היה לבעלי התלמוד בענין זה.

כב. — „כל היולדות מחצה זכרים ומחצה נקבות" — כן הוא עפ"י הסטטיסטיקה גם בימינו

שם פרק ג.

ד. — „כדי שיצא הולד ויהיה לו מזון לאכול, וביותר אם היה זכר" — כפי הנראה מן הספרות הישנה, האמינו העמים הקדמונים שיש חילוק בין חלב כשהילד זכר ובין חלב כשהילד נקבה: עי׳ בס׳ התורה והחיים לד"ר גידֶמן ח"א פ"ז, שמביא מאיזה ספר קדמון איך להבחין (בחודש האחרון) בחלב האשה אם העובר זכר או נקבה. עיי"ש.

ח. — „ונבדקה בהילוכה וכו׳" — פי׳ רש"י ודאי קשה מאד, אצל מעוברת פסיעותיה אינן מעמיקות ופישוט רגליה ג"כ אינו משתנה. משתנה רק ההלוך, כי כדי לשמור על שווין גופה היא מוכרחת להטות את חלק גופה העליון לאחוריה. בחדשים האחרונים הכל רואים את

זה, אבל בחדשים הראשונים רואה זאת רק עין בקיאה, וזה הוא מה שאמרו: „וניבדקה בהילוכה".

לד. — „אשה שהפילה וכו' הוחזקה לנפלים מבעלה זה" — זה דבר אמתי לחלק בין הסבות להפלה מן הבעל ומן האשה; וביותר הפלת הולד היא בשל הבעל, שחולה במחלת הענבים (סיפילים), ואם תנשא לאחר תוכל לילד זרע של קיימא.

שם פרק ג.

ז. — „עבר רבא תוספאה עובדא וכו' ואישתהי עד תריסר ירחי שתא" — על מאמר זה כבר כתבו בעתונים לפני כמה שנים ומאד תמהו עליו, כי עפ"י הטבע לא נשמע מעולם שהילד ישהה בבטן אמו יותר מעשרה חדשים.

שם פרק ה.

א. — „איזו היא קטנה וכו' ותביא שתי שערות" — הנה בעלי התלמוד נתנו סימנים לגדלות — הבאת שתי שערות. סימן זה הוא היותר נכון בפיזולוגיה, כי מראה הילד יכול לפעמים לרמות והוא נראה יותר צעיר, או יותר מבוגר מכפי שניו — גדול זקן התחתון הוא פועל יוצא של בלוטי המין ואלו שעל הכליות, בימי הילדות בלוטי המין נמצאים במצב אינֶרט ומתעוררים רק בימי הבגרות ועמם באה גם תאות המין. באותה עת מתחיל לצמוח זקן התחתון ועפ"י סימן קל זה נוכל לדעת מה נעשה בגוף הילד, איזו בלוטות עלו עתה על במת החיים ע"כ מדת בעלי התלמוד היא ביולוגית, עמוקה ואמיתית ורק על פיה נוכל לשפוט על מצב האדם וגדולו. וזה מה שאמרו (נדה מח): „כיון שבא תחתון אין משגיחין על עליון".

ה. — „בת כ' שלא הביאה שתי שערות וכו' והוא שנולדו לה סימני אילונית" — .פי חסרון שערות יכול להיות לפעמים בהתפתחות מאוחרת, ע"כ היא נעשית אילונית בסימנים אחרים, או שעברו רוב שנותיה ואין עוד לחכות שתתפתח.

כט. — „מרעיבו שבע ומשביעו רעב" — זה אמת עפ"י תורת הרפואה, כי אם „משביעו" או האבר והעצבים נמצאים במצב של התרגזות, והאדם נוה להתרגש מכל דבר ועל כן „רעב להפך, אם מרעיבו והעצבים נוחים הוא „שבע" והתאוה מתמעטת. דעה זו מכוונת נגד אלו החכמים שהיו אומרים שעצירה מינית מזקת את הגוף, רק במאה האחרונה נודע שלא מזקת רק עוד מוספת כח ומרץ גשמי ורוחני.

סא. — „אר"ז במבעיה לא ידענה ברמא ידענא" — מאמר זה מצוין, כי מראה הוא איך בעלי התלמוד היו משתמשים בידיעות הטבע ואיך היו מאחדים ידיעות התורה עם חכמות חוץ

פג. — „רשב"ג אומר כל שאין לה שיפולי מעים כנשים" — שיפולי הם שולים, וכן בפקודי כ"ד „שולי המעיל" תרגומו שיפולי מעילא, כי אצל נשים בחורות ובריאות הבטן והרכים ענולים, ואצל זקנות שכבר נפסקו דמיהן או חולות שנתעקרו מחמת חלין, כגון שנכרת הביצן (Eierstock) שלה, הבטן של האשה והרכים כמו תלוים ומשתלשלים למטה, וזה שאמרו: „אם אין שיפולי מעיה כנשים", פי' אם צדי הבטן של האשה אינם כמו אצל שאר נשים, רק כמו תלויים, זה סימן שלא תלד.

פז. — „לא שנו שאין דעתה להנשא אבל דעתה להנשא מתעברת" — במאמר זה אנו רואים בראשונה איך הדמיון פועל על צד הסומטי שבגוף, כי הדמיון יוכל לפעול בגוף פעולות מוחשיות. מקצוע זה מענין מאד, והרבה פעל בזה המלומד פבלוב מרוסיא.

תקוני טעויות

עמוד	אות	נדפס	צ"ל
2	ח	(במראת מקום) נב"ה	רנב"ה
"	ט	(בפנים) ר' יוחנן ור' שמעון בן לקיש וכו'	ר' יוחנן וריש לקיש ור' שמעון בן לקיש. ר' יוחנן אמר וכו' מטפח של לבנות. וריש לקיש אמר: זרית וכו' עד שמעמיד תרגן על בוריו. ר' שמעון בן לקיש אמר וכו'
"	"	(בבאור) ר' שמעון בן לקיש מוסיף על ר' יוחנן וכו'	ריש לקיש — מוסיף על ר' יוחנן וכו'
4	"	שכבת זרע	(מקומו באות יט.)
"	"	שאינת מזרעת	שאינת מוזרת (ומקומו באות כ')
6	לה	לת) מעיינות	לד) מעיגות
8	מו	מרוקם	ממ) מרוקם
10	נג	(בפנים) לא באדם	אלא באדם
16	כה	לימא	תימא
17	לה	(בבאור)	(חסר: מבואר בתו"א פ' ז' אות לו)
18	ד	(במ"מ) ירוש' שם ד; ב"ר ב	ירוש' שם א, ד; ב"ר ב
19	יא	(בבאור ד"ה תשמישו וכו' כל הבאור נשתבש כאן וצ"ל כך:	

תשמישו — הזכר פניו למטה והנקבה פניה למעלה וכו'. הופכת — ויוצאת כזכר פניה למטה. עי' רש"י (נדה לא.); כל המפרשים פירשו, שהעוברים בבטן שניהם, זכר ונקבה, פניהם למטה ורק בלדתם הנקבה הופכת פניה למעלה, וכבר תמהו רבים ע"ז, כי בזמננו אין כל הבדל בלדתם, ומשיבים, שנשתנה הטבע, אבל לדעתי ברור כמו"ש, וכן מפורש בס' חסידים וז"ל: „כשטונת הולד ברחם אמו הזכר פניו למטה והנקבה למעלה כדרך תשמישם", אבל בלדתם שניהם שוים, פניהם למטה, ובזה יובן היטב „סימן גדול מסר להן „וראיתם על האבנים" פי' בטרם צאתם מרחם, כי אז הנקבה פניה למעלה. ומ"ש (נדה לא: וב"ר י"ז) מפני מה האשה יוצאת ופניה למעלה וכו' לא בצאתה מרחם ידובר כי אם בצאתה בשוק ומדברת עם בני אדם וכו'.

עמוד	אות	נדפס	צ"ל
23	מ	(בבאור) ירוש' ד	ירוש' ג, ד.
"	"	" כמין בהמה	כבהמה
24	מה	" השליה של ולד אחר	השליה, אין חוששין לולד אחר
28	כט	" ועוברת	ועוכרת
30	לה	" כי מטא	כי מטא
"	"	" אל חעם	אל תאם
"	לו	" ובמה	וכמה

עמוד	שורה	נדפס	צ"ל
31	מא	(בביאור) בנ חמעים	בני חמעים
40	נח	" מתוך אפילה	כמו מתוך
42	סד	"	ס־ח
"	סו	" העובר מסלק	אינו מסלק
"	סו	"	סז
45	ֹ8	" נראה שתלו	נראה שתלו
46	"	" לא יוב	לא יובן
47	פח	" אזל ראת	אזל אחר
48	צר	" שבכוונה השקה	שבכוונה תשקה
57	נג	" ראשה של הנקב	על הנקב
59	עב	" ותתום לא	ותתום לו
"	"	" אבל בכ"ם	אבל בד"ם
61	צא	(בפנים) וקפיצת נהד	וקפיצת נהר
65	׳ט	" ב"ם (עדיות ב׳ פ׳)	(עדיות ב׳ ס)
68	ו	(בבאור) ונתת רות	ונחת רות
71	ל	" באחרונה	בראשונה
"	"	" ל) בבטן כו׳	לא) בבטן וכו׳
72	לד	" בולע	יבולע
74	סוף ג	" להפחית משני	להפחית משני:
"	ז "	" כ רבה	כי מרבה:
75	יד	(בפנים) קללת, חברי	קללת חברי (בלי פסיק בינתים)
"	פ	(בבאור) האמורים לה	האמורים להלן
80	לח	" נמת	פת
"	"	" ושנית	נשנית
"	"	" ראי פת	ודאי פת

המחיר 100 מיל

דפוס „ארץ", תל־אביב